

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

V. Blanár, Donatus Latino-Bohemicus z r. 1745 (J. Rhenia)

DISKUSIE A ROZHLEDY

E. Králik, K etymológii výrazu *féeria* ■ K. Lifanov, Niektoré syntaktické osobitosti spisovnej slovenčiny na konci 19. storočia ■ K. Lifanov, Ešte raz o jazyku východoslovenských publikácií v USA

SPRÁVY A RECENZIE

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 2005. S. Ondrejovič ■ XVI. kolokvium mladých jazykovedcov. V. Leitmanová ■ Vedecká reflexia Slovákov v Maďarsku. M. Dudok ■ Syntax a jej vyučovanie III. A. Rollerová ■ Publikácia o kultúrnych tradíciách v Erdéviku. M. Dudok

KRONIKA

Tristoštyridsať rokov slovenského prekladu Komenského Januy. M. Majtán ■ Od skonu Milana Urbančoka prešlo už štvrté storočie. S. Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Katarína Kálmánová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Mi-
roslav Dudok, Ján Findra, Katarína Kálmánová,
Rudolf Krajčovič, Milan Majtán, Jozef Mlacek,
Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ján Sabol,
Daniela Slančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

V. Blánar, Donatus Latino-Bohemicus z r. 1745 (J. Rhenia)..257

DISKUSIE A ROZHĽADY

E. Králik, K etymológii výrazu *féria* 269
K. Lifaňov, Niektoré syntaktické osobitosti spisovnej
slovenčiny na konci 19. storočia 272
K. Lifaňov, Ešte raz o jazyku východoslovenských
publikácií v USA 282

SPRÁVY A RECENZIE

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra SAV
za rok 2005. S. Ondrejovič 287
XVI. kolokvium mladých jazykovedcov. V. Leitmanová..297
Vedecká reflexia Slovákov v Maďarsku. M. Dudok.....300
Syntax a jej vyučovanie III. A. Rollerová 305
Publikácia o kultúrnych tradíciách v Erdevíku. M. Dudok...311

KRONIKA

Tristoštyridsať rokov slovenského prekladu Komenského
Januy. M. Majtán 313
Od skonu Milana Urbančoka prešlo už štvrt' storočie.
S. Ondrejovič.....316

ROZLIČNOSTI

Rod – pohlavie – gender. K. Kálmánová.....318

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. Rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.
6. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergetický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
7. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
8. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu *katarina.kalmanova@juls.savba.sk*. Po posúdení a redakčnom spracovaní ho redakcia vráti autorovi. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou a opraveným vytlačeným príspevkom.
9. Literatúru uvádzať takto:
  - a) knižná publikácia:

FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.
  - b) štúdia v zborníku:

DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a čeština. In: *Studia Academica Slovaca*. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 39 – 52.
  - c) článok v časopise:

HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovíes ísť a chodiť. In: *Slovenská reč*, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Prosíme autorov, aby s príspevkami posielali aj údaje potrebné na vyplatenie honoráru: rodné číslo, adresu trvalého bydliska, resp. aj číslo bankového účtu.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 71, 2006. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Katarína Kálmánová. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. E-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk.

Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Telephone: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2006

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK
71 – 2006

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

Vincent Blanár

DONATUS LATINO-BOHEMICUS Z R. 1745 (J. RHENIA)

BLANÁR, V.: Donatus latino-bohemicus from the year 1745 (published by J. Rhenius). Slovenská reč, 71, No. 5, pp. 257 – 268. (Bratislava)

The author analyses a treatise Donatus latino-bohemicus published by J. Rhenius in 1745. He approaches to this analysis from two points of view: 1. As a lingual text from the époque before Bernolák's codification. 2. As a grammatical text that can lead to the new observations about the state and development of grammatical thinking in Slovakia.

Rheniovo vydanie spisu *Donatus latino-bohemicus ... In usum puerorum et incipientium* z r. 1745 (str. 172; ďalej D L-B) budem nakrátko analyzovať z dvoch hľadísk: **(1)** ako jazykový text z obdobia pred Bernolákovou kodifikáciou, **(2)** ako gramatický text, ktorý môže viesť k novým pozorovaniam o stave a vývine gramatického myslenia na Slovensku.

(1) Do konca 17. stor. sa na Slovensku v partikulárnych školách používal jednojazýčný text učebnice a cvičebnice latinčiny Aelia Donata *Donati de octo partibus orationis Ars minor*. Na konci 17. stor. a v prvej polovici 18. stor. boli vypracované dvojjazyčné a štvorjazyčné spracovania Donata (*Donatus latino-bohemicus*, 1745, 1777; *Donatus latino-germanico-hungarico-bohemicus*, 1746, 1800, 1827 a i.), ktoré vychádzali vo viacerých vydaniach. O tieto polyglotné spracovania sa postarali L. Culmann (1678), potom J. Rhenius (1745) a P. Doležal (1745) (p. Ising, 1970). Všimneme si staršie vydanie zo série Rheniových učebníc, ktoré predstavuje istú kombináciu donatovského vydania a Rheniovej *Grammatica latina*. Spracovateľ Rheniovho textu, neznámy Slovák, využil v pridaných glosách v učebnici Donatus latino-bohemicus svoj materinský jazyk dôslednejšie, ako to poznáme v iných Donatoch.

Krátky výklad o slovných druhoch sa v Donatových učebniciach podáva formou dialógu medzi učiteľom a žiakom. Základné gramatické pojmy a poučky sa

osvetľujú formou otázok a jednoduchých odpovedí. Východiskovým jazykom je latinčina. Za latinským textom obyčajne nasleduje odpoveď v „domácom“ jazyku. V dvojrečových Donatoch je to viac alebo menej slovakizovaná čeština. Uvedené gramatické poučky sa exemplifikujú pomerne bohatými dvojrečovými, prípadne štvorrečovými príkladmi. Gramatické poučky polyglotných Donatov majú celkove českú podobu, ale v exemplifikácii nájdeme početnejšie hláskoslovné, gramatické a lexikálne slovakizmy a pomenovania slovenských reálií. V tomto ohľade sú však medzi jednotlivými vydaniaми dost' veľké rozdiely. Pravda, vo vydaniach Donatov sa zhodne uvádza, že ide o texty „w Slowenskiem Gazyku“. Na začiatku Donatov, ktoré som mal možnosť porovnať, sa nachádza uvedené spojenie v tomto zhodnom kontexte: „Nomen gest, kterému sa mohau w Slowenskiem Gazyku pridati tato Slowička: Ten, ta, to, aneb: gedem, gedna, gedno. Gako: Ten Człowěk.“ (Rhenio Donat z r. 1777). Iba Rheniovo vydanie z r. 1745 má na začiatkových stranách odpovede (poučky) v kultúrnej západoslovenčine: „Nomen gest kterému se *mohu* w Slowenskiem Gazyku *pridati* tato *Slowečka*: Ten, ta, to: aneb: gedem, gedna, gedno. Gako: Ten *Człowěk*“. Uvediem ešte časť nasledujúcich kontextov z D L-B: „Kterému se nemuž w Slowenskiem Gazyku pridati: Muž, žena, Djlo. Gako: Homo Człowěk, Bestia zwjre... Proprium gest, kdy se gen gedne wěcy priwlastnuge; gako: Petrus Petr, Paulus Pawel, Roma Rjm, Leutschowia Lewoče, Cassowia Kossice... Appellativum gest, kdy se o mnohých mluwj: aneb, které se na mnohé wstahuge, gako: Homo Człowěk, mensa Stůl, Arx Zámek etc... Kterému se nemuže pridati w Slowenskiem Gazyku Muž, žena, Djlo. Albus Bjlý, Niger Czerný... Nebo mohu rjci: Bjlý Muž, bjlá Žena, bjlé Stworenj. Czerny Muž, černá žena, černé Zwjre“ (str. 1 – 2).

Slovenský autor východiskový latinský text obyčajne prekladá, niekedy voľnejšie parafrázuje. Nepreložené ostávajú názvy a výklady morfológických kategórií mena (accidentia nominum: species, figura, persona, genus, declinatio, numerus, casus) a slovesa (genus, species, figura, modus, numerus, persona, tempus, conjugatio). Na začiatku D L-B majú preklady a poučky podobu kultúrnej západoslovenčiny, postupne však texty získavajú česko-slovenský a český ráz. Porov. kontexty:

(s. 8) Prima habet quatuor Terminationes: má čtyri terminacy: A, E, As, Es, ut: Mensa, Epitome, Aeneas, Anchiles. Nota: Každému Slowu Slowenskému se může predložiti; aneb ten, totiž: ten Stůl...

(s. 6) Gména Mužů, Mesýců, Wetřů, a tekucých Rek, gsau Generis Masculini, ut... Obywatel, Prjchozý, Hodownjk, Ssenkár... Leden, Vnor, Mag... Wjtr od Wychođu, od Západu... Tisa, Wáh, Dunag... Gdaucý na ON Secundae Declinationis, které w Latinském Gazyku magi Terminacy UM, gsau generis Neutrius, cobykoli znamenali, gako: Ilion, Ilium, wzáctné a slawné Město, gináče Troja gménem... Které I Terminacy magi, a gsau Pluralis Numeri, gsau Generis Masculini, gako: Liberi, Djtky, Parisii Parjsstj, Philippi Filipsstj Měsst'ané, aneb Město samé.

(68) ... Které wssecky tři Osoby má sobě předložené, gako: Amo, Amas, Amat.

(70) Gestli chceš dobře a podle Reg.: conjugiwati, tedy musyš bedliwý pozor dáti, na Praesens, Praeteritum Perfectum a Supinum: nebo z těch těj wssecky giné Tempora se formugj.

(150) Zraw bud', vale: Pánu Bohu tě poraučjm, měg se dobře.

V ukázkach vtedajšieho výkladového štýlu vidíme, ako sa autor textu vyrovnáva s cudzou ešte neustálenou jazykovednou terminológiou. Gramatické termíny sa preberajú z latinčiny alebo nemčiny. Vo vetnom kontexte majú latinskú formu, ale ich zhoda a reakcia zodpovedajú zákonitostiam domácej syntaxe, porov.: Gména gsau Generis Masculini. – bedlivý pozor dáti... na giné Tempora. – Které se terminugj na A, aneb na E, a gsau primae Declinationis, gsau Generis Foeminini, ut.. – Edo Gjm se swými Compositis dwognásobně se může conjugiwati.

Inú rovinu predstavujú ekvivalenty latinskej exemplifikácie. Tieto ekvivalenty sa vyberajú zo živého jazyka. Pri exemplifikácii je podiel slovenčiny pomerne výrazný aj v častiach, v ktorých prevláda český ráz výkladového textu; porov. kontext (str. 7): Některá slova gsau takowá, kdy ge na Mužské Osoby obracýme, tehdy gsau Generis Masculini: kdy pak na Ženské, gsau Generis Foeminini, ut: [neuvádzame latinské východiská] *Sprawce Knězuw, Hadač aneb Prorok, mladý Człowek aneb Mladenec, Spisowatel Knihy, Půwodce, Ptačnj Hadač, Wudce, Saudce, Strazce, Swedek, Messťan, Kněz za Messťenina od ginud prigaty, Rodič, Otec a Matka, Bratraňek, Sswager, Nepritel, Wůl, Pes, Wykladatel slow, Rowný, Manžel, Wogak, Dedič, Swině, mladý Człowek, Prjbuzný, Mučedlnjk, Towaryš w cestě, Djtě, Host, Žadny, Remeselnjk, Vkazatel, Knjže, Mstitel.*

Pri formulovaní slovenských a českých textov v Rheniovom Donatovi sa dostávajú do interferenčných vzťahov tri jazyky. Východiskovým textom je Donatova latinčina. Pri jeho prekladaní, resp. parafrázovaní sa v autorovej mysli aktivizuje materinský jazyk a ako sekundárny tradičná čeština na Slovensku. Početné miesta Donata ukazujú, že znalosť češtiny bola u slovenského autora (či aj sadzača) medzerovitá. Pozorujeme to najmä v začiatkových častiach Donata. Postupne sa podiel slovenčiny na výstavbe textov zmenšuje. Ústup slovenčiny je výrazný v gramatických poučkách. V dôkladnej systematike latinského skloňovania a časovania sa popri latinských paradigmách uvádzajú české paralely (chýbajú pri adjektívach a ich stupňovaní). Vplyv autorovej slovenčiny sa prejavil na začiatku textu (str. 9, 12) pri skloňovaní ženských substantív (*tég žaby, tég žabě; tég knihy, tég knize*; od 15. strany dôsledne *té lawice, té lawicy*). Pri preklade latinských slovesných tvarov sa uplatnila opačná tendencia; na str. 72 – 4 sa používajú variantné podoby pomocného slovesa *gsem/sem, gsi/sy, gsme/sme, gste/ste*, ale od str. 75 sa dôsledne používajú tvary *sem (Pritomen sem), sy, sme, ste (Dáwno sme, ste byli)*. Podiel slovenčiny sa

zvážil pri opise neohybných slovných druhov, najmä pri dôkladnom spracovaní prísloviak (rozlišuje a dokladá sa 27 druhov); porov. napr. *pozejtrí, w neprjhodný čas, pred časy, trikrát, prewelmi, prjdluho, nagwjce, nagméně* a pod.) Nájdu sa aj jazykovo miešané výrazy typu *pro ktěrau prjčjnu* (s. 160), ktoré potvrdzujú známu skutočnosť, že v podobných textoch treba rátať s tradičnými písárskymi manierami, že v istom zmysle ide o slovenské slovo v českom rúchu.

Na slovenského autora poukazujú formy, ako *slauha* (s. 13), *bauduci* (s. 76), *klaubko* (s. 32), *stěhno* (s. 26, 30), *budě* (s. 87), *pro ktěrau prjčjnu* (s. 16), ako aj na mnohé ďalšie javy: *ř* na nenáležitom mieste: *wetřů* (s. 6), *komář* (s. 34); slovo v slovenskej i českej grafickej podobe: *diwoky wepr* (s. 13) – *wepř* (s. 29); *twár* – *twárnost* (s. 40); *prjtomen* (s. 72) – *prjtomna* (s. 76); *mudrý* (s. 45) – *maudrý* (s. 3); *r* (oproti českému *ř*): *pisar* (s. 9), *zwjre* (s. 20), *koreň* (s. 35), *wydly o trech zubjch* (s. 33), *rječice* (s. 14), *prjčina* (s. 10), *breza* (s. 10), *reřez* (s. 27), *trj términoacy* (s. 41), *pridati* (s. 2), *prewelmi* (s. 159), *prjdluho* (s. 159), *pred časy* (s. 158), *hak na dwerjch* (s. 21), *když gedno k druhému prirownáváme* (s. 159), *sem pridag* (s. 51) atď.

slovenské tvary: *hrb mezy plecyma* (s. 32), *wydly o trech zubjch* (s. 33), *na mori Sicilinském* (s. 54), *wagce* (s. 15), *tég knihy* (s. 12), *tég žaby* (s. 9), *ližice* (s. 20), *na nádobe* (s. 15), *temer* (s. 159), *kragčjrské* (s. 54), *nagméně – nagwjce* (s. 159), *na-gčastěgi* (s. 161), *nagdawněgi* (s. 161);

lexikálne synonymá a dvojtvary: *rys//ostrowid* (s. 54), *twár//obličeg* (s. 40), *nožnice//nůzce* (s. 54); *wachtar//wartýr* (s. 24);

lexikálne slovakizmy: *pažrawec* (s. 22), *druk* (s. 28), *ačpráwe* (s. 163), *ledwa* (s. 159), *mordár* (s. 21), *balbjrské nožnice* (s. 54), *reytár* (s. 28), *fechtyr* (s. 24), *ssenkár* (s. 6), *ostrjhám* („custodio“, s. 165), *wytwáráme* („excludere“ s. 160); *zápona* (s. 28); slovenské reálie: *Dunaj, Váh, Tisa*.*

(2) Tak ako jazyk má svoj vývin, vývinové cesty má i náuka o jazyku. V donatovských partikulárnych učebniciach latinčiny, opierajúcich sa – pravda, v zjednodušenej podobe – o opisy *Ars minor* a *Ars maior*, doznieva staré gramatické myslenie. Doznievajú v nich antické grécko-latinské jazykovedné teórie. Hoci nemožno podceňovať prínos stredovekých latinských gramatikov, spomeňme napríklad premyslenie sémantiky a kritérií formálnej logiky u modistov 13. a 14. stor., pioniermi gramatickej teórie sú starogrécki bádatelia.**

* Pre neznámeho autora textov v „domácom“ jazyku môže byť príznačný tvar *plecima* (s. 32). Inštrumentál plurálu *plecima* má analogickú stavbu ako tvary *lícima, dverima*, ktoré zaznamenáva *Atlas slovenského jazyka*, II, Flexia (1978, s. 95 a 96) zo severnej časti okresov Púchov a Pov. Bystrica; *dverima* aj v juhozápadnom páse okresu V. Bytča. Tvar *plecima* dokumentuje *Historický slovník slovenského jazyka*, III, 1994, s. 544: praedicant, stiskna *plecima*, dj... (1723). Doklad je z práce Š. Dubniczaya *Eductus coluber tortuosus Wiwedený točliwi had* (1723, s. 28, 416).

** Podrobnejšie v rigoróznjej práci Igora Haraja *Vlastné meno v zrkadle gramatických teórií v antike a v stredoveku* (Bratislava, 2006. 216 s).

Vráťme sa k našej téme z historických aspektov.

Podstatnú časť D L-B tvoria výklady o 8 slovných druhoch (*partes orationis*); skladba slovných druhov (ktorá „včj Slova dobre spogowati“) je len na 7 stranách. Jadrom Donatovej gramatiky *Ars minor* (ale v podstate aj jeho trojdielnej gramatiky *Ars maior*) bola náuka o slovných druhoch. Najväčší dôraz na Nomen predstavuje ohlas dávneho chápania jazyka ako pomenovania vecí. Mnohí starogrécki filozofi hľadali vo význame mena povahu, podstatu pomenovanej veci. Pri poznávaní antických gramatických teórií, a tak aj vo výučbe latinčiny, zohrala dôležitú úlohu i krátka Aventinova (Turmairova) *Rudimenta grammatica* (1517), v ktorej sa spracúva popri 8 slovných druhoch aj syntax. Aventinus mohol využiť systematický opis latinskej skladby v monumantálnej Priscianovej gramatike zo 6. stor. (*Institutiones grammaticae*). Donatove a Priscianove významné diela vychádzajú z jazykovednej teórie starogréckych mysliteľov. Aelius Donat sa opiera najmä o *Techné grammatiké* Dionysia Thraka (1. stor. pr. Kr.), ktorého dielo vyrástlo z alexandrijskej školy. Thrakova gramatika predstavuje súhrn bádania, ku ktorému dospela grécka gramatika v oblasti morfológie. Thrax vypracoval systém slovných druhov. Pri opise latinčiny Priscianus využíva skladbu slovných druhov Apollonia Discolusa (2. stor. pred Kr.; porov. Bursill-Hall, 1971; Ising, 1970). Starovekí myslitelia sa natrvalo zapísali do dejín európskej jazykovedy. Do ich dedičstva patria aj niektoré otvorené problémy, ktorých riešenie ostalo úlohou novej jazykovedy. Podobne ako Aristoteles ani Thrax ešte nerozlíšil flexiu a slovotvorbu. Thrax ďalej nepostihol morfematickú štruktúru slova. Na dlhší čas ovplyvnilo staršie gramatiky priširoké vymedzenie mena (ako substantívum, adjektívum, prípadne číslovka a niektoré zámená) a chápanie syntaxe ako skladby (ohybných a neohybných) slovných druhov.

V ďalšom sa pokúsim ukázať, že stopy antického grécko-latinského myslenia, a to aj jeho slabé stránky, možno zistiť aj v gramatických spisoch A. Bernoláka a v starších gramatikách, ktoré Bernolák využíval (P. Doležal, V. J. Rosa). Nie je náhodné, že viaceré podobné alebo zhodné výklady, poučky, prístupy z týchto diel majú svoje analógie, podobnosti alebo zhody v Donatových učebniciach. Sčasti o iné teoretické východiská sa opiera vo svojej pozoruhodnej gramatike (venovanej českej a slovenskej mládeži) *Grammaticae bohemicae... libri duo* (1603) Vavrince Benedikt z Nedožier. Ako na teoretické vzory sa odvoláva jednak na starších antických gramatikov (Priscian, Varro, Severian), z novších na Melanchtona, Laurentia; najvýraznejšie ovplyvnil jeho gramatiku (najmä skladbu) v celkovom poňatí i pri viacerých poučkách a formuláciách znamenitý francúzsky humanista Peter Ramus (de la Ramée; porov. J. Hendrich, 1930, s. 365 n). Ramého vplyv na Benedikta možno porovnávať so Schlögelom ako prameňom Bernolákovej gramatiky. V. Benedikt chápe gramatiku – podobne ako P. Ramée – ako schopnosť dobre hovoriť („ars bene loquendi“). Hľadisko výslovnosti a komunikácie sa prejavuje aj pri vymedzení sla-

biky a „literary“. V. Benedikt sa opiera aj o domácu tradíciu. Z gramatiky Matúša Benešovského (*Grammatica Bohemica*, 1577) prevzal sedempádový systém. Podľa Benešovského chápe Benedikt vidovočasové vzťahy pri konjugácii: do jednej paradigmy patria tvary utvorené od prítomného a budúceho kmeňa: *řjkám – řeknu, swodjm – swedu*. Prínosné je členenie deklinácie substantív podľa (prirodzeného) rodu. Druhým triediacim kritériom je rovnakoslabičnosť a nerovnakoslabičnosť paradigmy pri tvorení pádov (tak už P. Ramée; porov. Vintr, 1977). Na viacerých miestach Benedikt poukazuje na rozdiely v reči Slovákov (i Moravanov) a Čechov (napr. *r, l, ú – ř, l, au*). Zaznamenáva i (krajové) stredoslovenské tvary zámena *čyo (o/čyo, na čyo, za čyo* s. 94).

Skôr než poukážeme na niektoré blízke výklady v našich starších gramatikách a u antických gramatikov, pripojíme ešte niekoľko myšlienok k otázke sedempádovej paradigmy. Podľa nedávnej formulácie L. Ďuroviča (2005, s. 284) „Nedožerský ustanovil pre naše vtedajšie jazyky sedempádový paradigmatický systém mien, s formálnou definíciou pádov a s novými názvami pre oba nové pády, lokál a inštrumentál“. Tento názor treba poopraviť. Sedempádový paradigmatický systém mien poznáme už z predbarokovej originálnej gramatiky Matúša Philonoma Benešovského (*Grammatica Bohemica, studiosis eius utilissima*, Praha 1577). Benešovský vo svojom sedempádovom systéme po prvý raz oddelil – na rozdiel od starších gramatických opisov – inštrumentál od ablatívu. Sedempádový paradigmatický systém mien prevzal do svojej gramatiky V. Benedikt z Nedožier i autori jezuitských gramatik J. Drachovský (*Grammatica Boëmica*, 1660), J. Konstanc (*Lima linguae Bohemicae to jest Brus jazyka českého*, 1667) (o tom Vintr, 1988, 1997). Všetci títo autori, podobne ako V. J. Rosa v známej *Čechořečnosti (seu Grammatica linguae Bohemicae*, 1672), v mennej sedempádovej paradigme uvádzajú inštrumentál pred lokálom. Takéto poradie nájdeme v Benešovského Gramatike: „Caus – Případování – Sedm Septem N. G. D. A. V. instrumentalis et sept.“ (s. 11); Nominatiu<us> Genitiuus Dativus Accusatiu<us> Vocatiuus Instrume<n> Septimus (s. 12). Iba V. Benedikt uvádza pádový paradigmatický systém mien v dnešnom obvyklom poradí: Nominativus, Genitivus, Dativus, Localis et Instrumentalis (na str. 12 nenájdeme v tomto súbore Vocativus, ale v systematike paradigmatického – okrem niektorých zámen – a v príslušných komentároch termín Vocativus nikde nechýba). V jezuitských príručkách (J. Konstanc, 1667, M. V. Šteyer, 1668) sa používajú na označenie 6. pádu tieto variantné pomenovania: Casus localis, Localis, Casus locální, Locální, localní (Bayerová, 1979, s. 86). Pozornosť zasluhuje Doležalovo pomenovanie 6. pádu „*praepositionalis (sive localis) místovní*“ (Doležal, 1746, s. 20). Tento termín nadväzuje na Rosovo pomenovanie *pád Předstávkový* (předstávka = „Präposition“). Ako ukázal H. Keipert (1991, s. 287–8), motiváciu 6. pádu ako „predložkového“ *spájaj V. J. Rosa a podľa neho P. Doležal s predložkovým používaním už pred publikovaním Lomonosovho diela Rossijskaja grammatika*

(1755/7); Lomonosov po prvý raz použil termín *predložnyj padež* (namiesto Smotrického termínu *skazatel'nyj padež*), ktorý sa touto prepoziciálnou motiváciou odlišuje od inoslovanských pomenovaní 6. pádu (tie sú motivované vzťahom k miestu – *locus* : *lokál*).

Kľúčové termíny *syntax* a *etymológia* majú starú históriu. Termín *syntax* sa používa od čias zakladateľa skladby Apollonia Dyskolosa (2. st. pr. Kr.). Jeho osnovu skladby prevzal pri spracovaní syntaxe latinčiny Priscianus z Cezarey (6. st. po Kr.). Termín *etymológia* sa v staroveku používal vo viacerých významoch. Kým stoici (Chrysippos a i.) sa usilovali etymologizovať význam slov, Izidor Sevilský (6. st. po Kr.) nazval svoje 20-zväzkové encyklopedické dielo *Etymologia* (svoje výklady začína pohľadom na pôvod heslového slova). V stredoveku sa gramatický opis delil v nadväznosti na Priscianove *Institutiones* na 4 časti: ortografiu, etymológiu, diasyntheticu a prozódium. V 13. stor. sa etymológiou rozumie všetko, čo sa týka deklinácie, konjugácie a tvorenia slov; prizerá sa aj na význam slova. Pre opis slovných druhov ustálil Thomas z Erfurtu (13. stor.) dichotomické členenie: *etymologia* (morfologický opis slovných druhov) a *diasynthetica* (syntax slovných druhov; p. Bursill-Hall, 1971, s. 43, 122). Avšak Aelius Donatus hovorí len o slovných druhoch („de octo partibus orationis“), termín *etymológia* v zmysle „náuka o slovných druhoch“ ešte nepoužíva. Podobné členenie gramatického opisu, aké nájdeme v našich gramatikách z 18. stor., poznáme z gramatiky Filipa Melanchthona: „partes grammaticae quatuor sunt: Orthographia, Prosodia, Etymologia et Syntaxis“ (Melanchthon, 1542).

Súvzťažnosť Donatových školských učebníc latinčiny (ktoré vychádzajú z jeho spisov *Ars minor* a *Ars maior*) a gramatík A. Bernoláka, P. Doležala a často používaného V. J. Rosu by si zaslúžila z tohto hľadiska monografické spracovanie. Na tomto mieste poukážeme na vybrané javy. Pri porovnaníach prizerám aj na staršiu Benediktovu Gramatiku češtiny.

1. P. Doležal a V. J. Rosa poznajú 8 slovných druhov ako Donatus. A. Bernolák opisuje participiá v rámci slovesa, preto rozlišuje 7 slovných druhov. Donatovská charakteristika 8 slovných druhov sa nezhoduje s Benediktoviho poňatím. V Benedikt rozlišuje dve základné časti gramatiky, etymológiu a syntax. Ortografia a prozódia sú rozložené po celej gramatike. Najprv podáva pomerne dôkladný opis etymológie ohybných slovných druhov, mena a slovesa. Nasleduje krátka charakteristika neohybných slovných druhov, príslovky, spojky, niekoľko slov o citoslovciach a opis neodlučiteľných prepozícií (predpôn) a odlučiteľných prepozícií (predložiek).

2. Analyzované gramatiky majú spoločné široké chápanie slovného druhu Nomen. V D L-B sa k Nomen zaraďuje substantívum a adjektívum; za adjektívom sa uvádza aj skloňovanie základných čísloviek (*mille* sa hodnotí ako adjektívum). Podobne chápe Nomen Rosa i Doležal. Bernolák rozlišuje trojaké meno: podstatné, prídavné, číslovku. V Benedikt pripomína, že vzhľadom na odlišné skloňovanie tre-

ba odlišiť adjektívum: („deklinácia mena je dvojitá, substantívna a adjektívna“) a vzhľadom na výraznejšie rozdiely odlišuje aj zámená a niektoré číslovky. Charakteristická je v D L-B odpoveď na otázku: Quatuplex est substantivum? – Duplex: Proprium et Appellativum. Bernolák, Doležal i Rosa pokračujú v starodávnej tradícii (Thrax, Donatus a i.), podľa ktorej sa pri členení substantív na prvom mieste uvádzajú vlastné mená. Toto poradie je sotva náhodné. V starogréckej filozofii jazyka sa pri pokusoch o etymologizovanie eponým takmer výlučne analyzovali vlastné mená (mená bohov a héroov). Bernolák zaraďuje medzi apelatíva i nomen gentile („méno národné, napr. *Slovák, Němec*“) a nomen patrium („kragské méno, napr. *Orawec, Prešporčan*“). Ako tretiu triedu podstatných mien uvádza nomen collectivum („množné méno, napr. ľud, národ, wogsko“). Podobné vymedzenie u V. Benedikta nenachádzame. Cenné je však jeho pozorovanie, ktoré sa dostalo do našich neskorších gramatík, že ináč sa skloňuje osobné meno *Jan* (*o Janovi*), ale keď ide o označenie sviatku, času, skloňuje sa ako neživotné maskulínium (*o swatém Janě* – s. 24).

3. Zaujímavé sú stopy antického jazykovedného myslenia pri chápaní morfolo-gicko-lexikálnych kategórií slovného druhu Nomen. D L-B pozná 7 kategórií (accidentia nominum): Species, Figura, Persona, Genus, Declinatio, Numeru Set Casus. Species delí na primitiva (*schola*) a derivativa (*scholasticus*), Figura na simplex (*Nomen* – samotné Slovo) a composita (*Cognomen, Praenomen* – w gedno složené Slovo). Morfolo-gicko-lexikálne kategórie v D L-B predstavujú trochu zjednodušený pohľad v porovnávaní s charakteristikou „De Nomine“ v Donatovej Ars minor (zo 4. stor.). V Ars minor sa členia substantíva na propriá a apelatíva vzhľadom na ich významovú kvalitu (Qualitas nominum). Členenie adjektív na 3 stupne umožňuje ich kvalitatívna a kvantitatívna významová zložka (porov. Keilius, 1864, s. 355). Donatovi z r. 1745 sú najbližšie kategórie u Rosu: Motio (prechýľovanie), Diminutio, Composito, Genus, Numerus, Figura, Casus, Declinatio, Species. Rosa kladie propriálnosť oproti apelatívosti pred substantívnosť – adjektívnosť (azda stojí za tým myšlienka, že substantívna i adjektívna forma môže mať platnosť propria). Vzhľadom na podtriedu adjektív medzi „accidentia“ Rosa zaradil comparatio s tromi stupňami kvality. Aj pri deminutívach kladie na prvé miesto propria. Do okruhu Nomen sa teda zaraďujú i niektoré prípady slovtvorby. A. Bernolák zaraďuje k morfolo-gickým kategóriám podstatného mena (propriates – wlastnosti, t. j. morfolo-gické kategórie): numerus, genus, casus, declinatio. Medzi druhy podstatného mena (species) pridáva aj *nomen deminutivum*. Vidíme, že i tu splýva flexia a derivácia, čo je príznačné pre starú gramatickú teóriu od čias starogréckeho Thraka. V. Benedikt uvádza pri Nomen dve všeobecné kategórie („omnium vocum affectio-nes“): species a figura. To znamená, že aj on zahrnul slovtvorbu do etymológie. Slová delí na ohybné a neohybné. Meno a sloveso sa ohýbajú podľa čísla a rodu. Meno sa okrem toho skloňuje podľa pádov. Ako nový prínos sa hodnotí, že Benedikt

vyabstrahoval prípony ako slovotvorné prostriedky a postihol alternáciu hlások (Vintr, 1997, s. 221).

4. Dôležitý rozdiel pri opise a výklade skloňovania mena pozorujeme v D L-B a v základnom spise „Donati de partibus orationis Ars minor“. V školskej učebnici sa uvádzajú „regulae generales de genere substantivorum“ tradične vzhľadom na ich zakončenie. Nasleduje systematický opis 5 substantívnych deklinácií. Jednotlivé deklinácie sa ďalej členia podľa zakončenia v 1. p. sg. Avšak v Ars minor (s. 355 – 6 Keiliovho vydania) Donatus triedi skloňovanie substantív a adjektíva *felix* vzhľadom na rod mužský (*magister*), ženský (*Musa*), stredný (*scammum*), spoločný (*sacerdos*) a adj. *felix* (jednotný rod). Za každým vzorom, ktorý má podobu 1. a 5. pádu sg. jednoduchého tvaru, sa uvádza jeho paradigma v singulári a pluráli. Odôvodnene pripomína aj E. Isingová (1970, s. 17), že pri členení deklinačných tried prejavil Ae. Donatus istú samostatnosť v porovnaní s rímskymi gramatikmi, keď pri klasifikácii substantívnych paradigiem prizerá na prirodzený rod podstatných mien, a nie na ich zakončenie v 1. alebo 2. páde singuláru. V. J. Rosa sa priklonil ku klasifikácii v školskej učebnici Donata, kým Doležal premyslel a systematizoval skloňovanie substantív podľa rodu a zakončenia v genitíve (Doležal, 1746, s. 17 n.), teda z podobného hľadiska, ktoré uvádza Ae. Donatus v spisoch Ars minor a Ars Maior. Z bystrých Doležalových výkladov pri deklinácii spomeňme IV. deklináciu *mažárý* (zaraduje sem *Pálfj*, *-ho*, *Ňárý*, *-ýho* a i.) A. Bernolák tiež vychádza z rodového kritéria; uvádza, že rod slúži na rozlíšenie pohlavia a „pozná sa podľa významu a zakončenia“ (Bernolák – Pavelek, 1964, s. 151). V. Benedikt vymedzuje rod Nomen podľa pohlavia („Genus est differentia vocis flexibilis secundum sexum“ – s. 10: Masculinum (odlišuje životné a neživotné), Femininum, Neutrum („genus secundum sexum fictum“), Compositum genus. Vzhľadom na zakončenie mena pri skloňovaní rozoznáva 7 pádov („septuplex“). Druhým triediacim kritériom je v rámci jednotlivých rodov rovnakoslabičná a nerovnakoslabičná podoba mena pri skloňovaní. Treba vyzdvihnúť, že pri deklinačných paradigmách sa berie do úvahy rodové kritérium („secundum sexum“).

5. Pri kvalifikácii slovesných tried sa D L-B odlišuje od spisov Ars minor a Ars maior. V týchto spisoch Donatus triedi slovesá tradične do 3 tried podľa vokálu *á, é, i/i* v 2. os. sg. indikatívu prítomnosti, ktorý stojí pred koncovou hláskou alebo slabikou (*amā-s, docē-s, legi-s//audī-s*) – dnešnou terminológiou: ide o tematickú morfému. Avšak v školskom Donatovi sa vychádza z „tematického vokálu *á, é, e, í*, ktorý stojí ante-RE in infinitivo“ (*amā-re, docē-re, legē-re, audī-re*); rozlišujú sa 4 konjugácie. Podľa zakončenia infinitívov (*atī, owaťi, eťi, itī, jtī, autī*) vymedzil P. Doležal (a tak aj Bernolák) 6 konjugácií; triediacim kritériom je samohláska („tematická morféma“), ktorá stojí pred zakončením neurčitku *-t(i)*. Pri určení slovesných tried vychádza Benedikt zo zakončenia slovesa v prítomníku. Rozlišuje dvojakú konjugá-

ciu: k základu sa pridáva slabika so spoluhláskovým zakončením (*ám, jm*) alebo tvar sa končí na samohlásku (*u, i*). No cenný poznatok, že formy typu *padám – padnu* patria do jednej paradigmy, svedčí o hlbokom pohľade na vidovočasové vzťahy.

6. V súlade so staršou gramatickou tradíciou vo všetkých porovnávaných gramatikách sa odlišujú ako jeden slovný druh *praepositiones separabiles* (t. j. predložky) a *praepositiones inseparabiles* (t. j. predpony). Rovnaké chápanie nájdeme v *Ars minor*, *Ars maior*, ako aj v D L-B (tu sa však *praepositiones inseparabiles* – predpony neexemplifikujú).

7. Podobne ako Aristoteles ani Dionysius Thrax neodlíšil flexiu a slovtvorbu. A Thrax nepostihol ešte morfológickú stavbu slova. Pri výkladoch tvorenie slov a najmä tvarov ostali dlho otvorené. Slovtvorba sa v analyzovaných gramatikách zaraďovala do etymológie, a to k jednotlivým slovným druhom alebo ako osobitná časť za syntax. V tomto okruhu otázok akoby bola tradícia grécko-latinskej jazykovedy najpevnejšia. Napr. v D L-B (s. 70) čítame, že z prézenta, préterita, perfekta a supína sa tvoria všetky ostatné časy. Na túto tradíciu sa nadväzuje aj v gramatike Rosovej, Doležalovej a Bernolákovej. Zaujímavé, že od starej tradície sa celkom neodpútal ani J. Dobrovský (o tom podrobnejšie na inom mieste). Iba niekoľko príkladov. V J. Rosa vykladá slovo *trhač* od *trhal* zmenou *l* na *č*. P. Doležal rozumie koncovkou v slove *newěsta ěsta* alebo *sta*, alebo *ta* či *a*. Podľa Bernoláka sa tvorí prítomný čas od neurčítka zmenou jeho zakončenia na *-ám* alebo *-em, -ím*, prípadne na *-egem, -igem, -ugem*. Na týchto starších princípoch je osnovaný Bernolákov spis *Etymologia vocum Slavicarum* (1791), ktorý sa svojím názvom hlási do vtedajšieho širokého poňatia etymológie (k II. časti diela *Grammatica slavica*, 1790, „De etymologia“.) Pokiaľ ide o tvorenie gramatických tvarov, ani V. Benedikt neprekročil tieň gramatickej tradície. Napr. tvorenie frekventatíva vykladá od préteritálneho tvaru zmenou *l* na *wám*: *činil – činjwám, bral – bráwaám* (s. 48). Alebo 3. pl. prítomníka *wolagi* vykladá pridaním *gi* k tvaru *wolá*, v ktorom sa skrátilo *á*: *wolá – wolagi* (s. 55).

8. Spoločným znakom porovnávaných gramatik je chápanie syntaxe zo slovnodruhového hľadiska. Starší prístup k syntaxi interpretoval F. Melanchton takto: syntax zisťuje, akými rodmi, osobami, číslami alebo pádmi sa majú pri vyjadrení myšlienky slová spájať (Melanchton, 1542). Krátky pohľad na spôsoby spájania jednotlivých slovných druhov v reči sa podáva v D L-B. Uvádzajú sa niektoré prípady zhody a najmä rekcie. Požíva sa slovnodruhová, a nie syntaktická terminológia. V gramatikách z 18. stor. sa spracúva z tohto hľadiska, ale v bohato dokumentovanom a detailne členenom materiáli pádová syntax ohybných a neohybných slovných druhov. Pri tom sa jasne nediferencujú prípady rekcie a vyjadrenie okolnosti deja; porov. napr. Rosa: *nadal mu Zlodějů – přigdu w Pondělj*; Doležal: *včasten swobody – Býwal sem v Zlatnjků*; Bernolák: *dám ti koňa – sedí na lawici*. Pripomeňme, že modisti v 13. a 14. stor. vymedzili rekciiu a zhodu. No podnetný opis skladby (prav-

da, podľa Ramého) podal už v r. 1603 V. Benedikt. V prvej časti opisuje zhodu (*convenientia*) ohybných slovných druhov (mien a sloviess) a neohybných slovných druhov (prísloviess a spojok). Väzba (*rectio*) sa sleduje na menách podstatných, prídavných a na slovesách. Do rekkie Benedikt zaradil aj predložkové spojenia. Ale na rozdiel od Rosu, Doležala a Bernoláka jasne diferencuje väzbu a vyjadrenie okolnosti deja.

Na záver. Videli sme, že v našom staršom gramatickom myslení sa zachovali stopy starogrécko-latinskej jazykovednej teórie. V gramatikách Bernoláka, Doležala, Rosu zisťujeme – popri uvedených antických gramatikách – aj zreteľné súvislosti s donatovskými učebnicami a Donatovými gramatickými dielami. V. Benedikt z Nedožier sa však v jazykovednej teórii viac opiera o Prisciana, Varrona, z humanistických gramatikov využíva F. Melanchtona a najmä Petra de Ramée. Treba pripomenúť aj nadväzovanie na domáce (české) výskumy (na M. Benešovského; Benešovský sa priblížil k postihnutiu kategórie vidu a jeho sedempádovú paradigmu využil aj V. Benedikt). Ale nemožno obísť výklady, ktoré signalizujú novú epochu vo vývine gramatického myslenia na Slovensku a v Česku. Je to napr. Doležalova koncepcia skloňovania a časovania (i keď sme zistili nové, netradičné prístupy už u Donata a Benedikta) a Bernolákové výklady o postavení sloviess vo vete a o slovoslede v slovenskej vete (i keď tu Bernolák vychádza zo Schlögelových myšlienok). Nová epocha v gramatickom myslení na Slovensku sa začína jazykovednými dielami Ludovíta Štúra (1846).

Literatúra

- Atlas slovenského jazyka, II, Flexia, časť druhá. Spracoval J. Štolc. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1978.
- BAYEROVÁ, Naděžda: Gramatická terminologie předobrozenská. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1979. 121 s.
- BENEDIKT z NEDOŽIER, Vavrinec: Grammaticae Bohemicae... libri duo. Praha: Ex officina Othmariana 1603. 96 + (3) s.
- BENEŠOVSKÝ (PHILONOMUS), Matouš: Grammatica Bohemica. Gramatika česká. Knížka slov českých vyložených. K vydání připravil a úvodem opatřil Ondřej Koupil. Praha: Koniasch Latin Press 2003. 135 s.
- BERNOLÁK, Anton: Grammatica Slavica ad systema scholarum nationalium in ditionibus caesereoregiis introductum accomodata. Bratislava: J. M. Lenderer 1790. 312 s.
- BERNOLÁK, Anton: Etymologia vocum Slavicarum. Sistens modum multiplicandi vocabula per derivationem et compositionem. Trnava: V. Jelínek 1791. 160 s.
- BLANÁR, Vincent: Nový pohľad do autorskej dielne Antona Bernoláka. In: Slovenská reč, 2005, roč. 70, č. 3, s. 142 – 153.
- BLANÁR, Vincent: Schlögelova Grammatica Germanica a Bernolákové gramatické spisy. In: Slavica Slovaca, 2005, roč. 40, č. 1, s. 7 – 16.
- BURSILL-HALL, Geoffrey L.: Speculative Grammars of the middle ages. The doctrine of partes orationis of the modistae. Hague – Paris: Mouton 1971. 341 s. (Appendices) 424 s.

- DOLEŽAL, Pavel: *Grammatica Slavico-Bohemica...* Bratislava: Typis Royerianis 1746. 321 s.
(DONATUS) M. Joannis Rhenii Donatus Latino-Bohemicus, ostendens rationes Declinandi, Conjugandi, et Rudimenta Exercitia componendi... In usum puerorum et incipientium. 1745. 172 s.
- ĎUROVIČ, Lubomír: Potrebujeme reedíciu základných diel slovenskej gramatickej literatúry. In: Slovenská reč, 2005, roč. 70, č. 5, s. 284 – 287.
- Encyklopédia jazykovedy. Spracoval Jozef Mistřík s kolektívom autorov. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor 1993. 513 s.
- HARAJ, Igor: Vlastné meno v zrkadle gramatických teórií v antike a stredoveku. Rigorózna práca. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2006. 216 s.
- HENDRICH, Josef: Pierre de la Rameé a gramatika Vavřince Benedikta z Nedožer. In: Revue Bratislava, 1930, roč. IV, s. 365 – 370.
- Historický slovník slovenského jazyka, III. Kolektív autorov. Red. M. Majtán et al. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1994. 544 s.
- ISING, Erika: Die Herausbildung der Grammatik der Volkssprachen in Mittel- und Osteuropa. Studien über den Einfluß der lateinischen Elementargrammatik des Aelius Donatus De octo partibus orationis ars minor. Berlin: Akademie-Verlag 1970. 330 s.
- JÓNA, Eugen: Podiel slovenských gramatikov na rozvoji českej gramatickej literatúry. (V Benedikta z Nedožer a P. Doležal.) In: Práce z dějin slavistiky, X. Ed. J. Petr. Praha: Univerzita Karlova 1985, s. 107 – 124.
- KEIPERT, Helmut: Bezeichnungsmotive für den Präpositiv im Slavischen. In: Natalicia Johanni Schröpfer octogenario a discipulis amicisque oblata. München: Slavica Verlag Dr. Anton Kovač 1991, s. 272 – 290.
- (KEILIIUS, Henricus): Probi Donati servii qui feruntur De Arte Grammatica libri... Henrici Keilii. Ex recensione Th. Mommseni. Lipsiae: In sedibus B. G. Teubneri 1864.
- (MELANCHTHON, Philippus) Grammatica Phillippi Melanchthonis Latina, iam denuo recognita, et pluris in locis locupleta. Ingolstadt: A. Weisenhorn 1542.
- PAULYS REAL-ENCYKLOPÄDIE der classischen Altertumswissenschaft. Georg Wissowa et alii. Editor W. Kroll. Neue Bearbeitung. VII. Band Fornax-Helikeia. Stuttgart: J. B. Metzlersche Buchhandlung 1912. 2880 s.
- (PAVELEK, Juraj) Gramatické dielo Antona Bernoláka. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964. 552 s.
- ROSA, Václav Jan: Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae... Praha: J. A. a Dobroslawina 1672. 495 s.
- RUŽIČKA, Vladislav: Školstvo na Slovensku v období neskorého feudalizmu. (Po 70. roky 18. storočia.) Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 409 s.
- VINTR, Josef: České gramatické myšlení v 17. století. In: Wiener slavistisches Jahrbuch, Band 43, 1997, s. 220 – 231.

Ľubor Králik

K ETYMOLOGII VÝRAZU *féeria**

KRÁLIK, Ľ.: On the Etymology of the Word *féeria*. Slovenská reč, 71, 2006, No. 5, pp. 269 – 272. (Bratislava).

The article is a contribution to the recent discussion on the word *féeria* “fairy-tale play” (cf. Pavlovič, 2005; Horecký, 2005). The author argues in favour of the contemporary writing of this word in Slovak and gives relevant information on its origin.

Vo svojej recenzii slovenského vydania Divadelného slovníka od francúzskeho autora Patricea Pavisa sa J. Pavlovič (2005) zmienil aj o výraze *féeria*: „Naproti tomu napr. pri hesle *féeria* jazykový výklad [o pôvode slova – Ľ. K.] chýba, po uvedení štyroch cudzojazyčných podôb nasleduje vecný výklad in medias res: ‚Féeria je hra založená na efektoch mágie, zázračnosti a spektakulárnosti...‘ (s. 163). Ukazuje sa, že pri heslách takéhoto typu by sa žiadal jazykový výklad (povedzme franc. *fée* = víla), prípadne poznámka o výslovnosti. Pravda, v tomto konkrétnom prípade možno uvažovať o tom, či bolo potrebné takéto citátové prevzatie z francúzštiny. Veď spomínaný divadelný termín má oporu v slovenskom výraze *féria*, ktorý signalizuje vyšší stupeň zdômačnenia; známy je v cirkevnom prostredí (*féria* je tu liturgická kategória na označenie dní v týždni okrem nedele a príslušných omší v katolíckej cirkvi). Zodpovedá mu aj výraz *ferie*, ktorý sa v Slovníku cudzích slov (Petráčeková, V. – Kraus, J. a kol. v slov. preklade 1. vyd. v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve 1997) hodnotí ako pomnožné podstatné meno, označujúce dni odpočinku, prázdniny. Prirodzene, pôvod pomenovania je tu v prípade divadelného termínu vo francúzštine, v ostatných prípadoch v latinčine. Výslovnostná, resp. pravdepodobná výslovnostná podoba (*féria*) v slovenčine však situáciu vyrovnáva, všetky termíny uvádza na jednu rovinu“ (s. 97).

J. Horecký (2005) na margo týchto úvah konštatoval: „Treba ich spresniť faktom, že síce obidve slová sú z latinčiny, ale kým *féria* má význam voľný, prázdnny, všedný deň, podoba *féeria* prešla zo starej latinčiny do starej francúzštiny a v modernej francúzštine sa používa na označenie čarovnej, výpravnej divadelnej inscenácie. V cirkevnej latinčine sa slovo *feria* (je to vlastne prídavné meno) používa na označenie ‚voľného, prázdného‘ dňa. Napr. *feria secunda post Dominicam secundam in Quadragesima*

---

* Príspevok vznikol v rámci realizácie projektu *Etymologický výskum slovenskej lexiky – 1. etapa* (grant VEGA č. 2/5040/26).

(druhý deň – teda pondelok – po druhej pôstnej nedeli). O slove *feria*, *feriae* možno nájsť podrobné poučenie v Špaňárovom Latinsko-slovenskom slovníku. Tu sa však neuvádza slovo *féria*. To vzniklo, ako sme už povedali, zo starolatinskej podoby *feesiae* a známym procesom rotacizmu dostalo podobu *feeriae*“ (s. 355 – 356).

V súvislosti s výrazom *féria* si dovoľme uviesť dve poznámky etymologického charakteru:

1. Prikláňame sa k názoru, že v prípade slov *féria* a *féria* je vhodné zachovať ich autonómne písanie (napriek možnej rovnakej výslovnosti obidvoch foriem), t. j. neupravovať divadelný termín do podoby *féria*. Takéto písanie by totiž mohlo viesť k neadekvátnemu záveru, že obidve slová spolu geneticky súvisia, a teda aj vytvárajú priestor pre domnienky, že divadelný termín *féria* podľa všetkého vznikol na základe lat. *féria* vo význame typu „sviatočný, voľný deň“, aké už patria do sféry ľudovej etymológie („v taký deň možno ísť do divadla!“ a pod.).

2. Vlastnou témou nášho príspevku je však pôvod výrazu *féria*, o ktorom sa zmieňuje aj J. Horecký; pre názornosť odcitujeme príslušné informácie ešte raz: „... obidve slová [*féria* i *féria* – L. K.] sú z latinčiny... podoba *féria* prešla zo starej latinčiny do starej francúzštiny“ (s. 355), „slovo *féria*... vzniklo, ako sme už povedali, zo starolatinskej podoby *feesiae* a známym procesom rotacizmu dostalo podobu *feeriae*“ (s. 356). Autor uvádza svoje tvrdenie bez akéhokoľvek odkazu na ďalšie pramene (etymologické slovníky a pod.), na základe čoho možno usúdiť, že ide o všeobecne uznávanú etymologickú interpretáciu fr. *férie*; žiaľ, výklad J. Horeckého nenachádza oporu v odbornej literatúre.

Francúzske slovo *férie* je odvodené od fr. *fée* „víla“, čo správne naznačil už J. Pavlovič: „... pri heslách takéhoto typu by sa žiadal jazykový výklad (povedzme franc. *fée* = víla)“ (s. 97). Významovú súvislosť obidvoch výrazov dobre ilustruje napr. Trésor de la Langue Française, resp. jeho online verzia s názvom Trésor de la Langue Française Informatisé (ďalej TLFi): v hesle *férie* nachádzame na prvom mieste význam „čarovná moc víl“ (podľa TLFi už zastaraný), na základe ktorého vznikol metonymickým posunom význam „čarovný svet, kde pôsobí moc víl“ a ďalej „predstavenie, divadelná hra uvádzajúca na scénu víly alebo – všeobecnejšie – zázračné, nadprirodzené postavy“. Podľa TLFi sa tieto dva významy stali aj východiskom pre vznik významu „nádherné, veľkolepé predstavenie“ (vzhľadom na asociáciu krásy atď.), porov. napr. *les féeries de la mode* (u Balzaca), parafrázovateľné azda ako „nádherné ukážky módy“, a pod.

Podľa údajov TLFi pochádza najstarší doklad na fr. *férie* z obdobia okolo r. 1188, keď je toto slovo doložené v podobe *faerie*.¹ Ako sme už uviedli, ide o deri-

¹ Starofrancúzsky výraz sa stal východiskom i pre angl. *fairy* (staršie *faerie*, *faery*) s významami „krajina alebo príbytok víl a škriatkov, rozprávková krajina“, „súhrn obyvateľov takejto krajiny“, „čary, mágia; čarovné pôsobenie; prelud, sen“ (tieto významy sú z hľadiska súčasnej angličtiny zastarané), ako

vát od fr. *fée* „víla“, ktorého východiskom je románske *fata* „bohyňa osudu; víla“² (Meyer-Lübke, 1992, s. 279), etymologicky totožné³ s latinským *fātum* „osud“ (doslova „čo je vyrieknuté“,⁴ súvisí s lat. *fārī* „hovoriť“; porov. Walde – Hofmann, zv. 1, s. 463 – 464; Ernout – Meillet, 1951, s. 391). Lat. *fēriae* (pl.; novšie *fēria* sg.) s týmito výrazmi pravdepodobne geneticky nesúvisí.⁵

V súvislosti s etymologizáciou fr. *féerie* nie je nezaujímavá ani slovtvorná charakteristika tohto výrazu. Fr. *féerie* je utvorené pomocou sufixu *-erie*, ktorý podľa údajov TLFi začal byť vo francúzštine zvlášť produktívny od 12. stor. a vznikol pravdepodobne dodatočným navrstvením sufixu *-ie* (nadväzujúceho na lat. *-ia*, resp. *-iēs*) na formácie so sufixom *-ier* (z lat. *-ārius*). Z toho však vyplýva, že konsonant *r* v slove *féerie* nemohol vzniknúť v dôsledku zmeny *s > r* (rotacizmus), známej zo staršej latinčiny.

Francúzsky výraz *féerie* možno teda na základe citovanej odbornej literatúry pokladať za slovo utvorené až počas samostatného vývinu francúzštiny. Tvrdenie J. Horeckého o prechode tohto výrazu „zo starej latinčiny do starej francúzštiny“ a implicitné odvodzovanie fr. *féerie* od bližšie nedokumentovaného starolat. *feesiaie*, lat. *feeriae*⁶ nie je akceptovateľné.

Literatúra

- CORTELAZZO, Manlio – ZOLLI, Paolo: Dizionario etimologico della lingua italiana. Seconda edizione in volume unico. Bologna: Zanichelli editore S.p.A. 1999. 1 856 s.
- ERNOUT, Alfred – MEILLET, Antoine: Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots. 3ème édition revue, corrigée et augmentée d'un indexe. Paris: Librairie C. Klincksieck 1951. 1 386 s.
- HORECKÝ, Ján: Viac dôslednosti pri jazykovom rozbere (Na okraj recenzie Divadelného slovníka – Slovenská reč 2005, roč. 70, č. 1 – 2, s. 96 – 100). In: Slovenská reč, 2005, roč. 70, č. 6, s. 355 – 356.

---

aj „malá nadprirodzená bytosť, podľa ľudovej viery majúca čarovnú moc alebo veľký pozitívny či negatívny vplyv na život človeka“ (porov. Oxford English Dictionary, zv. 5, s. 676, s. v. *faery*; s. 662, s. v. *faerie*, *faery*).

² Reflexom románskeho *fata* je aj talianske *fata* „víla“, zachované o. i. vo výraze *fatamorgána*: pôvodne išlo o označenie atmosférických úkazov v oblasti Messinského prielivu (oddeľujúceho Sicíliu od Apeninského polostrova), ktoré sa v tamojšej ľudovej tradícii pokladali za prejav pôsobenia víly zvanej Fata Morgana (porov. Cortelazzo – Zolli, 1999, s. 564, s. v. *fata*).

³ Forma *fata* vznikla prehodnotením tvaru *fāta* (pôvodne nom. pl. od neutra *fātum* „osud [aj v personifikovanej podobe]“) na tvar nom. sg. feminína typu lat. *fēmina* „žena“.

⁴ K sémantickej motivácii porov. aj ruské *rok* „osud“, ktoré je reflexom praslov. *rokъ, od praslov. *rek-ti „riect“. Osud sa zrejme chápal ako „čo je vyrieknuté, určené vyššou mocou a pod.“ (porov. aj slovenské *osud*, od staršieho *osúdiť* „odsúdiť“, t. j. takisto vyniesť určitý výrok a pod.), resp. „čo je vyrieknuté ako veštbá“.

⁵ K prehľadu starších domnienok porov. Walde – Hofmann, zv. 1, s. 481; Ernout – Meillet, 1951, s. 403 – 404.

- MEYER-LÜBKE, Wilhelm: Romanisches etymologisches Wörterbuch. 6., unveränderte Aufl. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag 1992. XXXII, 1 204 s.
- Oxford English Dictionary. 2nd edition, prepared by J. A. Simpson – E. S. C. Weiner. Oxford: Clarendon Press 1989 (reprint 2000). 20 zv.
- PAVLOVIČ, Jozef: Divadelný slovník v slovenčine. (Pavis, Patrice: Divadelný slovník. Bratislava: Divadelný ústav 2004.) In: Slovenská reč, 2005, roč. 70, č. 1 – 2, s. 96 – 100.
- Trésor de la Langue Française. Paris 1971 – 1994. 16 zv. – Voľne prístupná online verzia: Trésor de la Langue Française Informatisé, <http://atilf.atilf.fr>.
- WALDE, Alois – HOFMANN, Johann Baptist: Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 5., unveränderte Aufl. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag 1982. 2 zv.

Konstantin Lifanov

NIEKTORÉ SYNTAKTICKÉ OSOBITOŠTI SPISOVNEJ SLOVENČINY NA KONCI 19. STOROČIA¹

LIFANOV, K.: Some Syntactic Peculiarities of the Slovak Literary Language in the End of 19th Century in Comparison with the Contemporary Literary Slovak. Slovenská reč, 71, 2006, No. 5, pp. 272 – 282. (Braislava)

The present article deals with syntactic peculiarities of the Literary Slovak in the end of 19th century revealed in comparison with the contemporary Slovak Literary Language. These peculiarities are very diverse and displayed on the level of simple and complex sentences, combinations of words and their order.

V tomto príspevku sa pokúsime naznačiť najzreteľnejšie syntaktické osobitosti spisovnej slovenčiny na konci 19. storočia, ktoré sa dajú zistiť na základe jazykového materiálu z Katolíckych Novín za roky 1889 a 1890 vydávaných Martinom Kolárom v Trnave. Podáme len istý náčrt niektorých javov, ale stav zafixovaný v týchto novinách sa môže stať východiskom hlbšieho štúdia vývinu syntaktickej roviny v 20. storočí, ba dokonca porovnanie získaných údajov so súčasnou slovenskou syntaxou umožňuje zistiť, pravdaže zatiaľ iba rámcovo, základné tendencie zmien vo výstavbe slovenskej vety a v slovoslede, ako aj prípadné modifikácie syntaktických konštrukcií a slovných spojení. Využívanie jazykového materiálu Katolíckych Novín je síce v zásade náhodné, má však isté odôvodnenie. „Slovenský publicistický styl ve 2. polovině 19. století a na počátku století 20. lze [...] považovat za reprezentativní pro zjištění celkového obrazu spisovného jazyka. Při zkoumání jazyka článků

---

¹ Autor príspevku úprimne ďakuje za konzultácie Dr. M. Votrubovi, CSc., a Dr. M. Čeripkovej, CSc.

v periodikách môžeme zisťovať, jakým smerom se vyvíjela tá časť spisovnej slovenštiny, ktorá nebola jazykom literárnych diel, ale ktorá v sobe zahŕňovala prvky viacerých slohů“ (Lipowski 2005, 21). A syntaktická rovina z tohto hľadiska nie je výnimkou. Sme si však vedomí toho, že katolícke zameranie týchto novin sa mohlo citeľne odraziť v ich jazyku, najmä na syntaktickej štruktúre, pretože autorov textov, resp. ich redaktorov mohli ovplyvniť cudzojazyčné, v prvom rade latinské texty. V súvislosti s tým by sme jazyk Katolíckych Novín zatiaľ brali ako jeden z existujúcich variantov uplatňovaných v periodikách a len porovnanie s jazykom iných periodík svetového charakteru umožní v budúcnosti vyvodiť záver, nakoľko je tento variant svojrázny a či ho naozaj možno považovať za variant spisovného jazyka konca 19. storočia.

Na základe preštudovaného materiálu môžeme konštatovať, že syntax jazyka Katolíckych Novín z konca 19. storočia v porovnaní so súčasťou slovenčinou sa vyznačuje početnými odchýlkami rozmanitého charakteru, pričom vo viacerých prípadoch tieto osobitosti sú dôsledkom cudzích vplyvov. Hneď však podotkneme, že texty Katolíckych Novín zo syntaktického hľadiska charakterizuje značná variabilita normy, preto popri zistených javoch v nich nachádzame aj iné použitia. Treba poznamenať, že variabilita v spisovnej slovenčine na konci 19. storočia sa prejavuje vo všetkých jazykových rovinách², ale v syntaktickej dosahuje asi najväčší stupeň, pretože syntax spisovného jazyka dlhší čas ostávala do značnej miery na pokraji záujmov kodifikátorov. To je aj pochopiteľné, lebo nemá presne vyhranený súbor javov, ako je to pri rovine fonetickej a morfolologickej, v dôsledku čoho chýbala presná a výstižná metodika jej opisu.

Rozdiely medzi súčasťou slovenčinou a spisovným jazykom na konci 19. storočia zisťujeme v prvom rade v *slovoslede*. Ako príklad nápadnej osobitosti slovosledu spisovnej slovenčiny konca 19. storočia uvedieme v prvom rade tendenciu k postaveniu slovesa na konci vedľajšej vety:

Na sriaďujúcom shromaždení predsedal gróf Pergen, pozdravivší prítomných s „Pochválen buď Ježiš Kristus! Vďaka Bohu!“ a ďakovavší účastníkom, ktorí zo všetkých končín Rakúska a zo všetkých národov ku sjazdu *sa dostavili* (1889, 77); Všetky ustanovizne moderného života, ktoré životné výhľady medzi bohatým a chudobným vyrovnáť *chcú*, nedajú sa srovnáť so stavom hospodárskym, ktorý pracujúcim triedam za zvýšené výkony jedine biedu a neistotu poskytnúť v stave *je* (1889, 85); Zdenko nevedel dosť narozprávať sa, *jak* rozumným a verným sprievodčím mu Jaromír *bol* a nezamlčal ani, z *jak* veľkého nebezpečenstva ho v onen večer *vytrhul*, keď nadzmiernená zrada *povstala* (1889, 53); Jako volakedy za onej požehnaney noci, *keď* v Bethleheme v biednej maštali Spasiteľ sveta *sa narodil*, tak i dnes opäť zavznieva chválospev vojsk nebeských, a radostná zvest'... (1890, 191); Telesné pozostatky jeho tam pohrobené sú v Trenč. Teplici, *kde* jeho sestra Aloysia Lövenburg chudobinec *založila* (1890, 192); Myslíte vari, že je to ľahká vec medzi katolíckymi Slováckymi noviny *vydávať* a *udržiavať*? (1890, 196).

---

² Pozri napríklad Lifanov 2004.

Nachádzame však aj použitie slovosledu typického pre súčasný spisovný jazyk:

Minulého roku udalo sa 132 rozličných nešťastí, pri ktorých veľké množstvo ľudí *prišlo o život* (1889, 24); Z vína, ktoré *bolo pred jej nemocou v pivnici*, vygúľala sa, kým ona *bola nezdravá*, dobrá polovica a mužova nemoc počala skoro súriť aj na ostatnie (1889, 87); Z príčiny teda i politickej i cirkevnej moravo-slovanský kráľ Rastislav vypravil poslov do Carihradu, *prosiac* od cisára Michaela a sv. Ignáca, patriarchy carihradského, slovanských kňazov, ktorí *by učili ľud...* (1889, 91); Keď *vykladal tajemstva kráľovstva Božieho*, vtedy hovorili a odvádzali mu poslucháčov farizei... (1890, 79).

Iný odklon od noriem súčasnej spisovnej slovenčiny pozorujeme vo vetách obsahujúcich opisné pasívum. V takýchto vetách trpné prídavné často predchádza pomocnému slovesu:

Prvé povstanie ľudu *namierené bolo* proti jich hroznému úžerníctvu (1889, 84); Podieľ berúc na stolových rozmluvách u veliteľa pluku, baróna Ernesta Petráša, *upozornený bol*, že každého človeka, tým viac kresťana, povinnosťou je, vyhľadávať uprimne a úsilne zjavenú božskú pravdu (1889, 66); Dňa 29. apríla podvečer *zahájený bol* druhý všeobecný rakúsky katolícky sjazd (1889, 77); Vp. Jozef Celly *praesentovaný je* na faru v Kuklove a vp. Štefan Sztavcsek, novokňaz, *poslaný je* za kaplána do Búr Sv. Mikuláša (1889, 71); Mrtvola zosnulého *privezená bola* do Budínpešti, kde ju vystrelili v maďarskej vedeckej akademii (1890, 41); Za zúčastnených orgána *požiadani boli* pp. Ignác Boldis, riaditeľ mešťanskej školy v Turč. sv. Martine a Ján Ratskay, učebár z učiteľskej prípravovne kláštorskej (1890, 186).

Porovnaj aj príklady zodpovedajúce súčasnému úzu:

Láska Božia vynalezla síce prostriedok, aby *bola* i spravodnosť Božia *uspokojená* i hriech napravený a hriešnik zachránený... (1890, 10); Tu *je udaný* nielen rozkaz, lež i podmienka, pod ktorou požehnanie stane sa domu patričnému, keď bude totižto toho hoden (1890, 4); Podľa mienky týchto ľudí náš slovenský *je tam vzdelaný*, kde vedia rozprávať o rovnodennosti, aequatore, polnočnej a poludnej točne, o elektricitate a železnici, o kenguru a gorillovi, o kyslíku a dusíku, o Arpádovi a Knižimu, o zlatej regule... (1890, 3); Potiaľ spomenutý list a trebárs by výrok sv. Otca *nebol* tu doslovne *podaný*, predsa tlumočí sa verne smysel jeho... (1890, 54).

Do tretice uvedieme ďalší výrazný rozdiel v slovoslede medzi súčasnou spisovnou slovenčinou a spisovnou slovenčinou konca 19. storočia, a to časté používanie postponovaného zhodného prívlastku:

Dňa 9. apríla dostali konečne odpoveď, sostavenú *vládou liberálnou*, ktorá sľubuje síce ohľad brať na žiadosti biskupov, necháva však skoro všetko pri starom (1889, 69); Rozum bez srdca je *slnce zimné* bez teploty (1889, 82); Dôkladné slovo o *veci tejto v odbore školskom* bol prehovoril redaktor P. Panholzer (1889, 84); Andrej počas *rozprávky bratovej* len tak slinky prehlta od samej chuti po zajacoch... (1889, 87); † Ján Hyacint Rónay, t. biskup, veľprepošť kapitule prešporskej, bývalý učiteľ nebohého korunného princa Rudolfa a vychovavateľ arcikňažny Marie Valerie, *muž* veľmi *dobročinný*, zomrel v Prešporku dňa 17. apríla v 75. roku *veku svojho* (1889, 71); Akýsi cit všeobecnej úcty previeval *chýrom tým* (1889, 67).

V prípade, že sa so substantívom zhodovali dve adjektíva, jedno sa mohlo používať pred substantívom a druhé po ňom:

Na sjazde – tak sa zdá – smierily sa *nepriateľské strany španielske* a budu odteraz spojenými silami potierať spoločného nepriateľa Cirkve katolickej (1889, 69); Vidno tam sv. Petra, vidno sv. Pavla, vidno mužov i ženské z *prvých rodín rímskych* (1889, 67); Viedeň mala *smutné sviatky veľkonočné*; udaly sa tu v poniektorých predmest'ach veľké výtržnosti (1889, 69).

Pravda, často sa vyskytujú aj prípady, keď adjektívium predchádza substantívum:

Jakisi bezbožníci napadli nedávno *pohrəbný pròvod*, uchytili kríž s *umrlčej truhly* a hodili ho do rieky Tiberu (1890, 154); Cestovateľ Borelli v knihe o Abyssinii oboznamuje svet so *zvláštnym národikom*, ktorého synovia sú samí lhári (1890, 174); Medzi *ťažkými starosťami apoštol'ského úradu* je myšlienka na postavenie Cirkve v Itálii zvláštne boľastná (1890, 75); Roku 1887. započala sa v Trenčanských Tepličách stavba *nového katolického kostola*, nie snad' preto, že *starý kostol* by bol vypovedal tým, ktorí chodili sa doňho modliť, lež preto, že bol na *tom najpeknejšom* mieste, popri ktorom sa v *leťňajšom čase* najviac pánov a *iných ľudí* hemžilo... (1889, 60).

Zvláštny slovosled v porovnaní so súčasným pozorujeme v textoch z Katolíckych Novín aj v rámci spojenia substantíva s prídastím, ktoré je ďalej rozvité závislými slovami a nachádza sa v pozícii pred substantívom. Zatiaľ čo pre súčasnú spisovnú slovenčinu je typické kontaktné používanie prídastia a substantíva (závislé slová nemôžu zaujať pozíciu medzi prídastím a substantívom), v jazyku konca 19. storočia je dosť frekventované ich dištantné používanie, ktoré však takisto nebolo záväzné:

Je to teda zriedkavosť, keď nekde z *rozptýlených po okršleku zemskom židov* jeden lebo druhý vstúpi do lona Cirkve katolickej (1889, 43); ... farári ale neľahajúci doplatok z náboženského fondu, nemajú *uvalenú na sebe* podobnú *řarehu* (1889, 52); Toto je len dobroprajné pokynutie slavnej redakcii, aby vyberala do „Besednice“ to, čo je sošľachtujúce, vzdelávajúce a zábavné, nie to, čo dráždi *driemajúce v tme príšery a mátohy!* (1889, 63); Ohľadom na *vykonané už pred tým služby*, prijali ma za stotníka (1890, 181); Od tých čias horia sviečky na oltári pri svätej omši a oltár má podobu truhly umrlčej, lebo nad telami mučeníkov bola *slávená v katakombách obeta* omše svätej (1890, 104); Medzi prvou a druhou bránou stály *rozostavané na oboch stranách cesty* v sviatočných šatoch oblečené *deti* a spievaly ku cieľu tomu zhotovenú pieseň (1890, 196) – Mám pred sebou i druhý v *podobných okolnosťach písaný list*, tiež z ruky *ťažkej roľnickej* (1889, 68); V dome vždy pilný, na prechádzkach čulý a skromný, vychádzal len, aby *duchovnou prácou obremenení hlavu* prevetřil... (1889, 58); Na II. *práve tu vydrživanom* všeobecnom *szazde* rakúskych katolíkov berie účasť šestnásť arcibiskupov a biskupov z čiastky osobne, z čiastky skrze svojich zastupiteľov a do 1500 osôb stavu kňazského a svetského (1889, 69).

V jazyku Katolíckych Novín nachádzame aj dištantné používanie adjektíva so závislými slovami a substantíva, čo sa vníma zo súčasného hľadiska ako archaické:

Vel'azaslúžilý pre slovenskú literatúru veterán † Jozef Škarnicl písal mi o ňom roku 1869... (1889, 58); ... dostačí spomenúť, že opravil a do krásy doniesol chrám Pána i faru, škola pod nim stala sa okrasou obce, a kríže a sochy chotára budú nám vždy rozpomienkou na *starostlivého o nás duchovného otca* (1890, 186).

Niektoré syntaktické zvláštnosti sa prejavujú v skúmaných textoch *na úrovni jednoduchej vety*. Jednou z nich je absencia tvaru prítomného času sponového slo-

vesa³, ktorú sme zaznamenali v niektorých druhoch viet. Predovšetkým sú to vety bez podmetu alebo s podmetom vyjadreným najmä opytovacím zámenom *čo* a so zloženým menným prísudkom, ktorého mennú časť tvorí menný tvar trpného prídavia⁴. V týchto vetách sa však občas mohol používať aj tvar sponového slovesa:

Tuto *spomenuto*, čo inde nenajdeš (1889, 58); *Nerozhodnuto* však ešte, kto to všetko maľoval? (1889, 83); Tu *uzavreno*, že sjazdy katolícké majú vydržiavať sa pravidelne každý rok (1889, 84); Následkom toho skrze bedlivé zskúmanie dejepisných prameňov, predtým buď neznámych alebo zaznávaných, *uznано* za omyl, čo predtým pokladano bolo za pravdu (1889, 90); Kto nepredpocate uvážil, *čo povedano*, nebude na rozpakoch, čo má súdiť o učení bludára Jána Husa... (1990, 14); *Čo rečeno* o vrchu Ostražica, to platí o protistojacom na ľavom brehu Oravy vrchu Tvrdoš volanom, pod nímž leží mestýs Tvrdošín na brehu, kde Orava rieka s Oravicou sa spája (1990, 5) – Liberáli tvrdia, že *je* v obecných školách o náboženstvo *postarano* (1889, 52); ... teda možno-li nám to odprieť Kristu vzkriesenému, *čo je* i nám po vzkriesení *zasľúbeno*? (1889, 26).

Pravda, ak bol podmet vyjadrený ináč, než sme uviedli vyššie, vtedy sa sponové sloveso používalo prakticky záväzne a prídavia spravidla nadobúdalo zložený tvar:

A tak teda skvelými zázrakami *dokázané* a *potvrdené je poslanie* Ježiša od Boha – pravda toho, čo učil a spasiteľnosť toho, čo ustanovil (1889, 26); Výstavka má aj osobitné uhorské oddelenie, *ktoré je* veľmi pekne *oboslané* (1890, 94); *To všetko je* ale *skryté, zahalené* pred očima našima (1890, 96); Mýlite sa, priateľu; práve preto som Vás naň upozornil, že *je* s tým obrazom *niečo* mimoriadneho *spojené* (1890, 101); Ale *je zakázané, telesne trestať* (1889, 70); „A predsa, ctihodný otče, *je to mne uložené*“, odvetil mních (1889, 23).

K vynechávaniu spony však fakultatívne dochádzalo aj vo vetách, ktorých podmet obsahoval označenie množstva, presné alebo približné, v prípade, ak sa toto označenie viazalo so substantívom v tvare genitívu možného čísla. V týchto vetách sa takisto používali menné tvary prídavia:

Dňa 19. júna *pokrsteno* v missijnej stanici Trappistov v Marianhille v Afrike *36 dietok* (1890, 166); V horiacich rumoch mesta *pochovano* asi 2000 mrtvôl (1889, 96); Ovšem dlhujem ďalšou kresbou Oravky, o nejj *podano* už *viacej zpráv*; posledne v čísle 24. m. r. (1889, 83); O tej závratnej zvýške skál a ohromnej priepasti pod nimi, do ktorej (čestní) samovrahovia rímski skákali, sa len z historie domyslíš; teraz tu *mnoho zasypano* (1889, 68) – Doposavád' do spolku tohoto *zapísano je* už u nás *992 veriacich* (1890, 106); Dosiaľ *objednano je* z neho *32 výtiskov!* (1889, 72).⁵

³ Pri označení vykonaného deja používanie sponového slovesa bolo, samozrejme, záväzné, ináč by nebolo možné vyjadriť kategóriu času: No ani tejto radosti *nebolo* jim *priano* bezo smútku (1889, 95); Avšak, aby mi *nebolo* zle *rozumeno*, jakobych ja týchto vynikajúcich pracovníkov vlasti, učiteľov škôl počiatočných, odkazovať chcel len na povedomie dobre vyplnenej povinnosti, jako na jedinu odmenu... (1889, 100).

⁴ Používanie menného tvaru prídavia s možným vynechaním sponového slovesa vo vetách, v ktorých je podmet vyjadrený, je veľmi zriedkavé: Pri tom uzavrení spojenia s Rímom *premeneno* tiež jeho meno Vácslav čili Venceslav na grécko-latinské Stephanus, a 15. srpna 1000 korunovaný bol za kráľa Pannonie (1889, 98).

⁵ O používaní menných a zložených tvarov v spisovnej slovenčine na konci 19. storočia bližšie pozri (Lifanov 2005).

Sporadicky môžeme nájsť absenciu sponového slovesa aj v iných druhoch viet rozmanitej štruktúry:

*Učinen*⁶ prv vojakom cisára, abych zostal vojakom Krista, kráľa nebe, zeme (1889, 66); *Veľaradosné to*, keď bratia spolu sa modlia, spolu pracujú! (1889, 83); Vo Švajčiarsku 21 kláštorov, 8 hospicov, 1 noviciát a 110 rehoľníkov (1890, 118); Boh mi požehnal viac, nežli *potrebno* k živnosti, však pridal k potrebám časným nekonečne dôležitejšie potreby duše, - udelil milosť pravej viery (1889, 66); To *nie*⁷ pravda (1889, 99).

Naopak vo vetách s modálnym slovom *treba*, v ktorých v súčasnej spisovnej slovenčine sponové sloveso zvyčajne chýba, v textoch z Katolíckych Novín sa používa pomerne často, hoci prípady jeho absencie nie sú zriedkavé:

K živobytiu *je treba* chleba a vody (1890, 2); Ponevác človek pozostáva nielen z duše, ale i z tela, ovšem *je* mu *treba* i toho chleba vzdajšieho (1890, 2); K tomuto súhlasu myslí a svornosti jednania, ktorého nie bez príčiny boja sa nepriatelia náboženstva katolíckého, *treba je* predovšetkým rovnosti mienok (1890, 33) – Nenie teda dosť, modliť sa, ale *treba* viesť i stráž nad sebou, aby človek neupadol v pokušenie a hriech (1890, 1); Spôsob sdivočiť ho: *treba* mu odňať dôveru kňazom a znechutiť mu vynaúčovanie náboženské... (1890, 21); Pre spoločné vojsko a námorníctvo *treba* 42.711 chlapov, pre honvédstvo 12.500 (1890, 190).⁸

Takmer všetky uvedené vety (okrem poslednej) sú neosobné a substantívum prípadne infinitív v nich plní funkciu predmetu, preto ak máme vo vete sponové sloveso, nadobúda tvar jednotného čísla. V poslednej uvedenej vete, ak by sa použilo sponové sloveso, malo by takisto tvar jednotného čísla, nezávisle od toho, či je spojenie číslovky a podstatného mena podmetom⁹ alebo predmetom. Našli sme však aj vetu, v ktorej je podmetom vety podstatné meno použité v postpozícii k slovu *treba*. A keďže je to pomnožné podstatné meno, sponové sloveso má tvar množného čísla:

Či sú nám *treba* „Katolícké Noviny“? (1890, 3).

Všimnime si aj konštrukciu so sponovým slovesom, ktorá takisto nie je bežná v súčasnej spisovnej slovenčine:

⁶ Menné tvary trpného prídavia mužského rodu sa v skúmaných textoch vyskytujú len ojedinele a sú zvyškom staršieho stavu.

⁷ Je najpravdepodobnejšie, že v tejto vete sa častica *nie* stotožňuje s tvarom sponového slovesa *není*.

⁸ Je príznačné, že v textoch sa používa aj irečité slovenské slovo *načím* synonymické so slovom *treba*, ale pri ňom sa tvar sponového slovesa neobjavuje: *Dodať načím*, že ďalším údolím Veľkého Ondrejovského blíž k prameňom rieky Veľkej Oravy založili Turzovci obce: Podskle a Bukovinu (1889, 93); Konečne ohľadom piaristov v našich Tatranských krajoch podotknúť *načím* mesto Trenčín... Maria Teresia Otcov pobožných škôl oddala ústav, pôvodne r. 1625 skroz arcibiskupa ostrih. Jura Lippayho pre otcov Jesuitov založený a nadaný (1890, 192).

⁹ Ako je známe, neživotné tvary čísloviek nad *päť* sa v spisovnej slovenčine viažu so slovesným tvarom jednotného čísla.

Miesto odpovede *dost' je poukázať* na všestrannú zaujatosť „Katolíckych Novín“ (1889, 83); *Nenie* teda *dost', modliť sa*, ale treba viesť i stráž nad sebou, aby človek neupadol v pokušenie a hriech (1890, 1).

Odlíšnosti od súčasného jazyka sa vyskytujú aj **v rovine** niektorých **konštrukcií**. Na prvom mieste by sme uviedli negatívne vety, v ktorých sa v oveľa väčšej miere používal záporový genitív neskoršie spravidla nahradený akuzatívnou väzbou:

K tomu *nemáš času?* (1889, 66); Bieda; naša kníhtlačiareň *nemá* gréckych *litier* (1889, 92); Rozumie sa samo sebou, že v prítomnosti manžela hovorilo sa len o dobrých vlastnosťach zomrelej, lichotili a vymýšľali také veci, *ktorých* nebožka ani *nemala*... (1890, 15); Pani kňažna, - to *nerobí* mi žiadnej *výčitky*, - to môžem vám čestne a uprimne do očí povedať (1890, 68); ...jemu *nerobí* veľkej *ťažkosti* behom osem dní vydať na patričný katolícko-farský úrad krstné svedectvo (bizonylat) dľa predpisu kr. uh. Ministra Exc. p. Albina gr. Csáky d. 26. febr. na všetky duchovné i svetské vrchnosti vydaného a obústranne publikovaného (1890, 90); Činia tak, lebo preto, že *neznajú* presných *dejín* vlasti, alebo činia to zo zášti proti katol. Cirkvi, alebo zazdalo sa jim hľadať na Husa len a jedine zo strany národnostnej... (1890, 14); Kto *nesleduje dejín, jazyka a vývinu* národa a vlasti svojej a nemôže o sebe povedať, že národu svojemu, že vlasti svojej slúžil, vyhlasuje sa za púheho darmochleba (1889, 102).

Aj v tomto prípade už existovala možnosť použitia akuzatívneho tvaru:

Zaopatraciac nemocného ponavštevoval dľa zvyku všetky príbytky v špitáli, pýtajúc sa, zdáliš vo-faktory chorý *nemá* ešte nejakú *žiadost'* (1890, 59); Osy a čmely *nemajú* *kráľovnu* doma, smyselní ľudia *neznajú* *duchovnosť, kráľovnu* svoju, bez osohu požívajú svet tento (1889, 74); Čo sa týče jiedla a nápo-ja, keby ľudia *nemali* mlsné *ústa*, s veľmi malým boli by spokojní; lebo jako praví sv. Augustín: „Jieme, aby sme živí boli; niesme živí k tomu, aby sme jedli“ (1890, 2); Ničomu na svete nerozumieš, žiadnu *otázku* *nerozluštiš, potreby* ľudu nášho *nepoznáš*, keď to všetko považuješ odtrhnuté od náboženstva (1890, 3); Zo začiatku hovorilo sa málo, skoro po šepky, lebo každý ochúňal sa vyrieť veselšie slovo, aby dajak *neobrazil* bych smútiaci *dom* (1890, 15); ... ale ja buda tebou *nedral* bych svoju múdru *hlavu* na každý deň, šanoval bych si ju len na sviatky (1889, 78).

V textoch z konca 19. storočia sa v 3. osobe často využíva častica *neni* aj v iných fonetických obmenách (*není, nenie*), pričom v jednotnom čísle uvedené slovo plní funkciu spony. Ako je známe, v súčasnej slovenčine sa používa len v nárečiach. Porov. príklady:

O zvláštnejších udalostiach v Itálii dočítať sa môžete v politických novinách, a jak viete, *neni sú* ony veselé (1889, 61); ... móda politická štátna a vládne chůtky *neni sú* vždy zákonom viazucím i Cirk-ev, platným i pre život cirkevný (1890, 5); Žebych to ale vám – pani kňažna, na vzdory bola urobila, to *neni* pravda, a kto vám to povedal, to je zlý človek, ktorý bližnému na cti utrhá (1890, 68); Výchovanie na základe pravej nábožnosti s pridržovaním detí k užitočnej činnosti *neni* nikdy bez prajného výsledku (1889, 63); Uhorsko *nenie* nejakou zvláštnou zemeguľou, stvorenou až v dobe Arpáda, ale čiastkou starého sveta... (1889, 90); S malou odchýľkou foriem tak samo v gréčtine, čo však rozberať *nenie* tuná na mieste (1889, 58).

Používa sa však aj častica *nie* a môže sa nachádzať tak pred tvarom sponového slovesa, čo je typické pre súčasnú spisovnú slovenčinu, ako aj po ňom, čo má skôr nárečový ráz:

Áno, kde sa smilní, kde nešľachetné, nestydaté skutky sa páchajú (!), taký kresťanský dom *nie je* príbytkom opravdive ľudským, ten by radšie mohol byť chlievom pomenovaný (1890, 11); *Nie je* tu miesta k pátraniu, zdáliš a jak mnoho zavínia nedbalosť a nesvornosť katolíkov tieto terajšie pomery... (1890, 49); Ba ani to není ešte dost, uprimne a pevne súhlasit' s onými naukami, ktoré síce slavným rozhodnutím učiteľským ešte určené *nie sú*, predsa však predkladajú sa k vereniu všeobecným učiteľským úradom Cirkve jako od Boha zjavené, o ktorých snem vatikanský hovorí, že jich vierou božskou a katolíckou verit' musíme (1890, 34); Tvoje oko vidí, že slnce vychádza a zapadá a predsa *je* to *nie* pravda. Tvoje oko vidí večer barvu modrú, a predsa *je* *nie* modrá (1889, 90); *Či je* to *nie* milá vec, bývať v takom dome, kde sa dl'a nauky kresťanskej určuje denný poriadok, kde dl'a tejže nauky celý dom, jedna každá izba je usporiadaná, kde je vytknutý čas práci a odpočinku? (1890, 11); A potom sa maliny i chytro rozmačgajú, tak že *sú* *nie* k jedeniu¹⁰ (156).

V skúmaných textoch sa vyskytuje aj konštrukcia slova *rád* s osobným slovesným tvarom, ktorá je bežná v súčasnej spisovnej slovenčine:

Pre tento užitok *rád vyhoviem* tej žiadosti, a to tým ochotnejšej, keď že moje „Listy“ i najdôstojnejší arcibiskupský ordinariát ostrihomský schválil a vydat' i dovolil (1889, 64); Kebych vládala prostriedkami, *rozposlal bych*¹¹ ho *rád* darom do všetkých našich dedín i mestečiek (1889, 72); „*Rád bych* s nim *prehovoril*,“ riekol Cúral drsne (1889, 70); Čo ja neviem, *rád zpýtal bych* sa druhého, len keby som vedel, kto je ten dôkladný umelec, ten múdry radca, ku ktorému mal by som sa utiekat' (1889, 63).

V tejto konštrukcii sa však v tvare podmieňovacieho spôsobu namiesto l-ového prídavia pomerne často používa infinitív:

Zreteľnejšie povedano: sluha urobí návrh kráľovi, *žeby rád* nečo *spreviesť*, čo sa mu ľúbi, kráľ to schválil, potvrdí, sám mu pri tom pomáha – už či je to dobré alebo zlé – alebo to zakáže, zatratí (1889, 50); *Rád by* som ho *odprosil'* a zločiny svoje *vyznat'* (1889, 38); Ó, tú *bych* i ja tak *ráda videt'*! (1890, 37); Zajímavé sú anonymné dopisy z Košíc 10. 17., z Trnavy 12., z Nitry 26..., bojujúce proti maďaromanskej zúrivosti renegáta Danielika, ktorý zo škôl i seminárov *rád by bol vyobcovat'* slovenčinu (1890, 52).

Sloveso sa v pomenovanej konštrukcii mohlo dokonca úplne vynechať, čo pozorujeme v ďalších príkladoch:

Rímsky Otec *by rád pokoj*; shodu s Italiou pre veľké nebespečenstvo duší, ale marno (1889, 61); Pán A. u krajčira: „Pane B., *rád bych kabát!*“ (1889, 64); Mne to komorna tajne pichla, a ja dobre som badala, že *by ráda*, abych ti to podstrčila¹² (1890, 61).

Zo súčasného hľadiska je dost' nezvyčajná aj konštrukcia zaraďovacieho prístavku so zámenom *to*, „ktoré tu plní spájaciu funkciu“ (Oravec – Bajziková 1982, 161). Podľa príkladov však na konci 19. storočia bola pomerne rozšírená:

Z Bostonu, *mesta to v Severnej Amerike*, poslaly v čase vianočnom predošlého roku služobné

¹⁰ Častica *neni* sa mohla používať aj v postpozícii k tvaru pomocného slovesa: Sirotské záležitosti *sú neni* v poriadku (1890, 185).

¹¹ Na konci 19. storočia sa v spisovnej slovenčine ešte dost' často používal tvar l. osoby jednotného čísla podmieňovacieho spôsobu *bych*.

¹² V uvedenej vete je vedľajšia veta predmetom, preto sa funkčne rovná podstatnému menu použitému v dvoch predchádzajúcich vetách v rovnakej funkcii.

dievčence, pochádzajúce z Irska, svojim rodičom, príbuzným a známym v domovine vyše 200.000 zl. (1889, 64); Preto sv. apoštoli boli Duchom Sv. poučení všetkým rečam, lebo len tak sa jim bolo možno dostať k srdcu a duši človeka a získať ho pre kráľovstvo nebeské, *jedíný a hlavný to cieľ*, pre ktorý je stvorený (1889, 68); V Nitranskom-Veselom, *rodisku to slavného biskupa Moyses*a, žili počiatkom bežiacieho storočia dva náčelní mužovia, rodom z Oravy (1889, 100); Príčina, prečo v tejto luteranismom presiaklej zemi, *v zemi to Gustava Adolfa*, ktorý svojho času bol viacej nežli pápežom evang. reformacie v Nemecku, - sami protestanti podporujú vec katolíckú, spočíva v tom, že ľudu naskytila sa príležitosť poznať a preskúmať zásady pravej svobody a bratskej lásky v Cirkvi katol. ... (1889, 94).¹³

Medzi syntaktické vlastnosti, ktoré sa realizujú *na úrovni slovného spojenia*, by sme zaradili niektoré slovesné väzby odlišné od súčasných:

Kiežby *si* tohoto starostlivého, otcovského a múdreho *hlasu* svedomite *všimli* (súčasne *všimnúť si dačo*) tiež v seminároch uhorských, lebo Pán Boh na kazateľni, v zповедnici a pri katechisme nebude činiť taký zázrak, jaký učinil nekdy v Jerusaleme (1890, 36); ... kultúru, vzdelanosť, osvetu u Poliakov chce šíriť len rečou nemeckou, nie národnou poľskou: a voči tomuto politickému prúdu, voči panujúcej mienke politickej, navzdor vyhláseným, zjavným aspiráciám a nariadeniam štátnej vlády, navzdor inkompatibilite medzi poľskou rečou a patriotizmom štátnym úradným, – biskup katolícky nakladá klerikom v školách cirkevných, aby *sa učili reči* (súčasne *učiť sa dačo*), ktorá je vládou vytvorená z verejného života a zo všetkých škôl... (1890, 5); Pred vynalezením zvonov, ba aj potom, keď Carhrad padol už bol do rúk Turkom, ktorým zvonenie je dačo nesnesiteľného, *používali* grécki kresťania *dvoch nástrojov* (súčasne *používať dačo*) k svolávaniu veriacich (1889, 62).

Osobitne podčiarkujeme pravidelnú väzbu neurčitých zámen *niečo* (*nečo*) aj *dačo* s genitívnym tvarom prídavného mena:

Musíme sa *niečo iného* zahrať; kto vie nejakú peknú hru? (1890, 30); Kto by nám vedel *nečo určitého* povedať o Jurajovi Horváth od 5. mája 1794 – 1800. farárovi lančiarskom, kde farároval alebo kaplanoval pred tým? (1889, 64); To sa mu zdálo byť, no i je ono v skutku, *nečo vznešeného, unášajúceho*... (1890, 12); Keď však Boh na nich strádania dopustí, utrpia-li ztratu na svojom majetku, alebo keď jich *dačo odporného* potká, prichádzajú zas k Nemu, modlia sa a sľubujú, že sa polepšia (1889, 71); Horko-tážko sniesol si ju dolu, klnúc tú hodinu, kedy bol na ňu *dačo zlého* pomyslel a kedy sa bol s bratom svojim potkal (1889, 87).

Líšia sa aj niektoré slovné spojenia s predložkami. Ako príklad uvádzame rozsiahlejšie používanie predložky *v* v porovnaní so súčasným spisovným jazykom, ktorá bola neskôr nahradená najmä predložkou *do*. Porov. príklady:

Bývalý profesor-direktor v Budíne, Jozef Grigely, rodom z Oravy, učil a písal svojho času mnoho pre školy, čo však i s jeho skromnou osobou *upadlo v zapomenutie* a je dnes mimo úžitku (1889, 58); No nevyčítala mu to, vediac, že to len z lásky k nej robí, len tu a tam mu slovom nadrazila, že by bolo lepšie, keby nočnou hodinou doma zostával a *nevydával sa v nebezpečie* (1889, 87); I to sa mi nezdá, žeby bol pápež Ján X. († 956) povolal Uhrov, aby obsadili Rím, keby boli bývali pohanmi, jako i to, žeby patriarcha voglejský

¹³ Uvedené vytýčené prívlastky pripomínajú vety, v ktorých ukazovacie zámeno *to* fakticky plní funkciu sponového slovesa, napríklad: *Jedíný to živý tvor*, ktorý sa kolotal už od toľkých čias v biednej izbe (1889, 103). Zásadný rozdiel medzi nimi však spočíva v tom, že v tomto prípade ide o vzťah na úrovni jednoduchej vety.

vstúpil s nimi vo smluvu, keby boli bývali pohanmi (1889, 92); Rod tento rozdelil sa potom vo dve linie, albertinskú a ernestinskú, z nichž táto druhá nastúpila vládu v malých štátoch thüringských (1889, 101).

Zaujímavé je fakultatívne vynechávanie predložky *s* pred tvarom zvratného zámena *sebou* ako dôsledok absencie jej vokalizácie, ktoré viedlo k splynutiu predložky s uvedeným tvarom:

Títo pútnici doniesli si *sebou*¹⁴ z Ameriky niekoľko cigari a tabáku (1890, 61) – Šať sa tak, jako to *so sebou* nese tvoj stav a dopúšťa tvoj majetok (1890, 2); Ježiš, vzav *so sebou* najmilších svojich apoštolov..., vystúpil na horu vysokú a premenil sa pred nimi (1889, 10).

Na úrovni zloženej vety dosť výrazný rozdiel pozorujeme v používaní vedľajších viet uvádzaných osobitnými vzťahnými zámenami, ktoré sa v spisovnej slovenčine 19. storočia tvorili pomocou častice *-že*. Porov. príklady:

Pod Ludányim visitoval v Nižnej archidiakon nitranský, prépošt kanonik ostrihomský Imr. Pongrátz, ktorý mladému farárovi nakladá, aby slávil aj Panny Marie sviatky, *ježž* „krásnu sochu majú, vraj, na oltári“ (1890, 21); Redaktor Palárik, *jehož* pera práce inde oceňujeme, hlásal mužne: „Rečou sa ľud učí, šlechtí, vzdelávajú jeho mravy, - jazyk jeho je kľúč zlatý, ktorým sa mu zámok svatý – otvára osvetly a slávy...“ (1890, 52); Jeho rodisko Telč, vlastne Telečš, pamätno je starým hradom kniežacím, kolom *nehož* sídlila telesná stráž snád' od času Mojmirov (1889, 58); Vstúpivšia do izby zločincov zhrozila sa, spatriac muža svojho bľadého, s tvárou a hlavou zarostlou, u ťažkého dubového stola sedieť, k *nemuž* nohy jeho prikované byly (1889, 30); Navštívila tiež ešte raz svoje priateľkyne, s *nimiž* do školy chodila a rozlúčila sa s nimi (1889, 13).

V priebehu času stratila spisovná slovenčina aj niektoré iné spojky a spojovacie výrazy, ktoré pripájali vedľajšie vety k hlavným a ktoré sa vyskytujú v skúmaných textoch:

Ačpráve je tu viera veľmi soslábnutá, v týchto dňoch si predsa i ten najzarytejší neverec kedy-tedy do kostola dokvitne, keď už i nie s citom povinnosti, to¹⁵ aspoň s citom všetečnosti (1889, 60); ... „aby každý mních, *jakonáhle* počuje hlas trúby, svolávajúci k modlitbe, opustil svoju cellu“ (1889, 62); Ženy indiánske, kladú-*li* dieťa od prs, bedlive prstom mu vždy zatvorí ústa, aby nemohlo dýchať ústami (1890, 8); *Jestliže* nekedy kľatba Slovanov, rozkolníctvo, odstránené bude, čomu sa protivia nie len sami Rímu nepriateľskí nektorí vodcovia Slovanov, ale i národním fanatismom zaslepení neslovanskí katolíci, - bude to popredná zásluha Strossmayerova (1890, 105); Kukuricu sadia do vinohradov pod vinní ker, *poneváč* v Tyrolsku veľmi vysoko roste vinič (1889, 21).

Ako vidieť z rozdielov medzi súčasnou spisovnou slovenčinou a jej podobou na konci 19. storočia, vývin slovenskej syntaxe v 20. storočí bol skutočne rozmanitý

¹⁴ Analogické príklady sa vyskytujú aj v iných textoch vrátane skorších: ... a leťeli, leťeli k jej otcovi, hiba čo sa pri druhých dvoch princezkách zastavili, kím ich *sebou* pobrali (Rimauski 1975, faksimile z roku 1845, 15).

¹⁵ Táto veta obsahuje aj celkom cudziu zo súčasného hľadiska súvzťažnú spojku *keď – to*, ktorej v terajšej spisovnej slovenčine zodpovedá súvzťažná spojka *keď – tak*. Je však zaujímavé, že s ňou koreluje súvzťažná spojka v spisovnej ruštine *esli – to*.

a všestranný. Zasaľoval tak výstavbu jednoduchej a zloženej vety, ako aj jednotlivé konštrukcie a slovné spojenia. Pevnejšie črty nadobudol aj slovosled.

Naše pozorovania syntaktických zvláštností spisovnej slovenčiny na konci 19. storočia majú, samozrejme, útržkovitý charakter, preto je potrebné pokračovať v tomto štúdiu a zistiť čo najväčšie množstvo zmien rôzneho charakteru, lebo to umožní jasnejšie si predstaviť formovanie dnešnej podoby spisovného jazyka a syntaktická rovina je rovnako dôležitým komponentom ako ostatné. Pritom treba rozšíriť objekt výskumu aj o súčasné katolícke texty, lebo niektoré osobitosti jazyka katolíckych textov z konca 19. storočia sa v nich mohli zachovať ako zvláštnosť súčasného úzu.

LITERATÚRA

- LIFANOV, Konstantin: Ustáľovanie fonetického systému spisovnej slovenčiny v 20. storočí. In: Slovenská reč, 2004, roč. 69, č. 5 – 6, s. 283 – 292.
- LIFANOV, Konstantin: Deepričastnye i pričastnye formy v slovackom literaturnom jazyke konca XVIII – XX vv. In: Scando-Slavica 2005, tomus 51, s. 13 – 30.
- LIPOWSKI, Jarosław: Konvergence a divergence češtiny a slovenštiny v československém státě. In: Slavica Wratislaviensia CXXXII. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005. 200 s.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1982. 269 s.

Konstantin Lifanov

EŠTE RAZ O JAZYKU VÝCHODOSLOVENSKÝCH PUBLIKÁCIÍ V USA

LIFANOV, K: Once More about the Language of Eastern Slovak Publications in the USA. Slovenská reč, 71, 2006, No. 4, pp. 282 – 286. (Bratislava)

This article is a reaction to I. Ripka's paper *Remarks on Language of Slovak Publications in the USA at the End of the 19th Century*. Author of this article defines more precisely some facts concerning East Slovak Publications in the USA and explains his position on the essence of their language.

V tomto príspevku sa pokúsime vysvetliť svoje stanovisko voči jazyku východoslovenských publikácií v USA z konca 19. a zo začiatku 20. storočia, ktoré bolo vyložené v jednom z predošlých čísel Slovenskej reči (Lifanov 2003) a stalo sa predmetom kritického hodnotenia (Ripka 2005). Robíme to, bohužiaľ, s dosť veľkým časovým odstupom, čo má objektívne príčiny.

Najprv by sme sa však chceli zastaviť pri faktoch, ktoré sa nedajú poprieť. Tak napríklad sme uviedli ako dátum založenia Prvého uhorsko-slovenského v nemoci podporujúceho spolku rok 1887 (nie 1883 ako uviedol I. Ripka), vychádzajúc z informácie obsiahnutej v stanovách tohto spolku, ktorých presný pôvodný názov je: *STANOVY Persi Uherzsko-SZLOVENSZKEHO v nemoci podporuj. Szpolku JOZEFA ARCIKNEZA V. YONKERS, N.Y. Zalozseni 15 Oktobra 1887.*¹ Úplný text stanov bez akýchkoľvek podstatných zmien bol publikovaný aj na Slovensku P. Hapákom (Hapák 1979), preto sa dá tento údaj ľahko overiť.

V slovakistike je rozšírená mienka, že noviny *Slovák v Amerike* sa najprv začali vydávať maďarským pravopisom a mali názov *Szlovjak v Amerike*. Toto tvrdenie nachádzame dokonca v Paulínyho Dejínach spisovnej slovenčiny (Pauliny 1971, s. 88). Už r. 1970 však K. Čulen poukázal na to, že je to chybný názor a že tieto noviny od začiatku mali názov *Slovák v Amerike* a vychádzali v slovenskom pravopise: „Rovnianek vo svojich Zápiskoch o Slovákú v Amerike napísal: ‚V decembri 1889 založil Anton S. Ambrose Szlovjaka v Amerike...‘ (Str. 167.) Toto tvrdenie treba opraviť, časopis s touto hlavičkou nikdy nevyšiel a Ambrosom založený *Slovák* od začiatku mal dnešnú hlavičku“ (Čulen 1970, s. 124). Uvádza aj úryvok z prvého úvodníka obsahujúceho programové vyhlásenie časopisu, čo potvrdzuje, že bol písaný slovenským pravopisom:

Ctene a drahé krajaňi!

Vídiac potrebu pre jeden čisto slovenského ducha malý časopis v okolici tejto, prišli sme na tú myšlienku, že prv než by niekomu inemu práca ta padla do ruky, podujali my še ju na sve ramena prevzac.

Calu tu prácu v mene Boha a prosbe pomocach Vašich začíname.

Vydavaňé novin je sice neoveňena, nezaplacena a co vjac medzi krajanmi za malo hodne uznatá práca, pritim všetkím: nepatrujeme čežobu práci na stroveni času poščeli sme se do toho. Dúfajúc, že niekedy aspoň ovoce praci tejto uživac budeme mosc... (Čulen, 1970, s. 122).

Náš výskum v Spojených štátoch plne potvrdil fakty uvedené K. Čulenom. Uvedieme úryvok z novín *Slovák v Amerike* z 10. júla r. 1890, totiž z čísla, v ktorom sa ešte stále používa miešaný jazyk a slovenský (nie maďarský!) pravopis²:

Rakúsko-Uhorsko.

Z Viedne oznamujú, že bulharský knieža Ferdinand prišol dňa 29. júna do tohoto mesta a po krátkym odpočinku nastúpil ďalšiu cestu do Karlových Varoch. Knieža navštívil tu len svojho brata Filipa a dal še od daskeľa lekároch (doktoroch) prepatrec.

¹ Ponechávame v názve pôvodnú, dosť nezvyčajnú kombináciu malých a veľkých písmen.

² K. Čulen oznamuje, že A. S. Ambrose odišiel z týchto novín asi po roku od ich založenia. Krátky čas po ňom noviny redigoval F. Pucher-Čiernovodský. „Potom prišiel Ján Spevák, vyučený sadzač. Spevák, rodák z Turca, previedol časopis úplne do spisovnej reči slovenskej“ (Čulen 1970, s. 125). Z toho vyplýva, že prechod na spisovnú slovenčinu sa mohol uskutočniť najskôr koncom r. 1890 alebo dokonca začiatkom r. 1891.

Z Pešti dochádza zpráva, že zdravotný stav grófa Kálnokyho, ministra zahraničných záležitostí, še dosiaľ nezmenil, je ešte vše chorý a cisár Frant. Jozef že má o neho veľkú starosc... (Slovák v Amerike, ročník 1., 10. júla 1890, 1).

Na rozdiel od *Slováka v Amerike Amerikánsko-Slovenské Noviny* sa skutočne najprv (v rokoch 1886 – 1889) vydávali maďarským pravopisom v miešanom jazyku a ich pôvodný názov bol *Amerikanszko-Szlovenszke Novini*. Začiatkom r. 1889 však nastal podstatný zvrät, keď sa redaktorom týchto novín stal P. V. Rovnianek, lebo začali vychádzať v spisovnom jazyku (Ferienčík 1915, s. 23). Bohužiaľ nemáme momentálne k dispozícii texty z *Amerikánsko-Slovenských Novín* (hoci sme ich svojho času mali v rukách), aby sme priamou citáciou doložili, že skutočne išlo o prechod na spisovnú slovenčinu a nielen o zmenu pravopisu, ale môžeme to doložiť z národného kalendára *Americký Slovák*, ktorý r. 1891 vydala firma P. V. Rovnianek & Co. v nakladateľstve *Amerikánsko-Slovenských Novín* a ktorý zostavil Rovinov (pseudonym P. V. Rovnianka). Uvedieme úryvok z poviedky *Údolie smrti*:

Mesto Johnstown leží v štáte Pensylvánii, Cambria County, úzkej doline Conemaugh, rozprestiera sa na úpätí hôr Alleghenských, ktoré na obidvoch stranách pri Johnstowne strmo sa vypínajú, vyše a nižšie Johnstownu tvoria malé pahorky, úbočia. Z dvoch dolín vyvierajú dva nepatrné hôrske potôčky, Conemaugh Creek a Stony Creek zvané, ktoré nižšie Johnstownu vtekajú a tvoria jednu rieku, Conemaugh zvanú. Mesto toto založil roku 1800 osadník Joseph Johns, k pocte ktorého pomenované bolo „Johnstown“ t.j. mesto Johnsa. Pred osudnou potopou bolo stredišťom asi 12 menších-väčších okolitých obcí a dedín, počet obyvateľstva z roka na rok zrástal, tak že pred povodňou bývalo na okolí Johnstownu vyše 30 tisíc obyvateľov, samé mesto Johnstown počítalo na 10 tisíc duší. Pred povodňou bolo jedným z najvýznamnejších bodov medzi Pittsburghom a Philadelphiou, a z roka na rok nabývalo viac a viac obchodného významu (Americký Slovák 1890, s. 51).

Okrem konštatácie, že text obsahuje niektoré od dnešného jazyka odlišné prvky, charakteristické pre spisovnú slovenčinu konca 19. storočia, ide očividne a jednoznačne o spisovnú slovenčinu. Dodatočné komentáre sú podľa nášho názoru zbytočné.

Dost' dlho sme uvažovali o tom, ako pomenúvať tlače obsahujúce východoslovenské prvky. Nič lepšie sme si nevymysleli ako východoslovenské. O podstate ich jazyka tento názov ešte nič nehovorí, pretože vyšlo najavo, že môže byť rôzna. Ako sme už uviedli v predošlom článku (Lifanov 2003), iba spomínané stanovy sú napísané východoslovenským nárečím, kým jazyk všetkých ostatných preskúmaných tlačí je miešaný. Navrhovaný názov „jazyk publikácií slovenských ‚chlebových‘ emigrantov v USA“ (Ripka 2005, s. 155) sa nám nezdá lepší, lebo sme neštudovali jazyk všetkých slovenských publikácií v USA, len tých, ktoré obsahujú prvky východoslovenského nárečia a ktoré tak tvorili iba zlomok periodík.

Bohužiaľ, vznikla určitá nejasnosť v chápaní výroku, že „základom jazyka preštudovaných slovenskoamerických tlačených textov bola spisovná slovenčina, ktorá sa zámerne upravovala smerom k východoslovenským nárečiam“ (Lifanov 2003,

s. 349). Zdalo sa nám, že z celkového obsahu príspevku je jasné, že ide o to, že tvorcovia textov do nich vedome a pritom nesystémovo vnášali východoslovenské prvky, dokonca vyskytujúce sa v rôznych východoslovenských nárečiach, aby na jednej strane bol jazyk zrozumiteľný východoslovenským prisťahovalcom hneď od začiatku vydávania novín a na druhej strane, aby sa takýmto spôsobom naučili spisovnú slovenčinu. Tento cieľ mal aj uvedený citát z J. Slovenského, ktorý, bohužiaľ, nebol pochopený a navyše v recenznom článku bol uvedený v skrátenej podobe, čo zmenilo jeho zmysel (Ripka 2005, s. 156). A keďže ide o východoslovenské prvky, nevzťahuje sa to na chybné označenia dlhých samohlások vrátane porušenia rytmického zákona, lebo, ako je známe, fonologická dĺžka vo východoslovenskom nárečí chýba. Uviedli sme podobné príklady a pritom podčiarkli, že takéto prípady sú ojedinelé, aby sme ukázali, že chyby v textoch síce sú, ale tvorcovia, prípadne redaktori týchto textov zároveň celkovo spisovnú slovenčinu ovládali dobre.

Úplne súhlasíme s tým, že písmená *š* a *ž* môžu označovať tak mäkké konsonanty *s* a *z*, ako aj *š* a *ž*. Nekonkretizovali sme to, pretože to je v danom prípade jedno, keďže sme ich uvádzali ako príklady konkurencie spisovných a východoslovenských prvkov. Okrem toho v tomto prípade možno konkrétnu realizáciu východoslovenských prvkov len predpokladať. Na zistenie základu tohto jazyka tu boli dôležité hyperkorektné tvary niektorých slov. Informácie o tom, že zmena *s* na *š* a *z* na *ž* sú mladšie, pre túto problematiku nie sú celkom relevantné, takisto ani výklad vzniku tvarov typu *jahňence*.

Otázka mechanizmu tvorenia textov skúmaných slovenskoamerických tlačí je mimoriadne zložitá práve pre miešaný charakter ich jazyka. Navonok sa to zistiť nedá, vyžaduje si to hlbšiu a netradičnú analýzu. Snažili sme sa nájsť nejaké javy v samotnom jazyku, ktoré by nám prezradili podstatu týchto procesov. V pomerne stručnom článku nie je na to dostatok priestoru, ale podrobnejšie sme týmto javom venovali celú kapitolu v nedávno vyjdenej monografii (Lifanov 2005). Pripomínáme, že to bol prvý pokus v slovakistike. Ak sa nájdu nejaké protiargumety jazykového charakteru, radi ich prijmeme.

Literatúra

- Americký Slovák. Pittsburgh, PA, Nákladom Amerikánsko-Slovenských Novín 1890.
ČULEN, Konštantín: Slovenské časopisy v Amerike. Cleveland, Ohio: Prvá slovenská katolícka jednota 1970. 192 s.
FERIENČÍK, J. A.: Slovenské prisťahovalectvo a slovenská spisba v Amerike. In: Sborník Národného Slovenského Spolku. Ročník I. Číslo 2 – 3. Pittsburgh, PA 1915.
HAPÁK, Pavel: K založeniu prvého uhorsko-slovenského v nemoci podporujúceho spolku v Yonkers N. Y. Roku 1887. In: Slováci v zahraničí 4 – 5. Martin: Matica slovenská 1979, s. 72 – 83.
LIFANOV, Konstantin: K otázke podstaty jazyka východoslovenských publikácií z USA konca 19. – začiatku 20. storočia. In: Slovenská reč, 2003, roč. 68, č. 6, s. 340 – 352.

- LIFANOV, Konstantín V.: Jazyk vostočnoslovenských publikácií v SŠA (konec XIX – začiatok XX vv.). LINCOM Studies in Slavic Linguistics 25. München: Lincom Europa 2005. 104 s.
- PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny. I. Od začiatkov až po Ľudovíta Štúra. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 136 s.
- RIPKA, Ivor: Poznámky o jazyku slovenskej tlače v USA na konci 19. storočia. In: Slovenská reč, 2005, roč. 70, č. 3, s. 154 – 158.
- Slovák v Amerike. Phoenixville, Pa 1890.

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 2005

1. Vedenie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV (ďalej JÚĽŠ SAV) v roku 2005 pokračovalo v tomto zložení: riaditeľ doc. PhDr. Slavomír Ondrejovič, CSc., zástupca riaditeľa PaedDr. Matej Považaj, CSc., vedecká tajomníčka PhDr. Sibyla Míslavičová. Predsedníčkou vedeckej rady bola PhDr. Klára Buzássyová, CSc. Ústav sa naďalej člení na sedem oddelení: a) oddelenie súčasného jazyka (vedúci Juraj Dolník), b) oddelenie súčasnej lexikológie a lexikografie (vedúca Klára Buzássyová), c) oddelenie jazykovej kultúry a terminológie (vedúci Matej Považaj), d) oddelenie dejín slovenčiny (vedúci Milan Majtán), e) dialektologické oddelenie (vedúci Ivor Ripka, od októbra Slavomír Ondrejovič), f) oddelenie Slovenského národného korpusu (vedúca Mária Šimková) a g) oddelenie lingvistických dát (vedúci Gabriel Gaži). Koncom roka pracovalo v JÚĽŠ SAV 19 vedeckých pracovníkov (3 s hodnosťou DrSc. a 16 s hodnosťou CSc., resp. PhD., 3 s vedecko-pedagogickou hodnosťou prof., 2 doc.), 40 odborných pracovníkov s vysokoškolským vzdelaním a 3 pracovníci so stredoškolským vzdelaním. Priemerný vek kmeňových zamestnancov ústavu bol ku koncu roka 45 rokov, priemerný vek vedeckých pracovníkov 51 rokov. Z vedeckých pracovníkov sú 17 muži a 42 žien.

2. Vedecká činnosť JÚĽŠ SAV prebiehala v rámci výskumných grantových úloh, ktoré schválila grantová agentúra VEGA, na dvoch projektoch riešených v rámci štátnej objednávky, ale aj na ďalších výskumných projektoch. Boli to projekty *Teória jazykovej kultúry, jej odraz v jazykovej praxi a odborná terminológia* (č. 2/2048/24; vedúci riešiteľského kolektívu Matej Považaj), *Ortoepický slovník slovenčiny* (č. 2/3062/24; S. Ondrejovič), *Historický slovník slovenského jazyka. Dokončenie* (č. 2/2045/24; M. Majtán), *Stručný etymologický slovník slovenčiny – záverečné práce* (č. 3/3063/24; L. Králik), *Slovník slovenských nárečí* (č. 2/2046/23; I. Ripka), *Slovanský jazykový atlas* (č. 2/2047/24; A. Ferenčíková), *Národný korpus slovenského jazyka a elektronizácia jazykovedného výskumu na roky 2002 – 2006* (M. Šimková), *Slovník súčasného slovenského jazyka – koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým súvisiaci lexikologicko-lexikografický výskum* (K. Buzássyová).

3. V rámci edičnej činnosti JÚĽŠ SAV v roku 2005 vydal tieto knižné publikácie:

Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 6. (T – V). Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 2005. 700 s. Šiesty zväzok sedemzväzkového lexikografického diela spracúva slovnú zásobu kultivovanej kultúrnej slovenčiny z predpisovného obdobia, doloženú v rukopisných i v tlačených slovenských jazykových pamiatkach z 15. – 18. storočia. Vydaním tohto zväzku sa projekt dostáva do finálnej fázy. Toto syntetické dielo slovenskej jazykovedy je spoľahlivým základom na pochopenie a interpretáciu historických textov, na ďalší výskum vývinu slovnej zásoby a dejín slovenského jazyka vo všeobecnosti a je významným príspevkom pre historicko-porovnávaciu jazykovedu v domácich a medzinárodných dimenziách.

Slovník cudzích slov (akademický), druhé., doplnené a prepracované vyd. Spracoval kolektív autorov pod vedením V. Petráčkovej a J. Krausa. Preklad L. Balážová, J. Bosák, J. Genzor, I. Ripka, J. Skladaná. Editori L. Balážová – J. Bosák. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá 2005. 1054 s. Ide o 2., zrevidované a doplnené vydanie akademického Slovníka cudzích slov, ktoré obsahuje vyše 100 000 významov v súčasnosti používaných slov, citátových spojení, skratiek a značiek cudzieho pôvodu. Autori a prekladatelia doplnili nové slová a výrazy z najdynamickejšie sa rozvíjajúcich komunikačných sfér; spresnili a aktualizovali výklad niektorých slov; pridali nové významy k už existujúcim slovám a zrevidovali údaje o pôvode slov a o výslovnosti. Využili sa pri tom aj elektronické texty slovenského jazyka v Slovenskom národnom korpuse.

LETZ, Róbert – REICHEL, Walter – ONDREJOVIČ, Slavomír – GLOVŇA, Juraj – PALKOVIČ, Konštantín: Die unbekannte Minderheit. Slowaken in Wien und Niederösterreich im 19. und 20. Jahrhundert. Hrsg. E. Hrabovec, W. Reichel. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang 2005. 250 s. Medzinárodná monografia na širokom priestore mapuje slovenskú menšinu v Rakúsku, a to najmä v regióne Dolného Rakúska a Viedne. Autori skúmajú dejiny slovenského obyvateľstva na území dnešného Rakúska, jeho spolkový život, najmä však život slovenského jazyka na tomto teritóriu z hľadiska sociolingvistiky a dialektológie. Autori osobitnú pozornosť venujú aj problematike etnickej identity pôvodom slovenského obyvateľstva v Rakúsku.

ĎUROVIČ, Ľubomír: Všeobecná jazykoveda a slavistika. General Linguistics and Slavonic Studies. Vybrané štúdie II. Selected Writings II. Texts in Slovak, Russian, English and German. Ed. J. Bosák. Bratislava: Veda 2005. 492 s. Rozsiahle dielo prof. Ľubomíra Ďuroviča nebolo na Slovensku dostupné prakticky vyše dvoch desaťročí, čo naprávajú dva zväzky jeho vybraných štúdií. Kým prvý zväzok s názvom *O slovenčine a Slovensku* (Bratislava 2004) priniesol originálne pohľady autora na dejiny slovenčiny a slovanskému svetu približoval situáciu na Slovensku, vydaním druhého zväzku *Všeobecná jazykoveda a slavistika* sa dokonpletizoval výber najdôležitejších štúdií Ľ. Ďuroviča. Obidva zväzky takto ponúkajú panoramatický

obraz poznávacieho a myšlienkového sveta tohto vynikajúceho slovenského jazykovedca. Odtlačené štúdie priam provokujú slavisticky orientovaný intelekt v našich domácich podmienkach.

Zo studnice rodnej reči. Zost. K. Balleková – M. Smatana. Bratislava: Veda 2005. 332 s. Knižná monografia predstavuje lexikálne bohatstvo slovenských nárečí v podobe súboru príspevkov, ktoré v rokoch 1992 – 2001 uverejňoval časopis Kultúra slova. V publikácii komponovanej do tematických okruhov približujú autori prístupnou formou nárečové bohatstvo slov a slovných spojení súvisiacich s prírodou meniacou sa počas ročných období, s pranostikami a poverami, s vlastnosťami slovenského človeka, s jeho prácou, so slovenskou kuchyňou v minulosti a i. Príspevky sú aplikáciou (i popularizáciou) teoretických poznatkov z oblasti výskumu nárečí, najmä lexikálneho a slovotvorného stvárnenia bohato diferencovaných slovenských dialektov, ako aj aplikáciou poznatkov z dejín slovenskej slovnej zásoby.

Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2005. 180 s. Zborník prináša materiály z vedeckej konferencie, na ktorej sa detailne analyzovali problémy kvantity v spisovnej slovenčine, uplatňovanie pravidiel o rytmickom krátení a výnimiek z tohto pravidla. Príspevky sa venujú historicko-synchronickým a derivačným signálom kvantity v slovenčine, dynamike kvantity, regulácii kvantity v rámci slova, histórii kodifikácie rytmického zákona v slovenčine, kvantitatívnym alternáciami, kvantite v slovenských nárečiach i ďalším aspektom súvisiacim s kvantitou v slovenčine.

Aktuálne otázky súčasnej syntaxe. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2005. 168 s. Zborník je súborom materiálov z rovnomennej medzinárodnej konferencie, ktorá sa konala 7. – 8. novembra 2002 v Budmericiach s cieľom iniciovať prípravu akademickej syntaxe slovenského jazyka. Príspevky 9 slovenských a 10 českých bádateľov v oblasti gramatiky a počítačového spracovania prirodzeného jazyka prinášajú aktuálny obraz o súčasných syntaktických výskumoch v našich krajinách.

Insight into Slovak and Czech Corpus Linguistics. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2005. 208 s. Zborník predstavuje súbor slovenských a českých štúdií, ktoré vznikli na báze prednášok a seminárov realizovaných v Slovenskom národnom korpuse v r. 2002 – 2004. Pre záujemcov o korpusy a korpusovú lingvistiku prináša aktualizované informácie o vybraných slovenských a českých projektoch (slovníky a gramatiky na korpusovom materiáli, závislostný korpus, špecifické lingvistické výskumy na korpuse).

Computer Treatment of Slavic and East European Languages. Ed. R. Garabík. Bratislava: Veda 2005. 248 s. Ide o zborník materiálov z 3. medzinárodného seminára Slovanské a východoeurópske jazyky v počítačovom spracovaní konaného v Bratislave 10. – 12. novembra 2005. Prezentuje sa tu počítačová a korpusová lingvistika

z hľadiska zastúpených krajín (Slovensko, Česko, Rakúsko, Maďarsko, Poľsko, Bulharsko, Rusko, Slovinsko), ako aj z hľadiska prednášaných a diskutovaných tém (počítačová lexicografia, analýza a syntéza reči, paralelné korpusy, terminológia a e-learning).

Slovanské jazyky v počítačovom spracovaní. Computer Treatment of Slavonic Languages. Ed. V. Benko. Bratislava: Veda 2005. 156 s. Zborník prednášok zo seminára SLOVKO 2003, ktorý sa uskutočnil v Bratislave v dňoch 24. – 25. 10. 2003. Tento interdisciplinárny seminár bol zameraný na výmenu poznatkov a skúseností v oblasti počítačového spracovania jazyka a reči v najširšom slova zmysle s osobitným zreteľom na problémy týkajúce sa slovanských jazykov. Každý príspevok je publikovaný v jazyku, v ktorom odznel na seminári.

Varia XII. Zborník materiálov z XII. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 4. – 6. 12. 2002). Zost. M. Šimková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 2005. 275 s. 43 príspevkov mladých jazykovedcov z viacerých slovakistických a filologických pracovísk domácich i zahraničných vedecko-výskumných centier prezentuje aktuálne výskumné smery a výsledky svojich bádání v rozličných oblastiach lingvistiky.

Okrem toho vo vedeckých zborníkoch a časopisoch (domácich a zahraničných) pracovníci ústavu publikovali vyše 70 štúdií, vedeckých a odborných článkov, 29 recenzií vedeckých prác. Do periodickej tlače (do časopisov Academia, Kultúra slova, Slovenská reč, Normalizácia, Poistné rozhľady, Quark, Revue o dejinách a spoločnosti, Rodina a škola, Roľnícke noviny a iných) pripravili vyše 170 popularizačných príspevkov, medailónov, nekrológov a správ a tlačovým a elektronickým médiám poskytli 41 rozhovorov.

4. Jazykovedný ústav v r 2005 zorganizoval, resp. spoluorganizoval tieto vedecké podujatia:

a) *XV. kolokvium mladých jazykovedcov* sa uskutočnilo v Tajove 7. – 9. 12. 2005. Na podujatí sa zúčastnilo 110 účastníkov, z toho zo Slovenska 73, zo zahraničia 37: z Česka 14, z Poľska 14, z Maďarska 3, zo Srbska a Čiernej Hory 1, z Rumunska 2, z Nemecka 1. Mladí výskumní pracovníci prezentovali na ňom výsledky svojich tematicky značne pestrých bádateľských výskumov. O mimoriadnej popularite podujatia svedčí počet účastníkov stúpajúci z roka na rok

b) Pod názvom *Jazyk, kultúra, spoločnosť* sa v Bratislave v dňoch 31. 5. – 1. 6. 2005 konalo medzinárodné sympóziu venované 80. narodeninám profesora Ľubomíra Ďuroviča, významného rusistu, slovakistu, slavistu a kulturoológa. Podujatie zorganizovali tri inštitúcie: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Filozofická fakulta Univerzity Komenského a Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV. Na podujatí vystúpilo 32 autorov s prednáškami a diskusnými príspevkami, z čoho 7 bolo zo zahraničia. Zborník z podujatia pripravuje do tlače JÚLŠ SAV.

c) Pod názvom *Slovko 2005. Slovanské a východoeurópske jazyky v počítačovej spracovaní* sa 10. – 12. 11. 2005 konal medzinárodný seminár, na ktorom sa zúčastnilo 62 účastníkov, z toho 30 zahraničných (z Česka, Rakúska, Maďarska, Poľska, Bulharska, Ruska, zo Slovinska a z Nórska). Seminár bol zameraný na počítačovú a korpusovú lingvistiku, jednotlivé referáty odzneli v blokoch: hovorené korpusy, analýza a syntéza reči, počítačová lexikografia, paralelné korpusy, historické korpusy, terminológia a e-learning.

d) V Bratislave sa 21. 11. 2005 konal aj vedecký seminár pod názvom *Jozef R. Nižnanský ako dialektológ, redaktor a editor* pri príležitosti nedožitých 80. narodenín tohto významného dialektológa. Na podujatí bolo prítomných 38 domácich a zahraničných účastníkov. Odznelo 16 referátov.

e) 8. novembra 2005 Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV podobne ako v predchádzajúcich rokoch zorganizoval pri príležitosti týždňa vedy SAV *Deň otvorených dverí Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV*. V rámci prehliadky ústavu mali záujemcovia možnosť nazrieť do jednotlivých oddelení, získať informácie o starších i novších metódach lexikografickej práce, o spôsoboch získavania výskumného materiálu, dozvedieť sa, ako funguje jazyková poradňa, a v novovybudovaných priestoroch v podkroví sa zúčastniť na prezentácii projektu Slovenský národný korpus. Cieľom podujatia bolo predstaviť pracovisko kultúrnej verejnosti, predovšetkým jeho vedecko-výskumnú a popularizačnú činnosť v oblasti slovenského jazyka.

5. JÚLŠ SAV je školiacim pracoviskom v odbore slovenský jazyk. Ústav mal k 31. 12. 2005 spolu troch interných a sedem externých doktorandov, keďže štyria externí doktorandi skončili svoje štúdium predčasne. Uskutočnila sa jedna doktorandská skúška (M. Pukanec) a externá doktorandka B. Ševčíková úspešne obhájila dizertačnú prácu na tému *Analýza terminológie v oblasti bankovníctva a finančníctva*. Významným doplnkom vedeckej výchovy boli doktorandské semináre pod vedením J. Dolníka a S. Ondrejoviča. Ďalším doplnkom vedeckej výchovy bolo spomínané XV. kolokvium mladých jazykovedcov. Piaty pracovníci ústavu pôsobili ako vedúci alebo konzultanti diplomových prác, desiaty ako školitelia doktorandov, viacerí oponovali dizertačné a habilitačné práce (prác bolo až 26, hoci ich oponovali len 4), šiesti pôsobili ako členovia komisii pre obhajoby doktorandských i doktorských dizertačných prác a siedmi boli členmi komisii a oponentmi v inauguračnom konaní na vysokých školách. Mnohí pracujú v spoločných odborových komisiách pre doktorandské štúdium v odbore 73-03-9 slovenský jazyk, 73-01-9 všeobecná jazykoveda, 73-19-9 konkrétne jazykové skupiny – germanistika, 73-19-9 konkrétne jazykové skupiny v odbore 2-1-28 slovanské jazyky a literatúra – slavistika a v odbore 73-19-9 konkrétne jazykové skupiny – orientalistika. Ďalší pracovníci pôsobili ako členovia vedeckých rád fakúlt a univerzít na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, Filologickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a na Filozofickej fakulte Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

6. Pracovníci ústavu (J. Bosák, M. Dudok, L. Gianitsová, A. Horák, A. Jarošová, Ľ. Králik, S. Mislovičová, I. Ripka, J. Skladaná, M. Šimková) sa zapojili aj do pedagogickej činnosti nielen na slovenských, ale aj na zahraničných univerzitách (na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, na Filozofickej fakulte Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, na Fakulte masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, na Pedagogickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave, na Fakulte humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove, na Filozofickej fakulte Karlovej Univerzity v Prahe a Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity v Brne). Vedúcimi alebo konzultantmi diplomových prác boli J. Bosák, I. Ripka, J. Skladaná, M. Šimková, školiteľmi doktorandov J. Bosák, K. Buzássyová, M. Dudok, A. Ferenčíková, A. Jarošová, M. Majtán, S. Ondrejovič, M. Považaj, I. Ripka, J. Skladaná, oponentmi doktorandských a habilitačných prác a členmi obhajobných komisií doktorandských dizertačných prác J. Bosák, K. Buzássyová, M. Dudok, A. Ferenčíková, Ľ. Králik, M. Majtán, S. Ondrejovič, I. Ripka, členmi komisií pre obhajoby doktorských dizertačných prác J. Dolník, P. Žigo, S. Ondrejovič, J. Bosák, členmi a oponentmi v inauguračnom a habilitačnom konaní na vysokých školách J. Bosák, M. Dudok, M. Majtán, S. Ondrejovič a I. Ripka.

7. Pokračovala ústavná spolupráca s jazykovednými pracoviskami v Belehrade, Brne, Budyšíne, Kyjeve, Ľubl'ane, Minsku, Moskve, Skopje, vo Varšave a v Záhrebe. Autorsky a redakčne sa spolupracovalo (A. Ferenčíková, P. Žigo) na medzinárodnom výskumnom projekte *Slovanský jazykový atlas*. V rámci slovensko-českej spolupráce sa pracovalo na spoločnom projekte Ministerstva školstva SR a Ministerstva školstva ČR *Využitie spoločných vlastností češtiny a slovenčiny na budovanie anotovaných národných korpusov*. Ústav pokračoval v spolupráci s Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku so sídlom v Békešskej Čabe, s ktorým má na roky 2004 – 2007 uzatvorenú zmluvu o spoločnom sociolingvistickom a dialektologickom výskume jazyka Slovákov v Maďarsku a o organizovaní spoločných vedeckých a vedecko-popularizačných podujatí.

V rámci dohody medzi Slovenskou akadémiou vied a Poľskou akadémiou vied sa pracovalo na poľsko-slovenskom projekte *Inovačné procesy v slovanských jazykoch* (vedúci riešitelia Z. Rudnik-Karwatowa z Ústavu slavistiky PAV a J. Bosák z JÚLŠ SAV) Na práci sa zúčastňujú aj pracovníci Ústavu jazyka českého AV ČR v Prahe a Ústavu slavistiky a balkanistiky RAV v Moskve. Pokračovali aj práce na *Bibliografii jazykovednej slavistiky* (koordinátorom projektu je Poľská akadémia vied).

V rámci projektu Európskej únie *Festival európskych jazykov* (program *SOCRATES*, podprogram *Lingua I*), ktorý koordinoval Andragoški institut (Ljudska univerza) v Slovinsku, sa v septembri a októbri 2004 v Maribore uskutočnil *Festival európskych jazykov* (Slovensko prostredníctvom S. Ondrejoviča koordinovalo pre-

zentáciu slovenčiny, bulharčiny a lotyštiny). V roku 2005 vyšla z tohto podujatia knižná verzia. V projekte *Od jazykovej diverzity k plurilingválnej výchove*, ktorej koordinátorom je Oddelenie jazykovej politiky Rady Európy v Štrasburgu, sa vypracovala národná správa o politike v oblasti jazykovej výchovy (účastníkom projektu bol S. Ondrejovič). V rámci medzinárodného interdisciplinárneho projektu Globalizácia – etnizácia, ktorého koordinátorom je Ústav slavistiky Ruskej akadémie vied v Moskve, svoju časť vypracoval S. Ondrejovič v spolupráci s V. Krupom.

Pracovníci ústavu K. Buzássyová, M. Dudok, A. Ferenčíková, A. Jarošová, L. Králik, M. Majtán, I. Ripka, J. Skladaná sa ako členovia a J. Bosák ako predseda zúčastňovali na činnosti medzinárodných komisií pri Medzinárodnom komitáte slavistov. S. Ondrejovič bol členom Societas Linguistica Europea, Medzinárodnej sociolingvistickej asociácie v Sofii INSOLICO, Medzinárodnej fonetickej spoločnosti v Prahe, Spoločnosti pre dejiny jazykovedy v Münsteri. A. Jarošová bola členkou Európskej asociácie lexikografov EURALEX a Asociácie TELRI, M. Dudok bol vedúcim jazykovedného odboru Spolku vojvodinských slovakistov v novom Sade a členom Juhoslovanskej spoločnosti aplikovanej lingvistiky. J. Bosák, M. Dudok, M. Majtán a I. Ripka boli členmi redakčných rád zahraničných periodík.

Viacerí pracovníci ústavu (K. Balleková, J. Bosák, R. Garabík, L. Gianitsová, A. Horák, S. Ondrejovič, M. Považaj, M. Šimková) sa zúčastnili na vedeckých podujatiach a na pracovných pobytoch v zahraničí (v Bulharsku, Česku, Maďarsku, Poľsku, Slovinsku a na Ukrajine) a v rámci medziakademických dohôd ústav navštívilo 15 vedeckých pracovníkov z Bulharska, Česka, Macedónska, Maďarska a Slovinska.

7. Pracovníci ústavu sa ako po iné roky aj v roku 2005 zúčastňovali na aktivitách pre ústredné orgány štátnej správy a iné organizácie, vypracúvali expertízy, posudzovali jazykovú a terminologickú stránku zákonov a vyhlášok, zúčastňovali sa na tvorbe a ustáľovaní odbornej terminológie v rámci rezortných terminologických komisií. Viacerí zamestnanci ústavu boli členmi Ústrednej jazykovej rady, poradného orgánu ministra kultúry v otázkach štátneho jazyka (K. Buzássyová, M. Majtán, S. Ondrejovič, M. Považaj, I. Ripka, M. Šimková, M. Nábělková), členmi rozličných komisií Ministerstva kultúry SR a Ministerstva školstva SR (A. Ferenčíková, M. Považaj, I. Ripka), členmi rezortných terminologických a názvoslovných komisií (L. Králik, M. Majtán, M. Považaj, I. Vančová, M. Zamborová). M. Považaj bol predsedom Názvoslovnej komisie Úradu geodézie, kartografie a katastra SR a podpredsedom Ústrednej jazykovej rady. S. Mislovičová a A. Šebestová boli členkami poroty sekcie odborného prekladu Prekladateľskej univerziády Filozofickej fakulty UK v Bratislave.

Ústav na základe podpísanej dohody medzi Ministerstvom kultúry SR a Slovenskou akadémiou vied spolupracoval s odborom jazykovej kultúry sekcie kultúr-

neho dedičstva Ministerstva kultúry SR pri organizovaní vedeckých podujatí a v otázkach týkajúcich sa štátneho jazyka. Na základe podpísanej dohody spolupracoval so Slovenským ústavom technickej normalizácie pri tvorbe a uštalovaní slovenskej odbornej terminológie.

Pracovníci ústavu boli členmi organizačných výborov vedeckých podujatí, hlavnými a výkonnými redaktormi a členmi redakčných rád jazykovedných a iných časopisov (Jazykovedného časopisu, Kultúry slova, Slovenskej reči, Revue aktuálnej kultúry, Slova o slove a Správ Slovenskej akadémie vied), členmi výboru Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV (M. Dudok bol jej predsedom a S. Ondrejovič podpredsedom), výboru Slovenskej onomastickej komisie pri SAV, výboru Jazykového odboru Matice slovenskej, výboru Spoločnosti autorov vedeckej a odbornej literatúry, výboru Slovenskej spoločnosti prekladateľov odbornej literatúry, Komisie pre vedecký a odborný preklad pri Literárnom fonde, Komisie pre jazyk a literatúru PEN-Centra, výboru Rady slovenských vedeckých spoločností. Pracovníci ústavu pôsobili aj v komisii pre jazykovú politiku Národného konventu SR (J. Dolník bol spolupredseda komisie, S. Ondrejovič člen komisie a vedúci tímu pripravujúceho jazykovopolitickú stratégiu SR).

Pracovníci oddelenia jazykovej kultúry a terminológie v r. 2005 v rámci listovej a telefonической jazykovej poradne a prostredníctvom elektronickej pošty vybavili vyše 1225 listov a odpovedali na 9500 telefonických otázok. Rady v otázkach slovenského jazyka poskytovali aj ďalší pracovníci ústavu a mnohí pracovníci sa zapájali do propagovania výsledkov jazykovedného výskumu a do zvyšovania jazykovej kultúry prednáškovou činnosťou pre účastníkov Letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca, pre redaktorov a moderátorov elektronickej médií a redaktorov tlačových médií, pre prekladateľov, ale aj pre pracovníkov štátnej a verejnej správy.

Pracovníci JÚLŠ posudzovali jazykovú a terminologickú stránku zákonov, vyhlášok a vládnych nariadení pre Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, Ministerstvo spravodlivosti SR, Ministerstvo školstva SR a Úrad vlády, poskytovali odborné poradenstvo v otázkach jazyka, vlastných mien (názvov verejných priestranstiev) a terminológie orgánom štátnej správy a samosprávy (S. Duchková, K. Kálmánová, M. Majtán, S. Mislovičová, M. Považaj, I. Vančová), posudzovali jazykovú a terminologickú stránku slovenských technických noriem (A. Jarošová, S. Mislovičová, M. Považaj, I. Vančová), ale poskytli aj preklady napr. do albánskeho jazyka pre potreby orgánov činných v trestnom konaní (E. Králik).

8. Ústav na svojej internetovej stránke (www.juls.savba.sk) sprístupnil štvrté, doplnené a upravené vydanie Krátkeho slovníka slovenského jazyka. Tým sa umožnilo širokej verejnosti dostať sa k základným informáciám o slovnej zásobe súčasnej slovenčiny. Ústav na internetovej adrese <http://korpus.savba.sk> sprístupnil aj Slo-

venský národný korpus (256-miliónový korpus textov). Jazykovedci, výskumní pracovníci z iných odborov, pedagógovia, redaktori, študenti aj ostatní záujemcovia majú tak možnosť získať obraz o najnovšej slovnej zásobe súčasnej slovenčiny a jej fungovaní v texte. Na internetovej stránke sa objavila aj Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov, čím verejnosť získava prehľad o vedeckej, odbornej a popularizačnej publikačnej činnosti slovenských jazykovedcov.

Pracovníci ústavu sa zúčastnili na mnohých prednáškach a seminároch o terminológii, štandardizácii a prekladaní európskych dokumentov, o počítačovej lexikografii, o význame a obsahu priezvisk na Slovensku, o zdokonaľovaní prejavu v materinskom jazyku pre prekladateľov a tlmočníkov Európskej komisie, Európskeho parlamentu, Súdneho dvora, Dvora audítorov a Európskej centrálnej banky v Luxemburgu, o jazyku a štýle pre moderátorov Rádia FM v Slovenskom rozhlase, o pravidlách slovenského pravopisu, o štátnom jazyku a komunikácii v úradnom styku pre pracovníkov matričných úradov v Inštitúte verejnej správy, o jazykovej kultúre a komunikácii v úradnom styku pre pracovníkov Ministerstva vnútra SR v Inštitúte verejnej správy v Bratislave a pod. Zabezpečili sa populárne príspevky v tlači, v rozhlase (Slovenčina na slovíčko – M. Považaj)), odzneli desiatky rozhovorov v tlači, rozhlase a v televízii o slovenskom jazyku a jeho kultúre.

A. Ferenčíková a I. Gáfriková boli členkami hodnotiacej poroty súťaže žiakov základných a stredných škôl *Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko*, ktorej organizátormi sú Ministerstvo kultúry SR, Matica slovenská, Spolok slovenských spisovateľov, Mladé letá a Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.

9. Slovenská akadémia vied zriadila *Cenu SAV za budovanie infraštruktúry pre vedu*, ktorá sa udeľuje v *Európskom týždni vedy a techniky*. Predseda SAV Štefan Luby 11. novembra 2005 odovzdal túto cenu kolektívu oddelenia Slovenského národného korpusu JÚLEŠ SAV (M. Šimková, R. Garabík, J. Levická, H. Ivoríková, R. Hladík, T. Vančo). M. Majtán dostal *Cenu mesta Vrútok* za celoživotné dielo.

10. V Kongresovom centre v Smoleniciach sa 12. až 14. februára 2006 uskutočnil evaluačný seminár. Na základe výsledkov, ktoré Jazykovedný ústav dosiahol v r. 2005, obsadil medzi dvadsiatimi spoločenskovednými pracoviskami 2. miesto:

Výsledky evalvácie pracovísk 3. OV – Smolenice 12. – 14. 2. 2006

Bodovacia škála: min. 6 – max. 30 bodov

Celkové výsledné poradie	Pracovisko	Celkový dosiahnutý počet bodov
1.	Ústav etnológie	27,22
2.	Jazykovedný ústav Ľ. Štúra	26,1
3.	Historický ústav	25
4.	Ústav svetovej literatúry	24,66
5.	Archeologický ústav	23,78
6.	Sociologický ústav	23,1
7. – 9.	Spoločenskovedný ústav	23
7. – 9.	Ústav experimentálnej psychológie	23
7. – 9.	Kabinet filmu a divadla	23
10.	Ústav hudobnej vedy	22,9
11.	Slavistický ústav J. Stanislava	22,6
12.	Ústav dejín umenia	22,4
13.	Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie	22,34
14.	Filozofický ústav	22
15.	Ústav slovenskej literatúry	21,89
16.	Ústav politických vied	21,34
17.	Ekonomický ústav	20,89
18.	Ústav orientalistiky	20,45
19.	Ústav štátu a práva	20,32
20.	Prognostický ústav	18,2

Slavomír Ondrejovič

XVI. kolokvium mladých jazykovedcov

V dňoch 8. až 10. novembra 2006 sa v Častej-Papierničke v Účelovom zariadení Kancelárie Národnej rady SR pod záštitou Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV a Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV uskutočnilo XVI. kolokvium mladých jazykovedcov.

Kolokvium otvorila PhDr. Mária Šimková pôsobivým rozprávaním o histórii, cieľoch a prípravách jednotlivých ročníkov, pričom vo veľkej miere vyzdvihla zásluhu zakladateľky kolokvia a jubilatky PhDr. Míry Nábělkovej, CSc. Míru ako večne mladého aktívneho človeka plného nápadov účastníkom z ľudskej i odbornej stránky priblížila jej kolegyňa a školiteľka PhDr. Klára Buzássyová, CSc., z Jazykovedného ústavu, priatelia zo slovenských a českých univerzít, PhDr. Marie Krčmová, CSc., z Brna, doc. Mgr. Jaromír Krško, CSc., z Banskej Bystrice, PaedDr. Ľubomír Kralčák, PhD., z Nitry a riaditeľ Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV, doc. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.

Rokovania boli rozdelené do dvoch oficiálnych sekcií A a B. Príspevok Anny Gálisovej o registri jazyka hráčov kartových hier inšpiroval vytvorenie sekcie C a priebežne fungovalo, vznikalo a zanikalo niekoľko spontánnych sekcií. V sekcii C sa mohol napríklad každý zo siedmich účastníkov hry Cinderela zdokonaliť v strategickom myslení a uvedomovaní si lexikálnych kontaktov medzi slovenčinou a češtinou. Práve vďaka týmto spontánnym sekciám padol návrh na premenovanie tohtoročného kolokvia na kolkokvium, presnejšie by to však muselo byť boulingokvium.

Spoločnou témou prvej časti sekcie A bola kultúra. Živá diskusia sa rozprúdila k príspevku Olgy Orgoňovej s názvom *Lingvokultúrna kategória „kulturéma“ a jej miesto v reklamnom komunikáte*. S reklamou súviseli aj ukážky vianočnej reklamy vo forme kalendárov (*Kalendárovo viazaná reklama*) prezentovanej Radkou Čapkovou. Účastníci si zo záujmom vypočuli príspevky *Úvod do lingvokulturológie* od Miloša Horvátha, *Multikultúrne aspekty pri výučbe češtiny ako cudzieho jazyka* od Jaromíry Šindelářovej, *Persuazívny potenciál metafor (na pozadí verbálnej a vizuálnej metafor v reklame)* od Aleny Bohunickej a *Motivácia a štruktúrne typy slovenských názvov reštaurácií* od Vierošlavy Leitmanovej.

Hydronomastickou problematikou sa zaoberal vo svojich príspevkoch Jaromír Krško (*Pomenovacie modely v hydronymii Hrona*), Juraj Homol'a (*Motivačné činitele hydronymie z povodia Ondavy*) a Andrej Závodný, ktorý sa zamýšľal nad zmenou starého koreňa vo význame *voda* na súčasný sufix *-ava* a jeho výskyt v hydronymii. *Chotárne názvy v obci Vrbovce* analyzovala Jana Patinková. Silvia Čatayová skúmala pomocou dobových fotografických a kartografických dokumentov motiváciu, ety-

mológiu a dobovú podmienenosť urbanoným v meste Zvolene. Juraj Hladký sledoval etymológiu mien typu Korintskí v biblických textoch. Michal Jozefovič analyzoval antroponymické modely.

Mária Beláková predstavila výsledky dotazníka skúmajúceho, ako deti chápu vlastné meno. Nad detským chápaním frazeológie sa zamýšľal Andrej Habiňák, tému dispozičných podôb frazém spracovala Dana Baláková. Stanislava Zajacová poradila poslucháčom, ako formovať komunikačný register u detí predškolského a mladšieho školského veku. Syntaktickými cvičeniami v učebniciach českého jazyka pre meštianske školy z rokov 1918 – 1939 sa zaoberala Alena Novotná, jazykovou a komunikačnou výchovou na stredných školách v rokoch 1918 – 1945 Martina Šmejkalová. Ľubomír Rendár skúmal frekvenciu tvrdého hlasového začiatku a rázu v slovenčine v reči hlásateľov spravodajstva a jazykové čítanie poslucháčov Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity. Variabilnosť suprasegmentálnych javov odhaľoval Marcel Oľšiak, ikony a fonosémantiku Ladislav Janovec, modelovanie suprasegmentálnych javov pomocou výpočtovej techniky Róbert Sabo.

Početnú skupinu predstavovali referáty, ktoré pracovali s korpusom: Dorota Vasilišinová – *Paralelné korpusy SNK*, Kateřina Křížová – *Substantívne frazémy v zrkadle Českého národného korpusu*, Katarína Gajdošová – *Syntaktická anotácia v Slovenskom národnom korpuse*, Zuzana Bugajová – *Analýza transgresívnych konštrukcií (na materiáli Slovenského národného korpusu)*, Martina Ivanová – *Adjektíva v korpuse*, Marek Grac – *Tvorba morfolologickej databázy z neoznačovaného korpusu*. Pozoruhodná je práca študentov Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity Slavomíry Rabatinovej a Vladimíra Dziaka s názvom *Temporálna súslednosť v podmienkových súvetiach na základe korpusových zistení*.

Modelom triedenia neologizmov v slovenčine sa zaoberala Jana Kišová. Prezývky v bilingviálnom priestore skúmal Ján Bauko. Dynamiku novinových titulkov v anglicky písaných médiách študoval Ján Chovanec a ruský internetový slang Marián Sloboda. O vzniku lexikálnych expresív teoreticky uvažovala Iwona Kapronová – Charzynská. Informáciu o naračných prvkoch v umeleckom texte priniesla vo svojom príspevku Renáta Hlavatá, o žánrových parametroch v evanjeliách prednášala Eleonóra Zvalená, o vývinových peripetiách postavy Adama Hlavaja Henrieta Stankovičová, o možnosti fikcie v próze Jána Johanidesa Karol Csiba. Monika Franková predniesla referát o profesorovi Isačenkovi.

Karol Furdík vysvetľoval, ako sa dá využiť knižnica Jbowl pri spracovaní prirodzeného jazyka. Komunikatívno-pragmatické funkcie analytických verbonominálnych pomenovaní predstavila Michaela Wickleinová. Agáta Karčová rozoberala produktívnosť vzoru vysvedčenie, pričom si všímala hlavne jeho vplyv na skloňovanie substantív stredného rodu. Teoretické poznatky doložila lexikálnymi príkladmi. Variabilnosť prípon *-u* a *-a* v maskulínach predstavila Daniela Majchráková. Ono-

maziologickú štruktúru sloviess analyzovala Nicol Janočková. Postavenie slovesa *byť* v reči Slovákov v Bulharsku si všímala Lenka Majchráková a kategóriu intenzity v jazyku Júlia Hansmanová. Alexandra Gerlaková vo svojom príspevku ukázala špecifické spôsoby vyjadrenia posesivity. Na problém nesprávneho skloňovania chorvátskych miestnych názvov v slovenčine poukázal Siniša Habijánec.

Poznatky o elektronickom slovníku starej češtiny priniesla Miloslava Vajdllová. Ďalšími príspevkami v tejto sekcii boli: *Slovná zásoba z diachrónneho hľadiska so zameraním na slovník* od Janky Píšovej, *Jazykový odraz záujmu v tvorbe Julia Zeyra* od Joanny Mielczarekovej, *Vojenské výrazy prijaté z nemčiny v českom, slovenskom a maďarskom jazyku* od Tamása Tölgyesiho. História koránu v poľskom jazyku mapovala Joanna Kulwicka a rukopis písaný cirkevnou slovančinou priblížila Allicja Zagunová.

V poslednej skupine sekcie A odzneli referáty: *Staročeské závěti – textová analýza* od Veroniky Bromovej, *Konfrontačná analýza epištolárnych textov zo štyridsiatych rokov 20. storočia* od Petra Karpinského, *Lichardova dialogizovaná publicistika (dialóg ako persuzívna forma v Lichardových publicistických brožúrach)* od Petra Kosmályho, *Bible Litoměřicko-třeboňská v proměnách staletí* od Hany Sobalíkovej a *Náboženské rozpravy Jana Bechyňky* od Ireny Fukovej. Azda najviac poslucháčov prilákal príspevok Martina Pukanca – *Osudy kniežaťa Draculu a stará slovenčina*, ktorý si na základe špecifických lexikalizmov kládol otázku pôvodu textu. Okrem jazykovej analýzy sa poslucháči zoznámili aj s ukázkami z trinástich anekdot o grófovi Draculovi a s politickým prostredím krajiny.

V sekcii B odzneli referáty od Markéty Pytlíkovej (*Biblický preklad ako impulz k filologickej reflexii*), Františka Martíneka (*K slovesným tvarom a kategóriám v češtine v dobe strednej*), Kataríny Muzikovej (*Niektoré otázky z vývinu spisovnej slovenčiny v 19. a 20. storočí*), Martina Braxatorisa (*Analógia ako princíp jazyka a ako nástroj vedeckého poznania*). S úvahami o jazyku Jana Rybinského vystúpila Joanna Kemperová a vybrané prefixy analyzovala Katarína Nowakowská.

Veľmi živá bola posledná skupina prednášok v sekcii B, ktorá sa väčšinou venovala aktuálnemu problému interkultúrnych vzťahov, výučbe cudzích jazykov, ako aj výhodám a možným problémom bilingválneho vzdelávania a bilingválnej výchovy mládeže v rodinách. O praktických výsledkoch intenčného bilingvizmu informoval Eduard Pally, ktorý porovnával jazykovú úroveň dvoch detí školského veku, oboznamoval s použitými metódami (napr. metóda okamžitej opravy) a zistenými výsledkami. Teoreticky spracovala problematiku bilingválneho vzdelávania Mária Partová, ktorá uviedla nielen množstvo výhod, ale varovala aj pred možnými negatívnymi vplyvmi bilingválnej výchovy na jazykový vývin detí. Práve možné psychické dôsledky systematického opravovania detí a zvýšený tlak na jazykový výkon rozdelil v diskusii zanietých účastníkov na dva argumentujúce tábory. Výhodou je

nesporne interkultúrny aspekt, ktorého význam a miesto vo vyučovaní vysvetľovala Eva Henčeková (*Interkultúrny aspekt, interkultúrna kompetencia vo vyučovaní cudzích jazykov*). Mimoslovenské ciele s dôrazom na oboznámenie žiakov s cudzími kultúrami hľadala Šárka Tůmová (*Kde sa začína a končí Európa? Mimoslovenské ciele v učebniciach nemčiny ako cudzieho jazyka*). Iveta Rizeková v referáte *K problematike tvorenia ekonomických termínov a ich používania v odbornej a bežnej komunikácii* dokázala poslucháčom, že v ekonomike existujú okrem iných výrazov aj medvedi a býci, ktorí sa však nesprávajú ako ich zvierací menovci.

Hoci tri dni rýchlo ubehli, v spomienkach účastníkov budú ešte dlho rezonovať vypočítané príspevky, obnovené i novonadviazané kontakty a tvorivá priateľská atmosféra. Za tieto vydarené jazykovedné i ľudské stretnutia patrí vďaka Gabriele Můskovej a Márii Šimkovej, ktoré mali celé toto podujatie „pod palcom“. Teším sa na ďalší ročník, ktorý sa uskutoční pod patronátom Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku.

Vieroslava Leitmanová

Vedecká reflexia Slovákov v Maďarsku

[Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku. Materiály z jubilejnej interdisciplinárnej medzinárodnej vedeckej konferencie z príležitosti 15. výročia založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Budapešť 14. – 15. 10. 2005. Békešská Čaba 2006]

Už názov publikácie napovedá, že ide o široký interdisciplinárny tematický záber. V zborníku sú texty, ktoré odzneli na budapeštianskej konferencii, ako aj na jej sprievodných manifestáciách, o čom svedčia aj vstupné slová zostavovateľov. Publikácia je technicky rozdelená do ôsmich tematických blokov, resp. do desiatich častí.

V prvej časti, ktorú tvorí tematický blok sprievodných akcií konferencie Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku, sú texty patriace do kurtuázno-slávnostného, diskusno-programového a dokumentárno-výstavného komunikačného priestoru. Zaradili sa sem privítacie a pozdravné texty Alžbety Hornokovej Uhrinovej a Alžbety Račkovej, ministerky Kingy Gönczovej, otvárací prejav Kataríny Hrkľovej na vernisáži výstav Svadobný odev Slovákov v Maďarsku a Vedecká činnosť Slovákov v Maďarsku. Túto časť uzatvárajú diskusné príspevky z okrúhleho stola *Ako ďalej Výskumný ústav?*, na ktorom sa zúčastnili Matej Šipický ako

moderátor, Dagmar Anoca (ktorá poslala svoj diskusný príspevok), Zuzana Medved'ová a Alžbeta Uhrinová, Mária Žiláková, Miroslav Dudok, Ján Fúzik a Ondrej Štefanko. Ide o vzácne postrehy, postoje a pohľady do budúcnosti pri ďalšej fáze organizovania vedeckého bádania Slovákov v Maďarsku. Účastníci diskusie schválili na záver okrúhleho stola autorskú reflexiu zachovania, ochrany a revitalizácie slovenčiny a slovenskej etnicity v Maďarsku v podobe téz, ktoré je možno permanentne dopĺňať.

V nasledujúcich šiestich častiach sa prezentujú tematicky ohraničené články a štúdie v takomto usporiadaní: *Otázky kultúry a spoločnosti* (12 príspevkov), *Otázky literatúry* (8 príspevkov), *Jazykovedná sekcia* (15 príspevkov), *Etnografia Slovákov v Maďarsku* (12 príspevkov), *História Slovákov v Maďarsku* (9 príspevkov) a *Otázky školstva* (9 príspevkov). Túto tematickú sieť uzatvára kapitola *Vedúci sekcií informujú konferenciu o práci v sekciách*.

V kapitole *Otázky kultúry a spoločnosti* sa riešia predovšetkým otázky, ktoré by bolo možné nazvať kultúrno-spoločenskou pragmatikou. Ján Fúzik prezentuje slovenský samosprávny systém v Maďarsku, Anton Paulik sa zamýšľa nad postavením národnostného jazyka v obciach s premenenou národnostnou samosprávou, Katarína M. Hrkľová píše o spolupráci Domu zahraničných Slovákov a Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, Anna Ištvánová upriamuje pozornosť na činnosť Čabianskej organizácie Slovákov, Imrich Jenča informuje o krajanskom vysielaní v slovenských médiách, hlavne vo verejnoprávnom rozhlase, Anna Kováčová píše o prezentovaní peštianskych Slovákov v drobných periodických tlačiach, Orsolya Szabóová akoby v rámci tejto kapitoly otvárala svojim príspevkom *Dvojitá identita budapeštianskych Slovákov* deskriptívny tematický priestor, do ktorého sa zaraďujú aj ostatné príspevky v tejto kapitole: Gizely Molnárovej *Kultúra – materinský jazyk – identita*, Ildiky Fuzikovej-Klauszovej *Význam pastorácie v materinskom jazyku*, Attilu Szpisáka *Dnešná národnostná situácia v evanjelickej cirkvi v Maďarsku*, Gabriely Harmanovej *Slováci v Maďarsku v zrkadle Slovenskej národnej bibliografie v rokoch 1990 – 2004* a Alžbety Árgyelánovej *Štátna cudzojazyčná knižnica v službách jazykovej a literárnej kultúry Slovákov v Maďarsku*. Ako spoločnú hodnotiacu charakteristiku týchto príspevkov možno uviesť, že všetky sprostredkujú hlbšie poznanie súčasnej kultúrnej a spoločenskej situácie Slovákov v Maďarsku v podmienkach celonárodných kultúrnych spoločenských premien, reflektujú kľúčové miesta dynamizácie týchto procesov a mapujú reflexiu týchto otázok a kultúrnych potrieb z aspektu Slovenska. Avšak ich najvýraznejším spoločným menovateľom je spoločensko-kultúrna dikcia.

Ďalšia kapitola je venovaná *otázkam literatúry* a literárneho procesu Slovákov v Maďarsku. Do tohto priestoru vstúpil ako prvý Karol Vlachowský diagnosticko-spytujúcim sa zamyslením *Literatúra na periférii alebo rekviem za sloven-*

skou literatúrou v Maďarsku? a Gregor Papuček príspevkom *Súvislosti medzi možnosťami Slovákov v Maďarsku a odumieraním ich literatúry*. Panoramatickú optiku naberaá príspevok Michala Harpáňa *Slovenská dolnozemska literatúra*. Stanislav Bajaniák sa naopak sústreďí na miesto a funkciu generácie SME v literárnom a spoločenskom živote Slovákov v Maďarsku. Predel týchto dvoch modelov mapovania literárnej situácie a literárneho procesu predstavuje príspevok Daniely Onodiovej o divadle v priestore slovenskej kultúry v Maďarsku. Ide síce o teatrologickú problematiku, no zaradenie príspevku do literárneho bloku má svoje opodstatnenie: divadelný blok totiž v citovanej publikácii absentuje a v širšom kultúrnom bloku orientovanom všeobecne na kultúru a spoločnosť by mohol narušiť koherenciu ostatných textov. Katarína Maruszová-Šebová vo svojom príspevku skúma recepciu Dolnozemsčanky v maďarskej próze, kým Oldřich Kníchal sa zaoberá otázkou jazyka a recepcie literárnej tvorby Slovákov z Dolnej zeme, v prvom rade z Maďarska. Blok uzatvára príspevok Jarmily Hodoličovej z dejín detskej literatúry vo Vojvodine, ktorá sa síce nezaobera priamo plánovanými literárnymi otázkami, ale zasahuje aj tento priestor.

Kvantitatívne najzastúpenejšia je kapitola *Jazyková sekcia*. Vstupný príspevok Márie Žilákovovej sumarizuje pätnásťročnú aktivitu VÚSM a jeho vplyv na situáciu slovenčiny v Maďarsku. Slavomír Ondrejovič určuje sociolingvistický rámec slovenčiny ako jazyka majoritného a minoritného, podobne aj Miroslav Dudok, ktorý sa pokúsil ukotviť slovenčinu v životnom priestore. Po týchto teoretickejších a koncepčných úvahách nasledujú príspevky s konkrétnejším záberom. Eva Farkašová skúma používanie jazyka v národnostných školách v Maďarsku, Tünde Tuškovú zaujali kultúrne a jazykové postoje komlóšských Slovákov, Alexander Ján Tóth analyzuje používanie slovenského jazyka v škole a cirkvi vo vybraných lokalitách, Mária Homišinová v metodologicky (sociologicky) fundovanom príspevku analyzuje jazykovo-komunikačnú schopnosť slovenského a maďarského jazyka v rodinnom prostredí Slovákov žijúcich v Maďarsku. Katarína Balleková prezentuje projekt budúcej antológie (chrestomatie) slovenský nárečí v Maďarsku, Alžbeta Uhrinová píše o projekte *Slovenský jazyk v Maďarsku*. Onomastický charakter má príspevok Jaromíra Krška, ktorý sa zamýšľa nad vplyvom slovenského a maďarského etnika na podobu hydronymie Slovenska. Agneša Lesfalviová-Csengődiová načrela do slovenskej právnickej terminológie po rozpade Rakúsko-uhorskej monarchie. Nasleduje antroponymický príspevok Anity Holej o živých menách z okolia Níredházy v spomienkach presídlencov. V aktuálnej súčasnosti sa pohybuje aj Ján Bauko, ktorý analyzuje pozdravy a oslovenia študentov Slovenského gymnázia v Békešskej Čabe. Marcel Olšiák sa vo svojom príspevku venuje niektorým kontrastívnym javom slovenčiny a maďarčiny. Júlia Marloková-Szabová píše o slovenských náhrobných nápisochoch v Mlynkoch ako o jazykovej pamiatke.

Táto kapitola vo významnej miere prispieva k vedeckej a odbornej úrovni celého zborníka nielen rozsahom (15 príspevkov), ale aj deskriptívno-explanačnou profiláciou pri mapovaní otázok slovenského jazyka v Maďarsku.

Podľa kvantitatívnych parametrov s dvanástimi príspevkami obsadila druhé miesto vedeckého záujmu Slovákov v Maďarsku kapitola *Etnografia Slovákov v Maďarsku*. Anna Divičanová v nej prezentuje štúdiu postavy Jánošíka v slovenskom folklóre a v slovenskej literatúre. Gabriela Kiliánová analyzuje zachované podoby tradičného rozprávačského repertoáru v Kestúci, Eva Krekovičová píše o funkcii ľudovej piesne v procesoch sebaidentifikácie Slovákov v Maďarsku na prelome tisícročia a zamýšľa sa nad dynamikou vývinu jednej hymnickej skladby, Ondrej Krupa analyzuje sobášne zvyky v Čanádalberte a konfrontuje údaje o prvých slovenských osadníkoch tejto obce podľa matriky sobášených, ktorá sa zachovala v miestnom evanjelickom cirkevnom zbore. Iný tematický okruh načrtáva vo svojom príspevku Juraj Ando, ktorý referuje o spoločnom projekte Phare CBC Riaditeľstva múzeí Békešskej župy a Muzeálneho komplexu Aradskej župy. Predmetom záujmu Jaroslava Čukana je modifikácia multietnického kultúrneho komplexu a Ladislav Lenovský sa zaoberá otázkami etnicity ako činiteľom spoločenského života v Jásči. Ivana Šusteková píše o neroľníckych zamestnaniach v slovenských obciach Bakonskej oblasti. Tejto oblasti sa venuje i Peter Chrastina vo svojej štúdií Vývoj využitia kultúrnej krajiny na severovýchodnom okraji Bakonského lesa (obce Cáfár, Čerňa a Jásč). Martin Golema interpretuje vybrané slovanské toponymá mytologického charakteru z územia Maďarska v súvislosti s pohanskou mytológiou stredovekých Slovanov. Rozália Kustárová sa zaoberá rozborom tradície ľudového liečiteľstva v slovenskej komunite obce Dnaed'háza. Tento tematický blok uzatvára príspevok Kataríny Királyovej o zachovávaní tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku, ktorý odznel na vernisáži výstavy Svadobné oblečenie Slovákov v Maďarsku na počiatku 20. storočia. Osobitne treba podotknúť, že v značnej časti týchto príspevkov sa prezentovali výsledky terénneho výskumu z letných interdisciplinárnych medzinárodných táborov VÚSM, čím sa napĺňa výskumný program tejto inštitúcie.

V kapitole *História Slovákov v Maďarsku* sa osem bádateľov zaoberá dejiným vývinom slovenského osídľovania v Maďarsku. Mareka Syrného zaujala otázka percepcie Slovákov v Maďarsku a problematika ich repatriácie v slovenskej spoločnosti po 2. svetovej vojne, Peter Zubko sa zameral na dejiny Slovákov na maďarskom území Abovskej a Zemplínskej stolice v 18. storočí, Ján Gomboš vo svojom príspevku skúma protirečivosť osobnosti Štefana Launera, sarvašského učiteľa a kantora. Samuel Čelovský systematizuje známe a nové údaje o podiele osadníkov zo slovenských obcí v Maďarsku na osídľovaní Kysáča vo vojvodinskej Báčke od roku 1773. Miroslav Kmeť si všíma problematiku dolnozemskej Slovákov na stránkach Slovenských národných novín a v Orla tatranského. Tibor Lesfalvi píše

o slovenských spolkoch v Uhorsku v období dualizmu so zameraním na Dolnú zem. Katarína Sedláková sa vo svojom príspevku zaoberá študentskými rokmi Ľudovíta Haana v Prešove, Viera Sedláková píše o ochotníckej činnosti slovenských spolkov v Budapešti na prelome 19. a 20. storočia, tak ako boli prezentované v Národných novinách. Na záver tejto kapitoly je publikovaný príspevok Evy Pančuhovej o staviateľovi Jánovi Nepomukovi Bobulovi.

Záver prezentovanej publikácie patrí *otázkam školstva* ako ďalšiemu dôležitému živému segmentu Slovákov v Maďarsku. Medzi všeobecnejšie koncipované príspevky patrí príspevok Jany Pekarovičovej o slovenčine ako cudzom jazyku a o testovaní jazykovej kompetencie Neslovákov. Ďalšie štúdie a články sa venujú špecifickým otázkam slovenského školstva v Maďarsku. Jozef Štefánik analyzuje slovenčinu študentov slovakistiky v Maďarsku z aspektu slovensko-maďarského bilingvizmu, Juraj Chlebnický píše o regionálnych čítankách, pričom si všima predovšetkým ich funkciu pri vyučovaní dejín a kultúrnej minulosti Slovákov v Maďarsku. Nasleduje úvaha Anny Csörgölovej o nadväznom modeli vzdelávania v minoritných slovenských školách. Jaroslav Džoganík a Svitlana Pachomová píše o ukrajinskej slovakistike v kontexte nových spoločenských podmienok. Anita Murgašová informuje o akreditácii slovenčiny ako minoritného i cudzieho jazyka v zahraničí. Janina Urban sa zamýšľa o postavení menšinových národnostných spoločností v rámci dominujúcich národov Vyšehradskej skupiny a v európskych integračných procesoch. Kapitoly Otázky školstva uzatvárajú príspevky Eriky Fajnorovej V šľapajach Komenského a Tešedíka a Pavla Hlásnika Školy s vyučovacím jazykom slovenským v Rumunsku od vzniku až po súčasnosť.

Súčasťou recenzovaného zborníka sú zhrnajúce postrehy vedúcich jednotlivých konferenčných sekcií A. Ištvanovej (Otázky kultúry a spoločnosti), K. Maruzsovej-Šebovej (Otázky literatúry), M. Žilákovej (Jazykovedná sekcia), A. Divičanovej (Etnografia Slovákov v Maďarsku), J. Gomboša (História Slovákov v Maďarsku) a E. Pečeňovej (Otázky školstva).

Posledná kapitola prináša záverečné príhovory J. Chlebnického, vedeckého tajomníka VÚSM, A. Uhrinovej-Hornokovej, riaditeľky VÚSM, J. Migaša, veľvyslancu SR v Maďarsku, J. Fuzika, predsedu CSS a V. Prívarovej, splnomocnenkyne vlády SR pre zahraničných Slovákov.

Praktickú funkciu recenzovaného zborníka plní adresár autorov príspevkov a účastníkov konferencie.

Príspevky, ktoré odznali na konferencii Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku a následne vyšli tlačou, predstavujú vysoko postavenú latku aktuálneho poznania celého komplexu otázok Slovákov žijúcich v Maďarsku v odbornom zastrešení VÚSM. Svedčia o stupni vedeckej reflexie a schopnosti trpezlivo uvažovať o citlivých otázkach vývinu slovenskej menšinovej komunity v Maďarsku zo strany

najpovolanejších odborníkov z Maďarska, Slovenska, Vojvodiny, Rumunska, Českej republiky, Ukrajiny a pod. z oblasti etnografie, histórie, jazykovedy, školstva, či kulturológie a o ústretovosti kultúrno-spoločenských činiteľov. Príspevky sú zamerané na riešenie parciálnych a koncepčných otázok konkrétnej komunity, ale majú poznávací, teoretický a praktický dosah aj na život iných minorít v Maďarsku i v širšom európskom regióne. Autori pri svojich úvahách vychádzajú z relevantných prameňov, z kritického prehodnocovania doterajšej domácej, zahraničnej a svetovej produkcie o Slovákoch v Maďarsku, v prvom rade z materiálovo doložených existenčných foriem tejto komunity. Všetko to obohacuje nielen slovakistický vedecký diskurz v Maďarsku, ale aj širší odborný priestor. V neposlednom rade je dôležitá aj skutočnosť, že odbornú a vedeckú reflexiu slovenskej menšinovej komunity už zabezpečujú hlavne vedeckí a výskumní pracovníci z domácich radov, čo otvára nové možnosti pre rozvoj slovenskej menšiny v Maďarsku. Aplikácia vedeckého bádania v živote komunity je rovnako zložitý, ak nie zložitejší proces ako samo bádanie. Už len tento neúplný záverečný výpočet vedeckovýskumných kvalifikátorov recenzovaného zborníka ma v plnej miere oprávňuje odporúčať zborník *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku* do pozornosti odbornej aj širšej kultúrnej verejnosti.

Miroslav Dudok

Syntax a jej vyučovanie III

Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 13. septembra 2005 na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. 2005, 202 s.

Stále naliehavejšie sa pociťuje potreba spracovania syntaktického subsystému spisovnej slovenčiny na akademickej úrovni. Svedčia o tom vyjadrenia vedeckých pracovníkov i lingvodidaktikov pôsobiacich na všetkých typoch škôl, ktorí sa snažia upozorniť na tento deficit na rozličných syntaktických konferenciách.

Možným príspevkom k príprave reprezentatívneho syntetického diela o slovenskej syntaxi je aj zborník *Syntax a jej vyučovanie III*, pohotovo vydaný ešte v roku konania rovnomennej konferencie. Túto v poradí tretiu medzinárodnú konferenciu zorganizovala v septembri 2005 Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Časový odstup niečo vyše dvadsiatich rokov od konania ostatnej syntaktickej konferencie jej predurčil konfrontačný charakter, a to jednak vo vzťahu k syntaktickému bádaniu na Slovensku a v Čechách a jednak v oblasti implementá-

cie najnovšieho syntaktického výskumu do školskej praxe a metodiky vyučovania pred dvadsiatimi rokmi a v súčasnosti.

Výstupom z konferencie je spomínaný zborník príspevkov jedenástich vysokoškolských učiteľov z katedier slovenského jazyka na Slovensku a jednej stredoškolskej učiteľky, siedmich odborníkov z katedier českého jazyka v Čechách a jednej účastníčky z Katedry slovakistiky Jagelovskej univerzity v Krakove.

Prednesené referáty sú usporiadané do troch tematických okruhov. Prvé tri príspevky sumarizujú stav syntaktického bádania a výučbu syntaxe na slovenských a českých základných a stredných školách. Druhá časť zborníka obsahuje príspevky teoretického zamerania a posledný okruh tvoria referáty didaktického charakteru, odrážajúce rozličné otázky vyučovania syntaxe na základných školách v uvedených krajinách.

Referát Juraja Vaňka *Syntax a jej vyučovanie v ostatných dvoch desaťročiach* (s. 9 – 21) podáva retrospektívu predchádzajúcich syntaktických konferencií z rokov 1979 a 1982 zameraných na prepojenie syntaktického bádania so školskou praxou. Autor konštatuje, že posun syntaktického výskumu na Slovensku z oblasti gramatickej štruktúry na sféru gramatickej sémantiky a akcentovanie komunikačnej funkcie vety v posledných dvoch dekádach mal síce vplyv na výučbu syntaxe na slovenských univerzitách, napriek tomu sa žiadna radikálna metodologická zmena vo výučbe syntaxe na základných školách neuskutočnila.

Jolana Nižníková v príspevku *Problémy slovenskej syntaxe a jej vyučovanie* (s. 22 – 29) poukazuje na kritickú situáciu v súčasnom syntaktickom výskume, ktorý „je skôr sporadický, živelný, nekoordinovaný, ponechaný úplne na individuálne záujmy jednotlivých bádateľov“ (s. 27), čo sa prejavuje v problémoch pri výučbe syntaxe. Najurgentnejšou úlohou – podľa autorky príspevku – je príprava akademickej syntaxe, základných normatívnych syntaktických manuálov, nových cvičebníc bez obsahových defektov, aké možno nájsť v súčasných učebniciach. J. Nižníková pripomína, že syntaktické učivo nie je v centre záujmu jazykového vyučovania ani v súčasných stredných školách a podľa vyjadrení študentov sa syntax na niektorých školách celkom vynecháva. (Pozn. autorky tejto recenzie: Tento stav potvrdzujú aj výsledky prieskumu zameraného na výučbu gramatického učiva v stredných školách, ktorý sa každoročne realizuje medzi študentmi študujúcimi slovenský jazyk na PdF UK v Bratislave.)

Prvú skupinu príspevkov v zborníku uzatvára Oldřich Uličný témou *Syntaktický popis jazyka a jeho miesto ve škole* (s. 30 – 37). Koncentruje sa v nej na zmysel a cieľ syntaktickej analýzy jazyka a textu v jazykovej výchove. V príspevku zaujíma aj stanovisko k dvojakej výučbe syntaxe na českých základných školách, a to z hľadiska klasickej vetnočlenskej teórie a novej valenčnej teórie. Autor vyslovuje názor, že vo vzťahu k vyššie uvedeným aspektom nie je valenčný prístup vhodný pre školskú prax 2. stupňa vzdelávania a odporúča spôsob tematicko-rematického členenia textu podľa akademickej Mluvnice češtiny 3.

Vedecký charakter konferencie orientovanej na didaktické problémy súčasnej syntaxe akcentujú príspevky druhej skupiny. Ján Kačala v téme *Veta ako centrálny člen systému syntaktických konštrukcií* (s. 38 – 54) predstavil vetu ako ucelenú a organizovanú gramatickú, sémantickú a obsahovú jednotku. Autor vo svojom vystúpení vyslovil aj názor na niektoré tradičné výklady syntaktických javov zo starších gramatík (prezentované J. Orlovským, J. Oravcom, J. Ružičkom).

Objektom podrobnejšieho jazykovedného skúmania Ľubomíra Kralčáka sa stala *syntaktická platnosť analytických verbálno-nominálnych spojení*, ktorej rozbor sa podáva v zborníku pod rovnomenným názvom (s. 55 – 70). Autorovi tu ide o špecifické viacslovné výrazy typu *dať súhlas*, *mať strach* reprezentujúce sémanticky bohato štruktúrovaný systém viacslovných designácií. Podľa Ľ. Kralčáka syntaktická platnosť konkrétnych verbálno-nominálnych spojení primárne závisí od posudzovania ich individuálnych sémanticko-syntaktických vlastností.

Referát Karla Kamiša *Konstituovani sémanticko-gramatické báze valenčnosti z biolingvistického hľadiska u predškolní a školní populace* (s. 71 – 78), pozostávajúci z dvoch častí, má prevažne informatívny charakter, preto sa nazdávame, že mal byť zaradený do prvej skupiny referátov. V prvej časti referátu autor podáva prehľad výučby syntaxe v posledných dvoch desaťročiach na Pedagogickej fakulte v Prahe a v Ústí nad Labem, kde sa študenti okrem klasickej vetnočlenskej teórie zoznamujú aj s valenčno-intenčným chápaním syntaxe. Druhá časť referátu s interdisciplinárnym charakterom je venovaná problematike biolingvistického pohľadu na rečovú komunikáciu. Z biolingvistického aspektu sa ukazuje, že predmety abstraktného typu verbálneho myslenia vyučované na I. stupni ZŠ žiaci ovládajú horšie ako tie, ktoré si osvojujú verbálne.

Ďalší príspevok, rozložený do štyroch podkapitoliek, nesie názov *O valencii statických slovies (na materiáli Slovenského národného korpusu)* (s. 79 – 88). Jeho autorka Martina Ivanová sa najskôr podujala poukázať na rozdiely medzi valenciou a intenciou slovesného deja z intralingválneho a extralingválneho pohľadu. V druhej a tretej sekvencii sledovala modifikácie na eliptických typoch viet s lexikálne nevyjadreným participantom v pravovalenčnej pozícii. Najrozsiahlejšia podkapitola sa zaoberá problematikou tzv. všeobecných a prototypických objektov dôležitých pre teóriu statických významov predikátov. Vysvetlenie fungovania prototypických objektov autorka ilustruje na slovese *fajčiť* a názorne to dokladá príkladmi z excerpového materiálu zo Slovenského národného korpusu.

Juraj Glovňa v príspevku *K problematike tzv. fokálnej elipsy* (89 – 94) vymedzuje základné typy eliptických konštrukcií, ktorých spoločným menovateľom je vypúšťanie tematickej zložky aktuálneho členenia výpovede. V opozícii k nim stoja v slovenskej lingvistike dosiaľ málo preskúmané typy, v ktorých sa vypúšťa rematická časť. Autor takéto typy nazýva fokálne elipsy, pričom rozlišuje dva druhy:

štruktúrne a situačné fokálne elipsy a opisuje mechanizmus vypúšťania rematickej časti výpovede v rozmanitých hovorových situáciách (v administratívnom styku, v školskom prostredí, v bežnej komunikácii).

Predmetom výskumu Marty Bugárovej v príspevku *Zvuková analýza osobitných typov opytovacích viet v slovenčine* (s. 95 – 102) sa stali tri typy opytovacích viet s osobitnou syntaktickou stavbou, a to vety s enumeračnou konštrukciou, neúplné eliptické vety a vety s osamostatneným vetným členom. Analýze podrobila ich melodické stvárnenie, ako aj štylistické využitie v komunikácii. Hodnota výskumu M. Bugárovej spočíva v tom, že ho nerealizovala na metaprejavoch, ale na autentických nahrávkach a že jeho výsledky explicitne predstavuje na intonačných schémach.

Květoslava Musilová v príspevku *Nevalenční užití výrazů on, ona, ono a to v češtině a slovenštině (Sonda do ČNK a SNK)* (s. 103 – 107) prezentovala výsledky svojho výskumu zameraného na niektoré konštrukcie s nevalenčným využitím osobných zámen *on, ona, ono* a ukazovacích zámen *ten, tá, to* v subjektových štruktúrach. Porovnanie absolútnej frekvencie konkrétneho fenoménu v českom a slovenskom korpusovom materiáli potvrdzuje široko akceptovaný názor v komparatívnej lingvistike, že zámená sa častejšie používajú v češtine než v slovenčine.

Božena Bednaříková v príspevku *Školská autonomie morfologie, slovtvorby, syntaxe (a čeho ještě?)* (s. 108 – 118) porovnáva koncepcie výkladu gramatiky českého jazyka v najpoužívanejších učebniciach určených pre základné školy. Podľa autorky v školskej praxi väčšinou možno hovoriť nie o koncepcnej autonómii morfológie a syntaxe, lež o ich nekonceptnej izolácii. Náčrtom rôznorodých koncepcií výučby českého jazyka a z toho plynúcej terminologickej nejednotnosti (najmä v oblasti slovtvorby) sa autorka usiluje ukázať, že koncepčný zásah do výučby českej gramatiky je nevyhnutný.

Roman Trošok sa na konferencii prezentoval témou *Vety s posesívnym datívom v slovenčine a nemčine* (s. 119 – 130). Prostredníctvom porovnávacej analýzy sa snažil potvrdiť sémantické a syntaktické vlastnosti posesívneho/pertinenčného datívu ako nominálneho komponentu vety a zároveň overiť podmienenosť jeho výskytu v oboch porovnávaných jazykoch. Z analýzy vlastného vyexcerpovaného korpusu 372 jednotiek autorovi vyplynulo poznanie, že miera obligatórnosti datívneho komponentu v odpovedajúcich si slovenských a nemeckých konštrukciách (obsahujúcich pertinenčné a potenciálne pertinenčné slovesá typu *opuchnúť, zahojiť, prikryť, obliecť* a pod.) je približne rovnaká.

Zuzana Kováčová v príspevku *Syntaktické osobitosti prekladaných textov* (s. 131 – 137) analýzou syntaktických konštrukcií z vybraného literárneho diela poukazuje, do akej miery môže nedostatočná vypracovanosť textu prekladateľom oslabiť ikonickosť a zážitkovosť umeleckého textu. Konkrétne ukážky demonštrujú, že prekladateľ zostal v syntaktickej schéme viet pôvodného jazyka, čo nekorešponduje so syntactic-

kou výstavbou viet slovenčiny, a tak sa text javí zo štylistického i percepčného hľadiska nefunkčný. Ako protiklad autorka predkladá čiastkovú analýzu textu Ladislava Ťažkého, ktorého syntaktická organizovanosť akcentuje zážitkovosť ako jednu z dominantných výrazových kategórií umeleckého textu.

Tomáš Bánik v príspevku *Niektoré zvláštnosti syntaktického využitia pádov v nárečiach breznianskeho rajónu* (s. 138 – 145) systematicky po jednotlivých pádoch opisuje jednak nárečové javy ekvivalentné so spisovným jazykom (spisovné ekvivalenty aj pripája) a jednak syntaktické zvláštnosti špecifické pre jednotlivé obce tohto regiónu. Pri skúmaní nárečovej syntaxe a jej konfrontácii so spisovným jazykom autor zistil, že v nárečí, v spontánnej komunikácii sa nachádzajú väzby a spojenia, ktoré sa postupne zo spisovnej slovenčiny vytrácajú.

Ludmila Zimová v referáte *Začarované kruhy ve výuce syntaxe na filologických fakultách PF* (s. 146 – 155) predkladá podobnú skúsenosť s výučbou syntaxe v českých stredných školách ako J. Nižníková na Slovensku – celkovo jazykové učivo má marginálne postavenie. Uvádzajú sa tu aj dôvody, pre ktoré učitelia v SŠ neradi vyučujú skladbu. Autorka vidí príčinu súčasného stavu – rovnako ako B. Bednaříková (porovnaj vyššie) – v izolácii jednotlivých jazykových subdisciplín, najmä morfológie a syntaxe. Na príkladoch z vlastnej pedagogickej praxe dokumentuje, ako nadmerná izolácia jazykových poznatkov a spôsoby ich sprístupňovania na nižších stupňoch vzdelávania komplikujú ďalšie poznávanie vyšších syntaktických a textových jednotiek a myslenia celkovo.

Svatava Machová v príspevku *Obsah a rozsah výuky syntaxe pro budoucí učitele českého jazyka na SŠ v průběhu jejich univerzitních bohemistických studií* (s. 156 – 161) podáva prehľad o diferencovanom výklade syntaktického učiva v stredoškolských učebniciach, čo je hlavným dôvodom na to, aby sa budúci stredoškolskí učitelia českého jazyka počas univerzitných štúdií bohemistiky dostatočne oboznámili so všetkými jestvujúcimi syntaktickými teóriami. Autorka poznamenáva, že ani obsah a rozsah výučby syntaxe na bohemistických fakultných pracoviskách nie je identický.

Radana Metelková-Svobodová v príspevku *Komunikační rámeček všestranných jazykových rozborů* (s. 162 – 169) sleduje využívanie všestranných jazykových rozborov vo výučbe češtiny a ich prínos pre rozvoj komunikačných schopností, vymedzených kurikulárnymi dokumentmi vzdelávacej sústavy v Čechách. Z konfrontačnej analýzy zapracovania všestranných jazykových rozborov do učebníc českého jazyka pre 5. a 6. triedy ZŠ autorke vyplynulo, že nie všetky učebnice akcentujú komunikačnú zložku všestranných jazykových rozborov, ale sa orientujú na jednotvárný rozbor gramatických javov.

Jana Kupcová v príspevku *Komunikačné vyučovanie skladby v nižších ročníkoch osemročného gymnázia* (s. 170 – 176) sa zamerala na komunikačné vyučovanie v základnej škole, zdôrazňované učebnými osnovami od r. 1997, a overovala, do

akej miery sa komunikatívny princíp odzrkadľuje v školských učebniciach slovenského jazyka pre osemročné gymnáziá. Cenné na príspevku je to, že nemá len referenčnú hodnotu, ale autorka v ňom predkladá aj praktické cvičenia zamerané na rozvoj komunikatívnej kompetencie žiakov.

Autorka témy *Interpunkční pravopis a výuka syntaxe* (s. 177 – 183) Jana Svobodová v úvodnej retrospektíve pripomína čitateľovi, ako sú niektoré princípy interpunkcie v českom jazyku prvýkrát formulované v rámci pravopisných zásad z r. 1902, a zaoberá sa miestom interpunkcie ako súčasťou výučby syntaxe v súčasnosti. Autorka poskytuje výsledky anonymného testu – interpunkčného diktátu – odhaľujúce medzery vo vedomostiach budúcich učiteľov. Na konci príspevku autorka vyslovuje názor, že výučba syntaxe na všetkých úrovniach vzdelávania má byť prepojená s logickým a zrozumiteľným odôvodňovaním pravidiel interpunkcie.

Zaujímavým a metodologicky prínosným príspevkom sa v zborníku prezentuje Mária Alabánová. Témou *Vetné modely vo vyučovaní slovenského jazyka ako druhého jazyka* (s. 184 – 190) sa koncentrovala na prvú fázu výučby slovenského jazyka ako druhého jazyka na 1. stupni základných škôl s maďarským vyučovacím jazykom. Sedem základných vetných modelov, ktoré autorka v príspevku opísala, slúži na precvičovanie už osvojenej aktívnej slovnej zásoby a na správne používanie gramatických javov bez znalosti gramatických pravidiel.

Autorkou posledného príspevku v zborníku je slovakistka z Poľska Maryla Papierz(ová). Konfrontačne ladený príspevok *Nauczanie składni słowackiej w polskim otoczeniu językowym* (s. 191 – 200) podáva informáciu o možnostiach výučby slovenčiny (predovšetkým skladby) ako cudzieho jazyka na rozličných stupňoch vzdelávania: na základných a stredných školách v oblasti poľskej Oravy a Spiša, na univerzitách – v magisterskej a bakalárskej forme – alebo na rozmanitých kurzoch. Rozsah a obsah výučby, samozrejme, závisí od orientácie tej-ktorej inštitúcie, a to so zameraním sa na praktické ovládanie slovenčiny bez hlbších znalostí syntaktických javov až po ich podrobný opis a klasifikáciu. Pri výučbe slovenčiny na vysokých školách sa vhodne využíva metodologický konfrontačný či kontrastívny postup vo vzťahu k typologicky blízkeму domácemu poľskému jazyku, čo autorka ilustruje na konkrétnych poľských syntaktických konštrukciách a ich slovenských ekvivalentoch.

Zborník, o ktorom sme podali pomerne podrobnú informáciu, je nepochybne prínosom tak z teoreticko-metodologického hľadiska, ako aj z pragmaticko-metodického. Ako z náčrtov viacerých príspevkov vyplýva, oblasť syntaktického bádania predkladá mnoho aktuálnych úloh, a to nielen v slovenskom kontexte. Podnetné pre slovenských lingvistov a lingvodidaktikov sú isto príspevky zamerané na explanáciu viacerých syntaktických javov a ich možné zapracovanie či už do očakávanej kompletnej akademickej syntaxe, alebo do školských učebníc. Veríme, že tvorcovia učebníc slovenského jazyka pre všetky stupne vzdelávania sa poučia zo skúseností

českých kolegov spomenutých vo viacerých referátoch a vyhnú sa metodickým chybám, ktoré overila česká školská prax.

Anna Rollerová

Publikácia o kultúrnych tradíciách v Erdevíku

[ČUKAN, Jaroslav – GARAJ, Bernard – JÁREK, Marian: Kultúrne tradície v Erdevíku. Korene a súčasnosť. Nitra: Filozofická fakulta UKF 2005. 144 s.]

Monografia *Kultúrne tradície v Erdevíku* predstavuje etnografické, etnomuzikologické a kulturologické dielko, v ktorom sa v rozsahom nevelkých štúdiách mapuje uvedená tematika vybranej lokality s ťažiskom na zozbieraný piesňový materiál (Spevník, s. 45 – 143, znotoval a texticky upravil M. Járek). Autorom čitateľsky povzbudzujúceho, informatívneho, tak trochu i subjektívne ladeného úvodu (s. 7 – 8) je J. Čukan, ktorý sa venoval predovšetkým vonkajším aspektom vzniku publikácie. Zdá sa, že takýto úvod pomohol rýchlemu rozobratiu publikácie: kniha si čitateľov našla hlavne medzi jej kolektívnymi aktérmi, miestnym obyvateľstvom, čo umožnilo jej dotlač. J. Čukan je autorom aj základnej štúdie Kultúrne tradície v sriemskom Erdevíku. Korene a súčasnosť (s. 9 – 23), kde torzovito zachytil takmer všetky relevantné prejavy duchovnej a hmotnej kultúry Erdevičanov. Na malom priestore podal objektívny prierez dynamiky vývinu kultúrnych trendov v relatívne uzavretom modeli, aký reprezentuje dedinské multikultúrne prostredie, na ktorom slovenská komunita participuje s necelým tretinovým podielom. Autorova miestna kulturologická a etnologická sonda je limitovaná psychickým obsahom respondentov a použitou literatúrou. Preto tu pri pomerne dobre načrtnutej tradičnej a duchovnej kultúre chýbajú mnohé prejavy tzv. vysokej kultúry.

B. Garaj uzatvára výkladovú časť monografie štúdiou Štýlová a žánrová charakteristika piesňového repertoáru v Erdevíku (s. 29 – 37). Pri charakteristike piesňového repertoáru v Erdevíku vychádza z hudobnej analýzy (resp. štýlového rozvrstvenia piesní) aj nehudobnej analýzy (resp. štruktúry piesňových žánrov). B. Garaj v piesňovom materiáli neobjavil veľa archaických foriem (najstaršiu piesňovú vrstvu tvoria riekanky a piesne k detským hrám a tancom), väčšinou ide o mladšie, tzv. harmonické piesne. Je to logický výsledok sekundárnej migračnej vlny: prví Slováci sa do Erdevíku prisťahovali r. 1860 z Báčky (s týmto časovým a textovým lokalizovaním sa, žiaľ, v knihe nikde nestretáme). Autor má preto ťažkosti s odhaľovaním

paralel s pôvodným južnoslovenským regiónom. Erdevícki Slováci však predstavujú jazykovo nehomogénnu komunitu a nazdávam sa, že každý záver bez podrobnejšej analýzy idiolektných sietí bude len orientačný: v piesňovom materiáli (a nielen tu) napríklad úplne absentuje materiál západoslovenskej proveniencie, hoci je v reálnej situácii prítomný (síce v menšinovom zastúpení v porovnaní so stredoslovenským jazykovým a hudobným zázemím).

Najrozsiahlejšiu časť publikácie tvorí piesňový materiál. Ten je zaujímavý jednak z etnomuzikologického hľadiska (ide o slovenský piesňový inventár rozvíjajúci sa v enklávnych podmienkach), ale aj z jazykového, nárečového a sociolektného hľadiska. Napriek tomu, že je tu publikovaných iba 98 piesní, transkripcia tohto materiálu je vzácna a vecne bohatá aj z jazykovej stránky. Svedčí o bohatom jazykovom členení aj na takom malom priestore, aký je zachytený v jedinej obci. Nachádzame v ňom typické charakteristiky z viacerých slovenských vojvodinských lokalít (čo však ušlo pozornosti autorov publikácie). Výpovedná hodnota tohto materiálu je v značnej miere znížená nespoľahlivou jazykovou transkripciou, napr.: *Največší* (s. 66). V skutočnom jazykovom prejave Erdevičanov, aj v konkrétnom textovom diskurze je so zdvojenou spoluhláskou *največči*. Striedavo sa zapisujú slovesné tvary na *-l* alebo *-v*, v skutočnosti má byť v týchto pozíciách bilabiálne *-u* (s. 70, 71, 143). V texte sa zapisuje *gdeže si*, v reálnej textickej situácii je *deže si* (s. 92). Nespoľahlivé je značenie mäkkej spoluhlásky *ř* (zapisuje sa aj tam, kde sa v erdevických idiolektach a piesňových textoch nevyskytuje, napr. *velkiho*, s. 134) atď. Nesprávne sú zachytené i niektoré propriá: namiesto *Čurci* (s.133) má byť nárečový variant *Ťurci*, namiesto apelatíva *žabňiara* (s. 101) má byť miestne urbanonymum *Žabňara* (názov slovenskej ulice v Erdevíku), namiesto nesprávne zachyteného antroponyma *Madatková* (s. 112) má byť *Madacková* (mimochodom, aj toto je znak intertextovosti erdevických piesní, ide o citáciu kysáčskej textémy).

Napriek uvedeným transkripčným nedopatreniam, ktoré patria do sféry konkrétnych mentálnych máp a uvedomujú si ich vlastne iba čitatelia znalí jazyka konkrétnej lokality, knihu *Kultúrne trendy v Erdevíku* oceňujem z odborného, ako aj z lokálpatriotického hľadiska. Publikácia predstavuje modelovú textickú situáciu, ako pristupovať k vybraným miestam textovej tradície a kultúrnej pamäti. V takýchto prípadoch by však bolo vhodné aplikovať aj teóriu idiolektných sietí, a to nielen v jazykovom, ale aj hudobnom materiáli.

Miroslav Dudok

Tristoštyridsať rokov slovenského prekladu Komenského Januy

Venujem pamiatke prof. Kazimierza Rymuta*

Roku 1666, teda pred tristoštyridsiatimi rokmi, preložil mladý turčiansky zeman František Buľovský, pravdepodobne absolvent niektorého z vtedajších gymnázií, do nekodifikovanej predpisovnej, tzv. kultúrnej a či kultivovanej slovenčiny Komenského učebnicu latinčiny *Janua linguae latinae reserata aurea (Dwore yazykv latinskeho odemknute zlate)*. Prekladal samostatne podľa latinsko-maďarského vydania, ktoré vyšlo v Levoči r. 1649 s maďarským textom Š. B. Szilágyiho, rektora varadínskeho lýcea, hoci český preklad samotného J. A. Komenského z r. 1633 existoval. Rukopis prekladu s Buľovského podpisom (*Coronide[m] imposuit Franciscus Bulowsky, nobil. Thurocz. A[mm]o 1666. Die 12. julij.*) sa nachádza v Archíve literatúry a umenia Matice slovenskej v Martine (sign. B 529. V knižnici Matice slovenskej ho objavil A. A. Baník). Tlačou vyšiel v transliterovanom prepise v 2. zväzku Prameňov k dejinám slovenčiny (2002, s. 179 – 233). Ľ. Novák poznal okrem originálu prekladu ešte dva jeho novšie odpisy, jeden podľa charakteru písma a jazyka ešte zo 17. storočia a jeho autora možno lokalizovať do južného Tekova, druhý skôr z prvej polovice 18. stor. alebo azda z rozhrania 17. a 18. stor., ktorého autor mohol pochádzať z liptovsko-spišskej oblasti. Dnes poznáme ešte jeden text Buľovského prekladu, ďalší odpis alebo možno nepodpísaný čistopis pre tlač, s ktorým som sa mohol zoznámiť na Katolíckej univerzite v maďarskej Pilišskej Čabe (Piliscsaba) vďaka prof. I. Käferovi. Originál tohto textu je uložený v Krajinskej Széchényiovskej knižnici v Budapešti (sign. S 2688/196-2001, RMK I.742/a).

Jazyk prekladu je kultúrna slovenčina stredoslovenského typu. Tak ho hodnotili Ľ. Novák (1962 a 1976), ktorý sa aj chystal pripraviť text na vydanie, a E. Pauliny v poslednom vydaní svojich Dejín spisovnej slovenčiny (1983). Oproti tomu E. Jóna, keď písal o prekladoch Komenského Orbisu a Januy (1989), hodnotil preklad ako český, resp. ako preklad do češtiny so slovenskými prvkami. Komenského učebnica latinského jazyka sa používala v školách na Slovensku spravidla v tretích triedach.

---

* Člen korešpondent Poľskej akadémie umení, univerzitný profesor PhDr., dr. hab. Kazimierz Rymut (18. 12. 1935 – 14. 11. 2006) je spoluautorom monografií o hydronymii povodí Oravy, Dunajca a Popradu. Bol významným a veľmi plodným poľským jazykovedcom – onomastikom, dlhoročným predsedom Medzinárodnej komisie slovanskej onomastiky pri Medzinárodnom komitáte slavistov, riaditeľom krakovského Ústavu poľského jazyka a vedúcim onomastického oddelenia Poľskej akadémie vied.

dach gramatistov, preklad bol určený pre slovenských žiakov. Buľovského rukopis i neskoršie levočské knižné vydanie inej Komenského učebnice Orbis pictus (1685) názorne vyvracajú názor objavujúci sa v posledných desaťročiach, že na Slovensku „slovakizovali“ katolíci, zatiaľ čo evanjelici sa pridržali češtiny, ktorá im bola liturgickým jazykom. Komenského učebnice boli určené predovšetkým pre evanjelické školy. Prekladmi Komenského diel a ich významom vo vývine slovenčiny sa zaoberá aj štúdia publikovaná v časopise Slovenská reč (1992, roč. 57, č. 5, s. 257 – 263; tam sa spomenutá literatúra cituje presnejšie).

Autor slovenského prekladu Januy František Buľovský pochádzal z turčianskej obce Dulice. V čase prekladania bol turčianskym zemanom (otec sa volal Matiaš Buľovský, mladší brat Michal po štúdiách ostal v Nemecku, najmladší Daniel žil podobne ako František v Lučenci). Tak sa to možno dočítať z rukopisnej práce turčianskeho stoličného archivára Vojtecha Bráza z roku 1913 o dejinách a pôvode zemianskej rodiny Buľovských z turčianskej obce Dulice, ktorá sa nachádza v Maďarskom krajinskom archíve v Budapešti (fond Bulyovszky cs. P 795, cs. 1, no 114) a jej odpis sa mi dostal do ruky pred niekoľkými dňami (za čo vďačím kolegovi Mgr. Marošovi Mačuhovi z Historického ústavu SAV).

František Buľovský študoval pravdepodobne v Kremnici, tak ako jeho mladší brat Daniel. Tam, ako uvádza v monografii o kremnickom školstve P. Križko, sa učila latinčina podľa Komenského učebníc. Tu mohol František Buľovský ako študent jedného z najvyšších ročníkov (alebo tesne po odchode zo školy) preložiť Januu pre slovenských študentov kremnického gymnázia. Nevedno, kde žil do r. 1675, potom pracoval v stoličnej správe striedavo v Heveši a v Lučenci, neskôr sa definitívne usadil v Novohrade, v Lučenci. Nemáme vedomosti o tom, že by sa bol venoval učiteľskému povolaniu, podľa historických prameňov v r. 1675 – 83 bol notárom v Heveši, v r. 1683 – 84 pôsobil v stoličnej správe Novohradskej stolice ako podnotár, v r. 1684 – 88 bol dokonca podžupanom Hevešskej stolice a v r. 1689 – 93 podžupanom (vicišpánom) Novohradskej stolice. Jeho troch synov (Štefana, Ladislava a Imricha) vychovával známy vtedajší pedagóg, učiteľ Michal Mišovic. Buľovský však podľa známych prameňov (týmto alebo popri tom) založil školu pre evanjelických žiakov, do ktorej začal chodiť r. 1691 aj sedemročný Matej Bel (z Očovej). „Buľovského“ škola bola podľa informácie regionálneho historika J. Drenku akýmsi základom budúceho lučenského evanjelického gymnázia. Autor prekladu Januy zahynul v kuruckých bojoch pravdepodobne r. 1703. V roku 1704 vdova po Františkovi Buľovskom poskytla z cirkevnej knihy, ktorú doma opatrovali, autorovi Gymnaziológie J. Režíkovi mená fil'akovských učiteľov (rektorov). Synovia Františka Buľovského (aj jeho dvoch bratov) zomreli bez mužských potomkov, táto vetva po meči vymrela.

Rodina Buľovských (Búľovských) je podľa Miestopisných dejín Turca od Š. Šikuru (1944) z Dulíc známa od polovice 16. storočia. Varsikova monografia o vzniku

a vývine slovenského zemianstva (1988) ju však medzi turčianskymi zemianskymi rodmi neuvádza. Z historických prameňov sú zo 16. storočia známi z Dulíc z roku 1551 Jakub Buľovský a jeho synovia Jakub, Mikuláš, Ján a Juraj, z portálneho súpisu roku 1598 opäť dvaja z nich Mikuláš Buľovský a Juraj Buľovský; potom zo 17. stor. Matias Buľovský a jeho synovia František, Michal a Daniel. V Slovenskom biografickom slovníku sa spomína okrem Františka Buľovského aj jeho brat Michal Buľovský, polyhistor a polyglot, ktorý potom žil a zomrel v Nemecku. J. Slávik v monografii o dejinách zvolenského evanjelického bratstva a seniorátu (1921) spomína z osemdesiatych rokov 17. stor. ešte Jonáša Buľovského, starého mládenca, ktorý bol notárom Zvolenskej stolice a býval v Krupine. Ako sa uvádza v už spomenutej štúdiu turčianskeho stolického archívára Vojtecha (Bélu) Bráza, viacerí členovia tejto bohato rozvetvenej rodiny sa koncom 17. a v 18. stor. rozptýlili do rozličných stolíc vtedajšieho Uhorska. Autor spomína aj poľský pôvod rodiny.

Dnes sa štúdiom poľskej odbornej literatúry a prameňov dá spoľahlivo dokázať a potvrdiť pôvod rodiny Buľovskovcov. V hornom Sliezske v bielskom vojvodstve (Bielsko) sa nachádza dedina Bulowice (čítaj so zmäkčeným *l*), ktorá je dnes súčasťou obce Kęty (Kúty) a podľa syntetickej monografie o poľskej ojkonymii (*Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany. T. 1. A – B*. Red. K. Rymut. Kraków: Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego 1996, s. 458 – 459) je známa od druhej polovice 14. stor. v zápisoch *de Bulvyvycz* (1377) 1496, z *Bulowic* 1478, *Bulowycze* 1470 – 80 a *Bulowice Niczowe* 1581, z jej názvu utvorené adjektívum *bulowicki* má miestnu nárečovú podobu *bulofski*. Slovník staropoľských osobných mien (*Słownik staropolskich nazw osobowych. Tom 1. A – D*. Red. W. Taszycki. Wrocław . Warszawa . Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1965 – 1967, s. 281) uvádza mená *Jocusch Bulowsky rufficerdo de prope Awswicz* 1439, *Bulovsky* 1448 a *Bulowycze, villa, cuius haeres Petrus Bulowsky, nobilis* 1470 – 80. Napokon slovník súčasných poľských priezvisk (*Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*. Wydal K. Rymut. T. 1. A – B. Kraków: Polska Akademia Nauk . Instytut Języka Polskiego 1992, s. 561) registruje 119 rodín s priezviskom *Bulowski*, z toho viac ako polovicu (69) z okolia Bielska.

Pôvod priezviska (pôvodne zemianskeho predikátu) *Buľovský* je teda objasnený. Turčiansky zeman František Buľovský, ktorý r. 1666 preložil do nekodifikovanej predpisovnej kultúrnej slovenčiny učebnicu Jána Amosa Komenského *Janua linguae latinae reserata aurea*, bol Slováč. Jeho predkovia však do Dulíc prišli iba sto rokov a tri alebo štyri generácie predtým z poľského Sliezska z dedinky Bulowice v dnešnom bielskom vojvodstve, ako o tom svedčí priezvisko, pôvodný šľachtický predikát.

Milan Majtán

Od skonu Milana Urbančoka prešlo už štvrtstoročie

15. apríla 2006 uplynulo už 25 rokov odvtedy, čo slovenskú jazykovednú komunitu navždy opustil Milan Urbančok, podľa vtedajšej nomenklatúry odborný pracovník špecialista, neskôr vedeckotechnický pracovník Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. Na prvý pohľad vojak bez šarže, ale v skutočnosti pracovník, na ktorého slovo dali aj v najvyššom štábe. Nebol to len člen kolektívu autorov šesťdielneho Slovníka slovenského jazyka a jednozväzkového Krátkeho slovníka slovenského jazyka, ale bol to elitný člen spomínaných tímov. Jeho slovo zavážilo aj v oblasti jazykovej kultúry slovenského spisovného jazyka, cenil sa jeho starosvetsky (nie konzervatívne!) zodpovedný prístup, aj keď jeho príspevkov aj z tejto oblasti bolo menej než šafránu. Zúčastnil sa však aj na revízii a úprave slovníkovej časti dnes tak chýbajúcej Praktickej príručky slovenského pravopisu Alfonza Zaunera.

Ako hlavný autor pripravoval v časopise Kultúra slova po viac rokov (1967 – 1974) seriál príspevkov Čítame Slovník slovenského jazyka, ktorý bol polemikou s prvým zväzkom Slovníka slovenského jazyka, resp. so spracovaním niektorých hesiel v tomto zväzku slovníka. Pôsobil ako lexikograf a lexikológ s prirodzeným a neobyčajne jemným citom pre jazyk, hoci s istými stredoslovensko-archetypálnymi náznakmi. Písal jazykovovýchovné príspevky o malých slovách (*len, že, kvôli* a pod.), ale napr. opakovane referoval aj o bryndzi, v súvislosti s ktorou pripomínal, že prišla do slovenčiny z cudzích jazykov, ale v našom jazyku je domácim výrazovým prostriedkom. Písal o slovách *zbíjať, prak* a *gumipuška* a pod. Nemenej zaujímavé a nemenej výnimočné sú jeho rozvážne úvahy o jazykovej kultúre, o chybách i hyperkorektnostiach. O tomto poslednom pojme konštatoval, že sa ním nevyjadruje len prepiate úsilie o jazykovú správnosť, ako tvrdí Slovník slovenského jazyka, ale je to pomýlené úsilie o jazykovú správnosť. Pripomeňme si jeho slová, ktoré v tejto súvislosti vyslovil v rozhlasovej jazykovej poradni takmer pred 40 rokmi: „Hyperkorektnosť sa uplatňuje najmä vtedy, keď máme do činenia s jazykom alebo jazykovým systémom, ktorý dostatočne nepoznáme, a z neznalosti v ňom uplatňujeme isté spoznané zákonitosti priamočiara aj vtedy, keď v ňom priamočiara neplatia“ (Jazyková poradňa 5, s. 34). Aké presné a aké výstižné! Ide len o to, aby sa z tohto poznania vyvodzovali adekvátne závery aj pre praktickú jazykovú kultúru a výchovu.

Milan Urbančok sa ocitol i medzi starostlivo vyberanými členmi dnes už legendárnej skupiny, ktorá pripravila povestnú akademickú Morfológiu slovenského jazyka (1966), kde spracoval citoslovčia. Do poznania slovenskej gramatiky prispel aj štúdiami o triedení opytovacích viet, o prechodníkoch v spisovnej slovenčine, o zložených predložkách a pod. Jeho obľúbenou témou boli takisto slangy, i keď jeho úvahy na túto tému pôsobili možno trochu stredoslovensky ťaživo.

Zopakujme napokon aj pri tejto príležitosti, že Milan Urbančok sa narodil 14. októbra 1928 v novohradských Turíčkach (dnes časť Cinobane) a dožil sa iba 52 rokov. V rokoch 1949 – 1953 študoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave slovenský jazyk spolu so semitskou filológiou, no vo svojej odbornej kariére sa sústredil len na rozvíjanie slovakistických tém. Pracovníkom Jazykovedného ústavu sa stal v r. 1954 a na tomto pracovisku zotrval až do konca svojich dní. Zomrel v Bratislave 15. apríla 1981.

Milan Urbančok zohral v 2. polovici 20. storočia v rozvoji slovenskej jazykovedy významnú rolu, aj keď z pohľadu „zvrchu“ to možno tak ani nevyzerá. Je však iste namieste, keď si slovenská jazykoveda pripomína všetkých svojich rozvíjateľov, a to aj tých, čo v odbore nezaujímali posty, ktoré zďaleka vidieť. Zásadnejšie je, že ich činnosť a um citeľne prispeli k hlbšiemu poznaniu nášho jazyka a k jeho vedeckému opisu. Práve taký bol aj Milan Urbančok, za čo mu patrí naša vďaka aj dnes, po 25 rokoch od jeho náhlej smrti.

Slavomír Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

Rod – pohlavie – gender. V súčasnosti sa vo svete venuje veľká pozornosť problematike rovnosti mužov a žien. Táto otázka sa rieši na pôde OSN aj v Európskej únii, ktorej členské štáty sa v roku 1999 v rámci Amsterdamskej zmluvy zaviazali venovať mimoriadnu pozornosť problematike rovnosti príležitostí a prijať konkrétne opatrenia na zlepšenie postavenia žien. Po vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie sa pre potreby výskumu, vzdelávania a legislatívy začala vypracúvať takzvaná rodová terminológia v slovenskom jazyku. Rozvojový fond OSN pre ženy a Nadácia otvorenej spoločnosti iniciovali v roku 2001 vytvorenie slovenského *Glosára rodovej terminológie*, ktorý – ako sa píše v jeho úvode – „prináša najpoužívanejšie slová a slovné spojenia z oblasti rodovej terminológie potrebnej pri ďalšom rozvíjaní rodovej rovnosti medzi mužmi a ženami“. Glosár, ktorý vznikol pôvodne pre potreby Koordinačného výboru pre problematiku žien pri Ministerstve práce, sociálnych vecí a rodiny SR, je prístupný na internetovej stránke Aspektu <http://slovník.aspekt.sk>. Termíny v glosári sú prekladmi pôvodných anglických termínov a odrážajú súčasný stav, keď sa pre potreby pomenovania dvoch odlišných sociologických pojmov diferencoval význam anglických synonym *gender* a *sex* (tieto výrazy boli podľa starších anglických výkladových slovníkov rovnoznačné vo význame „pohlavie“, resp. výraz *gender* sa považoval za hovorovú obdobu výrazu *sex*). V súčasnosti sa v anglickej rodovej terminológii odlišuje takzvané „biologické pohlavie“ – *sex* a „sociálne, resp. kultúrne pohlavie“ označované ako *gender*. Táto diferenciácia vychádza z tézy, že „Pohlavie nie je nerozlučne späté s rodom. Rod ako naučený, kultúrne akceptovaný a predpisovaný spôsob správania a vystupovania žien a mužov, ako aj toho, ako sa majú celkove prejavovať, sa historicky mení a má rôzne podoby – tak v rámci jednotlivých kultúr, ako aj medzi kultúrami“ (porov. Glosár rodovej terminológie, heslo *rod*).

Donedávna sa v slovenčine považovali spojenia *rovnosť pohlaví* a *rodová rovnosť* za synonymné a rovnocenné ekvivalenty anglického spojenia *gender equality*. Vo funkcii nezhodného prívlastku sa ustálene spájali s podstatným menom *rovnosť* tvar G. pl. podstatného mena *pohlavie*. Pri vyjadrení zhodným prívlastkom sa používalo prídavné meno *rodový*. Novšia diferenciácia významov v angličtine zneistila prekladateľov a vytvorila priestor na prevzatie anglického slova *gender* (výslovnosť [džendr]) do mnohých jazykov, aj do slovenčiny. V tejto súvislosti nás zaujala poznámka v dokumente Stanovisko Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru na tému Návrh nariadenia Európskeho parlamentu a Rady, ktorým sa zriaďuje Európsky inštitút pre rovnosť pohlaví: „EHSV poukazuje na to, že názov inštitútu (čl. 1) v angličtine *European Institute for Gender Equality* jednoznačne vystihuje jeho po-

slanie a umožňuje tak chápanie čo najširších súvislostí (etických, morálnych, estetických, sexuálnych atď.). Ako sa ukázalo, slovo *gender* nemá presný ekvivalent v ostatných jazykoch EÚ. Preto by preklady mali nájsť také znenie, ktoré by sa čo najviac priblížilo pôvodnému zneniu“. Zrejme toto a podobné konštatovania pochopili niektorí prekladatelia ako pokyn na zavedenie anglicizmu *gender*. A tak napriek tomu, že napríklad v spomínanom Glosári rodovej terminológie sa dôsledne prekladá slovo *gender* ako *rod*, *rodový*, resp. *rodovo*, stretávame sa už aj v slovenčine – predovšetkým v textoch prekladaných z angličtiny – s anglickou podobou *gender*. Citujeme z internetu: „Vo svojej knihe *Sex, Gender and Society (Pohlavie, gender a spoločnosť)* z roku 1972 Ann Oakley charakterizuje *gender* týmto spôsobom: „*pohlavie odkazuje na biologické rozdelenie na mužov a ženy, gender na súbežné a sociálne nerovné rozdelenie na femininitu a maskulinitu*“. V elektronickej verzii časopisu *Sociológia* 2004/1 sa uvádza: „*Gender verus kriminalita boli ústrednou témou tohtoročnej konferencie Sekcie SP MČSS*“ a pod. Na nové slovo *gender* zareagovali aj autori 2., doplneného a upraveného vydania akademického Slovníka cudzích slov (SCS, SPN – Mladé letá, s. r. o., 2005), v ktorom na s. 337 pribudlo k pôvodnému heslu *gender* – „indonézsky bicí nástroj“ aj heslo *gender*, [dže-] -dra m., s významom „(rodový) rozdiel medzi mužmi a ženami z hľadiska ich postavenia a uplatnenia v spoločnosti a v kultúre“. Neuvádza sa tu teda význam „rod“, ale „(rodový) rozdiel“. Prihniezdované vzťahové prídavné meno má tvar *gendrový*. Podľa spracovania podstatného mena *gender* v SCS pri skloňovaní vypadáva pohyblivá samohláska *-e-* a tomu potom, prirodzene, zodpovedá aj tvar prídavného mena *gendrový*, hoci v praxi sa zatiaľ stretávame aj so skloňovaním, pri ktorom sa *-e-* zachováva. Takéto skloňovanie je pri novšie prevzatých cudzích slovách na *-er* bežnejšie (porov. *skener*, *banner*, *ploter*), na druhej strane pri výslovnosti s [dže-] je zrejme prijateľnejší tvar N. pl. *gendre* (výsl. [džendre]) než *gendery* ([džendry]). V novom vydaní SCS pribudlo aj heslo *gender studies* [dže- stadiš], neskl. s. pomn. ako odborný termín zo sociológie s významom „odbor zaoberajúci sa rozdielmi v postavení a uplatňovaní mužov a žien v spoločnosti a v kultúre; štúdie rodu“. Autori Veľkého slovníka cudzích slov do vydania v roku 2003 anglicizmus *gender* nezaradili a nedostalo sa ani do 1. zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka, ktorý je v tlači. Dôvod mimoriadne pohotového lexikografického spracovania neologizmu *gender* v Slovníku cudzích slov, ktorý vznikol na základe prekladu z češtiny, pravdepodobne možno hľadať v skutočnosti, že na rozdiel od slovenčiny v češtine toto slovo už stihlo zapustiť pomerne hlboké korene. Kým v 1. zväzku českého slovníka neologizmov *Nová slova v češtině* z r. 1998 zachytili iba spojenie *gender studies*, do 2. zväzku z roku 2004 už spracovali slovo *gender* ako podstatné meno sklonné (pri skloňovaní sa *-e-* zachováva: *pokud mluvíme o genderu, mluvíme o sociální konstrukci...*) i nesklonné (*teorie gender studují sociální role mužů a žen ve společnosti*), ako nesklonné prídavné

meno (*gender tým Sociologického ústavu Akademie věd*) a nesklonnú príslovku (*gender orientované projekty, činnosti, prednášky*), ako aj príslovku *genderové* (*schopnosť vyrovnat sa s nezaměstnaností je genderově neutrální*) a prídavné meno *genderový* (*zabývat se otázkou genderových rolí*) – porov. Nová slova v češtině 2, Academia 2004, s. 134. V slovenčine sme zatiaľ zaznamenali relevantnejší výskyt slova *gender* iba ako podstatného mena, aj to takmer výlučne v nominatíve. S tvarom prídavného mena *gendrový* sa zatiaľ prakticky nestretávame a vo funkcii prívlastku sa slovo *gender* vyskytuje v slovenských textoch výlučne v ustálených anglických spojeniach, ktoré majú povahu odborných termínov a ktoré sa niekedy uvádzajú v slovenských textoch v anglickej podobe, napr. *gender impact, gender equality, gender mainstreaming* a pod. Budúcnosť ukáže, či a do akej miery dokáže ovplyvniť „ŕaženie“ anglicizmu *gender* do slovenčiny včasne vypracovaná slovenská rodová terminológia, ktorá systematicky pracuje s výrazmi *rod, rodový, rodovo*, alebo či viac záväži snaha prekladateľov vyhovieť rozličným odporúčaniam a budú nasledovať príklad z češtiny.

Na záver sa žiada pripomenúť ešte jedno odporúčanie, a to medzinárodných organizácií pri tvorbe termínov v národných jazykoch. V norme ISO 704 Terminologická práca – Princípy a metódy, sa okrem iného uvádza: „Hoci výpožičky z iných jazykov sú akceptovanou formou tvorby termínov, uprednostňujeme výrazy národného jazyka pred priamymi výpožičkami“ a „Termín má vyhovovať morfológickým, morfológicko-syntaktickým a fonológickým normám príslušného jazyka.“ Aj z tohto dôvodu odporúčame uprednostniť v súvislosti s anglickým slovom *gender* domáce ekvivalenty *rod, rodový, rodovo*.

Katarína Kálmánová